

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ:

***видатний український
громадський діяч і
науковець-релігієзнавець***

Науковий збірник

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ:
видатний український громадський
діяч і науковець-релігієзнавець

Науковий збірник

Київ–Кременець-2007

ALCOA ALUMINUM
STANDARD GRADE
ALUMINUM - 99.99%

ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ
ІМЕНІ Г.С.СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ

КРЕМЕНЕЦЬКЕ МЕДИЧНЕ УЧИЛИЩЕ
ІМЕНІ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА

Бюлетень №41 / 2007
Української Асоціації релігієзнавців
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ:
ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ
І НАУКОВЕЦЬ-РЕЛІГІЄЗНАВЕЦЬ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

КИЇВ-КРЕМЕНЕЦЬ - 2007

Редакційна колегія випуску:

А. Колодний, доктор філософських наук (гол. редактор); Л. Виговський, доктор філософських наук; А.Гудима, канд філос. наук, професор; М. Закович, доктор філософських наук; О. Крижанівський, доктор історичних наук; П.Мазур, канд. мед.наук, почесний наук співробітник ВР ІФ НАНУ; О.Нельга, доктор соціологічних наук; В.Пашенко, доктор історичних наук; М.Пірен, доктор соціологічних наук; О.Саган, доктор філософських наук; О.Уткін, доктор історичних наук; Л.Филипович, доктор філософських наук; М.Чурилов, доктор соціологічних наук; В.Шевченко, доктор філософських наук; П.Яроцький, доктор філософських наук; П.Павленко, кандидат філософських наук (відпов. секретар).

Рекомендовано до друку

Вченою Радою Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (протокол №22 від 26 грудня 2006 р.)

С. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

С. Українська Асоціація релігієзнавців

С. Кременецьке медичне училище імені Арсена Річинського

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ: ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І НАУКОВЕЦЬ-РЕЛІГІЄЗНАВЕЦЬ. Науковий збірник.

Збірник підготовлено на основі матеріалів П'ятих Річинських читань, які відбулися на базі Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського в листопаді 2006 року. Статті подають А.Річинського не тільки як громадського і церковного діяча, а насамперед як глибокого науковця – етнолога релігії.

З М І С Т

В с т у п

Розділ I. Арсен Річинський в суспільній дійсності України

1. Арсен Річинський як науковець і полеміст (П.Яроцький).
2. Життя і творчість А.Річинського як приклад служіння християнським ідеалам (Б.Семенюк).
3. Пластовий сеніор А. Річинський: „до щастя, слави і свободи” (Ю.Візітів).
4. Праця Арсена Річинського „Проблеми української релігійної свідомості” в українському релігієзнавстві (А. Гудима, М.Андрейчин).
5. Увічнення пам'яті Арсена Річинського на рідній землі (П.Мазур).
6. Арсен Річинський і виховання студентської молоді (П.Мазур, Г.Голуб).
7. Арсен Річинський був моїм хресним батьком (Ю.Паєвський).

Розділ II. Нація і релігія в баченні Арсена Річинського

1. Релігія і сучасні проблеми буття нації в проекції творчої спадщини А.Річинського (О.Бучма).
2. Арсен Річинський – етнолог релігії (В.Панасюк).
3. Проблема співвідношення національного та релігійного в інтерпретації Арсена Річинського (П. Кралюк).
4. Церква і нація як дві форми організації людства в науковому доробку Арсена Річинського (О. Ющицин).
5. Язичницькі традиції у формуванні української етноконфесійної духовності за А.Річинським (Р.Шеретюк).
6. Проблема єдності християнських церков у творчості А.Річинського (В.Шевченко).
7. Християнство сучасної України: погляди через призму етнологічної спадщини А.Річинського (П.Павленко).
8. Арсен Річинський про національні церкви як спосіб реалізації універсального змісту християнства (Л.Кондратик).
9. Українське Православ'я з погляду А.Річинського (А.Колодний).

Автори статей наукового збірника

Тексти купюр польського цензора в рукописі книги А.Річинського „Проблеми української релігійної свідомості”

ВСТУП

Ця книга вміщує матеріали П'ятих Річинських читань, які були проведені в Кременецькому медичному училищі, що носить ім'я славного сина України, борця за її державну і духовну незалежність. Читання проводилися в рік п'ятидесятиріччя від дня смерті великого патріота, релігієзнавця і лікаря, якого сталінсько-радянська влада за українськість відправила на довічно ще в 1939 році на заслання в чужі землі. Російсько-комуністичні шовіністи відразу ж після окупації Волині відчували, що в особі Арсена Річинського вони мають таку особу, яка здатна організувати опір московсько-православним духовним колонізаторам, своїм науковим здобутком розкрити людям очі на те, що то є так званий „Третій Рим”. Мотивом ув'язнення послужив насамперед зміст книги „Проблеми української релігійної свідомості”, видрукованої мислителем ще в 1933 році.

Помер А.Річинський в 1956 році. Похований він був на цвинтарі казахстанської станції Джусали Кизил-Ординської області. Ми можемо бути вдячні Українській Автокефальній Православній Церкві за те, що за її організації і кошти прах великого українця у листопаді 2006 року було повернуто до його рідного Тернополя. Проте, згадуючи те, як урочисто-траурно було поховано в Києві борців за українську свободу Стуса, Тихого, Марченка, інших патріотів, які також померли на більшовицьких висилках, відзначу ту кривду і образу, яку вчинила ця ж Церква, не залучивши до перепоховання в Тернополі А. Річинського широку громадськість України, зробила вона це якимось тишком-нишком. Не УАПЦ воскресила для другого духовного життя в Україні А. Річинського, не вона започаткувала Річинські читання, вшанування патріота на Волині. Своім незрозумілим вибриком ця Церква, якщо при цьому врахувати ще і її нинішній внутрішній кавардактний стан, принизила значимість А. Річинського. Складається враження, що вона працювала на якесь упередження, бо ж якби привезла в Україну прах мислителя і значимого громадського й церковного діяча інша організація, то це привезення і поховання вилилося б у велике траурне дійство із засудженням комуністичного режиму й Московського Православ'я, які є головними винуватцями винищення української мислячої еліти. Як відомо, УАПЦ нині веде переговори із Церквою Московського Патріархату України про об'єднання. Може із прагнення не зіпсувати відносини із УПЦ МП автокефали тихо віддали землі прах А. Річинського.

Хай Предстоятелю цієї Церкви не сподобалося те, що Українська Асоціація релігієзнавців, яка, до речі, була першою

серед тих, хто повернув ім'я патріота Україні, у своїх виданнях інформувала про потаємні його переговори із керівництвом Московського Патріархату, але ж в Україні є, очолюване відомим правозахисником Є.Пронюком Товариство політичних в'язнів і репресованих. Воно навіть не було інформоване про привезення праху і час його поховання. Не були інформовані про це відповідні державні структури.

Церква знехтувала першим правом родичів покійника вирішувати питання характеру і місця перепоховання. Вони навіть не знали про те, що тіло А.Річинського привезене в Україну. А, власне, родичі мали б засвідчити достовірність належності тіла. Бо ж, чогось боялася донька А. Річинського Людмила, коли казала: „Привезуть тіло якогось казаха, а скажуть, що то мій батько”. Такі дії Предстоятеля УАПЦ підпадають під деякі статті кримінальної відповідальності.

Керівництво УАПЦ також знехтувало у своїх діях досвідом Української Греко-Католицької Церкви, біля 30 священників і владик якої, репресованих на висланні сталінським режимом, висвячені у духовний статус блаженних. Це зробив сам Папа Римський Іван Павло II.

То ж, як в Україні говорять, вміла готувати, та не вміла подавати. Так принизити А.Річинського могли лише ті, хто не має України в серці, а свій захід з привезенням праху провели з якимись корисливими міркуваннями.

Рік 2006 для нас, шанувальників А. Річинського, був опечалений також смертю після тяжкої і тривалої хвороби його доньки Людмили. Благо, що вдалося спасти фотоальбом і деякі інші реліквії її сім'ї, викинуті родичами на смітник. В цьому можна завдячувати не лише жінці-двірникові, яка зібрала і принесла ці реліквії до Ново-Волинського музею, а й працівникам музею, які виявили небайдужість до віднайденого, Леоніду Михальчуку, який вже давно піклується про збереження на Волині всього, що пов'язане з ім'ям видатного волинянина. Саме він неодноразово висловлював свою готовність з'їздити в Джусали і привезти звідти в Україну тіло Арсена Річинського.

Вшановуючи пам'ять тепер вже знаного в Україні її великого патріота в рік п'ятидесятиріччя від дня його смерті, П'яті Річинські читання звернули увагу на відсутність серед тих, хто організовує заходи на його честь, Київського Національного університету ім. Т.Г.Шевченка, який А. Річинський закінчив у 1917 році. То ж виникла ідея одні із наступних Читань провести в цьому університеті. У зв'язку з віднайденням в Тернопільському архіві повного рукопису книги А. Річинського „Проблеми української релігійної свідомості”

що містить і викреслення цензора, з'явилася можливість видрукувати цю працю мислителя вже без купюр. Знайшовся спонсор нового повного видання праці. Порушувалося питання й про видрук Повного зібрання творів Арсена Річинського. Вирішено, що віднайденням їх, зокрема в редактованих релігієзнавцем часописах „На варті“, „Рідна Церква“, „Наше братство“ та „Нова дорога“ має зайнятися один із дисертантів Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ. Заслугує уваги також художня і медична спадщина талановитого українця. До її пошуку і вивчення ще ніхто не прилучився. Читаннями звернута увага на невикористання річинськими можливостей преси, радіо і телебачення для пропаганди спадщини мислителя, його славного імені. Враховуючи те, що праці А.Річинського видруковуються невеликим накладом, а відтак він не є широко відомим як видатний етнолог релігії, вирішено текст його книги „Проблеми української релігійної свідомості“ розмістити на сторінках релігієзнавчого сайту Інтернет.

Учасники П'ятих Річинських читань висловили свою вдячність колективу Кременецького медичного училища за велику роботу із збереження пам'яті про знатного кременчанина. Вчена Рада Відділення релігієзнавства ІФ НАН України за значну роботу з організації дослідження і пропаганди творчої спадщини А.Річинського обрала директора училища П.Є.Мазура Почесним науковим співробітником свого академічного колективу.

Професор А. КОЛОДНИЙ

Розділ І. АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ В СУСПІЛЬНІЙ ДІЙНОСТІ УКРАЇНИ

П. ЯРОЦЬКИЙ (Київ)

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ ЯК НАУКОВЕЦЬ І ПОЛЕМІСТ

У низці авторських наукових релігійнознавчих праць А.Річинський постає як глибокий дослідник історії християнства і, зокрема, історії українського християнства. В полеміці зі своїми опонентами він засвідчує ґрунтовну обізнаність з процесом формування християнських догматів, церковних канонів, біблійних текстів, якими переконливо і вправно оперує як фаховий екзегет. Водночас А.Річинський постає перед нами як толерантна, екуменічна особистість, не схильна до конфесійної заангажованості, упередженості до "іновірців", вільна від релігійного фанатизму і клерикального екстремізму. Коли б така постать була сьогодні серед нашої української інтелігенції або, ще краще, серед православної ієрархії, то справа об'єднання всіх українських православних церков неодмінно зрушилась з мертвої точки.

А.Річинський був мислителем широкого діапазону. Він у своїх працях досліджував актуальні проблеми релігійно-церковного життя, робив надзвичайно актуальні узагальнення і висновки, які звучать посучасному й нині. Так, наприклад, у науковій праці "На манаївцях" (це збірка статей, присвячених питанням українського церковно-національного життя) А.Річинський ставить три питання, які "хвилюють українське громадянство і з релігійного, і з національного та політичного боку" [1,3]. Це: 1) внутрішнє розуміння релігії; 2) роль національного моменту в релігійному житті; 3) взаємовідносини церкви і держави.

А.Річинський був противником "обрядового ідолопоклонства", релігійного буквоїдства, тобто захоплення зовнішньою стороною релігії, яке, за його переконанням, "зі шкодою для її вічного змісту завше поряжало людей і викликало церковний розкол, як то було на Московщині". Він відзначав, що, прийнявши від Візантії "прекрасний, багатий орієнтальними (тобто східними — П.Я.) елементами обряд", український народ "оздобив його місцевими церковно-народними звичаями – своєрідним продуктом української релігійної творчості" [1, 3]. Саме це, на думку А.Річинського, сформувало таку українську ментальність, яка "спокійно зносить навіть поважні розходження в її обрядах", оскільки "українську релігійну психіку знаменує якраз духове розуміння християнства".

Опираючись на авторитет Київського митрополита Петра Могили, А.Річинський вважав, що залежно від місцевих

традицій, часових вимірів, національної психології "можуть існувати різні обряди, що навіть не шкодить вселенській єдності Християнської Церкви". Тому і до Римського обрядового чину належить ставитися з рівною пошаною, як і до Східного, незважаючи на деякі їх відмінності. Ця позиція А.Річинського була непохитною. І саме з такої позиції він захищав, полемізуючи зі своїми опонентами, як із православного, так і з греко-католицького табору (М.Каровцем і М.Чубатим), правомірність і благодатність висвячення нетрадиційним чином, а собором духовенства і мирян, української православної ієрархії в 1921 р. Василя Липківського. Саме після цього соборного акту, який практикувався ще в апостольські часи, церковні традиціоналісти з табору віроповідданих Московській Патріархії і навіть деяких українських обрядових пуританів з діаспори підняли галас навколо "липківських самосвятів", "неблагодатників" і т. п. "ересіархів".

А.Річинський переконливо і аргументовано доводив, що такий спосіб хіротонії погоджується зі Святим Письмом і з практикою первісних християнських Церков, хоча він відрізняється від пізнішої традиції. Полеміку з боку, як він пише - "фанатиків обряду" які зняли крик про нібито неправне постання автокефального єпископату. А.Річинський характеризує як формальну і вважає, що "догматичну і моральну суть віри збережено непорушно", а "обрядове ідолопоклонство противників є тільки ознакою викривлення української релігійної вдачі". Такий підхід до цієї справи, резюмує А.Річинський, це є "перевага внутрішнього розуміння релігії", що не залишає будь-яких сумнівів щодо благодатності Української Автокефальної Церкви та її єпископату.

Звертаючись до другого питання - ролі національного моменту в релігійному житті, А.Річинський опонує авторам з католицького табору, які вважали, що національний рух, спрямований на забезпечення «земних інтересів народу», має відійти на другий план перед релігійною вірою, яка спрямована на загальне, вічне, потойбічне. Такий погляд, підкреслює А.Річинський, призводить до легковажного або й цілковитого заперечення національного моменту як "мирського", "суетного", що не повинен відтягувати побожного християнина від головної його цілі - спасіння душі. Таку точку зору А.Річинський порівнював з "Апологією" Тертуліана, який вважав, що християни визнають лише одну всесвітню батьківщину, творять одну громаду, поклоняються одному Богу. Але Тертуліан, як слушно зауважує А.Річинський, жив в Римській імперії, яка обіймала весь тодішній *orbis terrarum* - підкорені народи творили лише окремі провінції цієї світової імперії.

Нині ж, зазначає А.Річинський, ми є свідками процесу, спрямованого до самовизначення націй не тільки в політичному, але ще більше - в духовному відношенні. Ігнорування цієї природної тенденції історичного розвитку веде, як влучно зауважує етнолог релігії, до "своєрідного релігійного інтернаціоналізму – але тільки в теорії, бо життя йде своїм шляхом понад такими нереальними планами". Він слушно доводить, що християнство (навіть католицизм) засвоюється кожним народом інакше й набуває у кожного народу своєрідних національних прикмет і, в свою чергу, впливає на формування національного характеру тих народів, які знаходяться під його виховним впливом.

Отже, резюмує А.Річинський, "релігія й національність перебувають під обопільним життєдайним впливом", а їх походження в глибинах людської душі є дуже близьким; тому лише їх гармонія – не нехтування котроїсь із них – забезпечує творчий розвиток і людини, і нації [1, 4].

Питання взаємовідносин Церкви і держави А.Річинський розглядає в історичній ретроспективі, яка всебічно висвітлює і нинішній стан цього питання, і його величезну вагу. Характеризуючи "змосковлене православ'я", він витoki цього стану знаходить в атмосфері візантійського цезаропалізму, "доведеного в Росії до урядово насадженої єресі". Він в один цезаропалістський ряд логічно монтує і "копишне московське цареслав'я" і "совєтське - слав'яє митрополита Московського Сергія", і "панствослав'яє митрополита Варшавського Діонісія", зауважуючи, що "всі вони однаково минаються" і "однаково розходяться" з правдивим православ'ям і з "напрямними українського релігійного світогляду" [1, 7].

Розвиваючи тезу про цезаропалізм "другого Риму" (Константинополя) і "третього Риму" (Москви), А.Річинський доводить, що "Російська Церква ще далі Константинопольської відступила від первісної православної науки про священство, і "таке підпорядкування Церкви світському володареві є порушенням догматичних основ священства, тобто єрессю". Такий політичний напрям пануючої релігії, резюмує А.Річинський, "при першій нагоді повинен був викликати активний спротив з боку українців, які мають інший національно-політичний ідеал і відрізняються іншою релігійною психікою". Саме тому автокефальний процес становлення Української Церкви в 1917-1921 рр. А.Річинський характеризує як "церковно-національну революцію" як "звільнення від московського духа і московських домішок" цезаропалізму. Процес очищення і унезалежнення Української Церкви, вважав А.Річинський, зустрів серед українського народу співчуття і підтримку не лише з мотивів

національних, але й релігійних, "бо в цей спосіб усуваються з українського православ'я єретичні московські домішки цезаропапізму, відновляється соборне і виборне начало та повертається православному українському народові історична традиція й можливість релігійного порозуміння з протестантами і Римом"

"Третій Рим", на думку А.Річинського, не тільки став спадкоємцем, але, завдяки особливостям "московської релігійної психіки", ще й значно примножив хворобливу спадщину свого попередника – схильність до цезаропапізму та "жажерту ненависть до старого Риму". Саме звідси виводить А.Річинський "плекану (московським православ'ям – П.Я.) вікову злобу проти Заходу, проти західної культури, західного християнства та одночасну віру в "непомильність і єдиноспасаємість московського благочестія", "мрії про його месіанську роль" та "освячену тими месіаністичними мріями надзвичайну агресивність і амбіцію" [1, 8].

Отже, А.Річинський безкомпромісно стояв на позиції відокремлення церкви від держави, розрізнення релігії та політики. Найбільшою небезпекою для релігійної віри він вважав заангажованість світської влади у справі церкви і намагання церкви стати "державною церквою", "опорою трону". Він виступав за "національну церкву" і проти "державної церкви", за розвиток національно-церковного життя і проти його одержавлення і політизацію.

Ця позиція А.Річинського рефлексує до сучасності. До неї варто прислухатися й ієрархам православних церков України, які намагаються випрошувати пальму першості в державі, і тим політикам, які й в наш час намагаються за середньовічним звичаєм "обвінчати" церкву з державою, плекають ідею "державної церкви".

Наукова спадщина А. Річинського вчить нас тверезо, не зашорено дивитися на реалії церковно-релігійного життя, очищуватися від сучасного "ідолопоклонства", засліпленого фанатизму та релігійної нетерпимості. "Поскільки моральна висота Христової науки стоїть понад усякі сумніви, то, - підкреслює А.Річинський, - приходимо до висновку, що власне в існуючих нині християнських церквах є забагато чисто людського. Інакше кажучи: те, що їм усім спільне й кориниться дійсно в євангельській науці, це є правдива основа християнства; все ж те, що їх порізняє, походить від людей, і, як таке, може мати значіння лише умовне" [1, 5]. В цьому – науковість, християнськість, екуменічність, українськість і патріотизм Арсена Річинського.

Використані джерела

1. Річинський А. На манівцях. – Володимир-Волинський. – 1932.

Б. СЕМЕНЮК (Кременець)

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО ЯК ПРИКЛАД СЛУЖІННЯ ХРИСТІЯНСЬКИМ ІДЕАЛАМ

Ім'я Арсена Річинського – лікаря, церковного і громадського діяча, видатного релігієзнавця-етнолога сьогодні постає із забуття.

Арсен Васильович Річинський народився у с.Тетилівці Кременецького повіту колишньої Волинської губернії у сім'ї священика, навчався у Кременецькій гімназії, а після її закінчення – у Житомирській духовній семінарії. Навчаючись у семінарії, Арсен Річинський випускав рукописні збірки, журнали. Всебічно обдарований юнак наполегливо шукав себе. Можливо тому у 1911 році він став не священиком, а вчителем церковнопарафіяльної школи села Сіднярки Луцького повіту. Вчителював Річинський не довго, але любов до школи, до дітей зберіг він на все життя. 3 вересня 1911 року Річинський навчається у Варшавському університеті, а з початком Першої світової війни перевівся у Київський університет Святого Володимира. В березні 1917 р. він успішно здав іспити і був затверджений «в степені лекаря со всіми правами и преимуществами, законами сей степени присвоенными»[1].

В роки польської окупації Волині Арсен Васильович був призначений лікарем повітової лікарні у Заслав'ї, а наприкінці квітня 1920 року його перевели дільничим лікарем у м. Володимир-Волинський. 3 липня 1922 року він працює вже головним лікарем цієї установи. Авторитет і високий фах забезпечили А. Річинському велику кількість пацієнтів, яких він приймав. Людмила Річинська, дочка Річинського, згадує: «Люди любили тата за світлу голову, вмілі руки і шляхетне серце, поважали його, бо, відвідуючи бідних, хворих, залишав їм не лише рецепти, а й гроші на ліки»[2,3].

Природа щедро обдарувала Річинського багатьма доброчесностями, але понад усе – щедрою і доброю душею. Перебуваючи на засланні в Казахстані, він надає медичну допомогу ув'язненим, намагається всіляко підтримати свою сім'ю, дає батьківські поради донькам, висилає гроші «А скільки в тих листах співчуття, сердечності і бажання допомогти, потішити, порадити» - згадувала в своїх листах дружина лікаря. Добре слово про добру людину зберегла для нащадків Галина Глінська із міста Володимира-Волинського[2,60]. «Своєю появою на світ я завдячую Богові і лікарю Річинському, який виконав його Господню волю. Коли я народилась, хороший спеціаліст, дякуючи Богові врятував мене і маму»[2,60].

Лікаря Арсена Річинського цінували за його людяність, доброту і чуйне ставлення. Будучи глибоко віруючою людиною, він лікував не тільки тіло, але й душу, що мало велике значення для одужання. «Арсен Річинський був лікарем від Бога, який багатьом допоміг і врятував життя, він залишив добру пам'ять про себе серед людей,» - згадує сім'я Євгенії Хисяк із Володимира-Волинського [2.49]. Згадка нього живе й донині в родині Стахурських (Володимир-Волинський), як про лікаря, який „знайшов добрі, заспокійливі слова, що цілющим бальзамом лягали на душу хворої сестри Ніни" [2.61].

Почуття милосердя до знедоленого народу пронизує головну працю А.Річинського «Проблеми української релігійної свідомості». Автор, характеризуючи особливості українського світогляду, зазначає, що милосердя як частина людської доброчинності, завжди була притаманна українцю. Наш народ «відчуває високу гідність людини та має внутрішню праведність». Це допомагає йому гостинно, співчутливо, милосердно ставитися до всіх, навіть до ворогів.

Всю багатогранну творчу спадщину Арсена Річинського пронизують ідеї справжнього гуманізму. Піклування про людину, відповідальність людини перед суспільством – ось ті основи, на яких ґрунтувалась діяльність вчителя, лікаря, громадського діяча. На його думку, гуманізація суспільства зумовлена моральними нормами та цінностями становлення людини в суспільстві – доброзичливим ставленням до людей. Гуманізація взаємин тримається на духовній спільності, яка, в свою чергу, є тією головною силою, що об'єднує людей у колектив.

Формування нових суспільних відносин у нашій країні, розбудова демократичної української держави, формування української церкви, піклування про майбуття висовують на одне із перших місць проблему національного виховання. Без патріотизму національне виховання немислиме. Саме відданість рідній землі, любов до Батьківщини, рідного народу, його історії, мови, культури формують національний менталітет, національну самосвідомість.

Відстоюючи ідею української державності, А.Річинський увійшов до складу церковного комітету, підтримував спілкування з прихильниками української автокефальної церкви та видавав часописи українською мовою. Саме завдяки його клопотанням перед міністром освіти та віросповідань Польщі паном Добруцьким у Володимиро-Волинському соборі стали проводити служби українською мовою. За підтримки церковного комітету Арсен Річинський організовував збори парафіян та духовенства з питань українізації церкви. Отримавши від влади дозвіл на проведення

православного з'їзді в Луцьку, він порушив на ньому питання необхідності українізації церкви та направлення українських єпископів з правами правлячих архієреїв на землі, де компактно мешкає українське населення.

Така активна діяльність Річинського не могла бути не поміченою. У відповідь проросійське духовенство під керівництвом Боришкевича просило волинського воєводу Межа про адміністративне виселення Річинського з Володимира-Волинського. Згодом були сфабриковані на нього різні наклепи, зазвучали погрози. З приходом на Волинь у 1939 році Радянської влади Арсен Річинський був заарештований і висланий за межі рідної йому України.

У своїх працях Річинський переконливо доводить, що добро завжди було першоосновою людського буття. Автор відзначає, що глибока релігійність українців є наслідком особливостей української релігійної психіки. «Ми перетерпіли тривалу еволюцію релігійного світогляду, зазнали кілька разів зміну релігій. У боротьбі за українську душу сплітались у своєрідну мозаїку різні впливи (іранські, семітські, індійські, перські, грецькі, римські, варязькі)». Однак, попри все, український народ зберіг свою життєрадісність, віру в добро, співчуття, прощення і віротерпимість [3,245].

Крім лікарської роботи, Річинський в роки заслання займався й науковою працею в галузі акушерства. Його статті друкувалися у журналі «Здоровье Казахстана» у 1952-1953 роках. Але здоров'я самого лікаря-подвижника було підірване перебування у в'язницях і таборах.

Патріотична громадськість Західної України, ще у тридцятих роках вшанувала подвижницьку працю Арсена Річинського. Його ім'я було занесене на сторінки «Української загальної енциклопедії». Сьогодні ім'я Арсена Річинського присвоєне Кременецькому медичному училищу. Студенти навчального закладу та викладацький колектив шанобливо ставляться до творчої спадщини та життєвого шляху Арсена Річинського. Його ім'я є яскравим взірцем життя людини яка гармонійно вдосконалювалась як особистість, реалізовувала свої здібності й талант, досягаючи поставленої перед собою високої мети.

Життя та творчий шлях А.Річинського стали джерелами для створення виховного ідеалу у сотень студентів Кременецького медучилища. Ідеал справжньої людини, яким був видатний український лікар-патріот, органічно поєднує національні та загальнолюдські цінності, акумулює найкращі риси людини й громадянина. Арсену Річинському була притаманна віра в моральні

святині народу, любов до рідної землі, моральна чистота і благородство. Свою гуманність він виявляв у піклування про духовне збагачення людини.

Гуманізм Арсена Річинського вирізняється винятковою послідовністю. Навіть тоді, коли його філософсько-релігійні погляди не збігалися з офіційною ідеологією, він не відступав від зайнятої позиції, відстоював свої ідеї навіть під тягарем гострої критики. Гуманізм Річинського ніколи не був декларованим, він реалізувався в його активній життєдіяльності, в небайдужості до історичної долі свого народу.

Використані джерела

1. Гудима А., Мазур П. Арсен Річинський // Вісник.-1998 №2(4).
2. Світлий розум, шляхетне серце. Родина Річинських: спогади, листування. – Луцьк, 2004.
3. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002.

Ю. ВІЗІТІВ (Рівне)
ПЛАСТОВИЙ СЕНІОР А. РІЧИНСЬКИЙ:
„ДО ЩАСТЯ, СЛАВИ І СВОБОДИ“

У національному культурно-освітньому процесі 20-30-х років ХХ століття особливе місце належить відомому громадсько-політичному діячеві, засновнику українського спортивно-виховного товариства Пласт у Володимир-Волинському повіті, успішному наставнику та популярному серед пластової молоді виховнику, великому патріоту України Арсену Річинському.

Його здобуткам в релігійній сфері, вивченню творчої спадщини присвячено ряд наукових розвідок 90-х років ХХ – початку ХХІ століття. Наприклад, роль А.Річинського у боротьбі за українізацію церков України висвітлена у дослідженнях М.Кучерепи [11], Н.Стоколос [18], В.Борщевича [1] та інших краєзнавців і науковців.

Проте освітянська, педагогічна, вишкільна діяльність у Пласті всебічно талановитого українця не досліджувалися. Дані напрями роботи провідника української молоді мають велике значення для уточнення й поглиблення уявлення про етапи організаційного та ідеологічного становлення пластового руху в краї, оформлення методології товариства; про засоби виховання патріотизму, ідеї державного суверенітету у молодого покоління волинян.

Хронологічні рами нашого дослідження охоплюють період останнього десятиліття XIX – першої половини XX століть і зумовлені роками життя та діяльності А.Річинського (1892-1956 рр.).

Оскільки в сучасній історіографії немає ґрунтового дослідження піднятого питання, ми ставили собі за мету комплексно вивчити і розкрити маловідомі напрями діяльності А. Річинського та зробити об'єктивні висновки щодо місця і ролі його у пластовому житті Воліні.

Арсен Річинський народився 11 червня 1892 року в селі Тетилівці Кременецького повіту у родині священика Василя Річинського [15, 151]. Майбутній відомий пластовий і громадський діяч закінчив Житомирську духовну семінарію і медичний факультет Київського університету. В 1922 році він переїхав у повітове місто Володимир-Волинський Волинського воєводства, де пропрацював лікарем до 1939 року [12, 373]. Цікаво, що на той час у місті з 17 практикуючих лікарів лише двоє за національністю були українцями – А.Річинський та С.Полянський [26, 111].

У Володимирі-Волинському А.Річинський вступив до місцевого товариства "Просвіта", де з часом обійняв посаду референта культурно-освітньої праці. Зацікавившись ідеями галицького Пласту, він доклав надзвичайно багато зусиль для популяризації серед волинської молоді та її батьків пластового способу життя. У липні 1925 року невтомний просвітянин заклав два курені: чоловічий – ім. Івана Франка та жіночий – ім. Лесі Українки. Вони об'єднали близько 50 чоловік з м. Володимир-Волинського та його околиць [21, 9]. ВПК у Львові призначило А.Річинського зв'язковим. На цій посаді він залишався впродовж усього періоду легальної і підпільної роботи Пласту в повіті.

Занурившись у пластове життя, А.Річинський продовжував наполегливо працювати в "Просвіті". Він був постійним учасником різноманітних просвітянських свят, вечорів, мітингів, з'їздів. А.Річинський входив до складу президії з'їзду філій "Просвіти", який проходив у місті Рівне 26 вересня 1926 року [4, 24]. За сприяння пластового виховника з'їзд ухвалив об'єднати Волинську і Галицьку пластові області в одну під зверхністю ВПК у Львові [9, 106].

У жовтні 1926 року, з розпорядження ВПК, у Володимирі-Волинському пластове товариство створило 7-му ОПК на чолі з Арсеном Річинським. Сфера впливу команди поширювалася на усю північно-західну Волинь [22, 58]. Комendant закладав нові пластові осередки; слідкував за вчасним і правильним виконанням куреннями і гуртками розпоряджень ВПК, реферату Волині, організував і проводив з пластовою молоддю піші й водні мандрівки по визначних

історичних місцях Володимир-Волинського повіту, в Почаїв та на Козацькі могили під Берестечком [23, 1].

У Володимирі-Волинському А.Річинський започаткував і субсидював пластову бібліотеку. Основна маса літератури надходила зі Львова за сприяння ВПК [5, 87]. Наприкінці 1929 року бібліотечна збірка складалася з майже 200 різноманітних видань [21, 5]. Невдовзі, при підтримці коменданта, місцеві пластуни відкрили крамницю пластових товарів, яка швидко стала популярною серед місцевого населення [24, 1].

Як один з найдосвідченіших скаутмайстрів, А.Річинський був постійним учасником пластових таборів у Карпатах і на Прикарпатті. Він виконував функції інструктора, обозного лікаря [6, 66], члена Комісії пластових таборів [23, 1-10]. Часто на табори його супроводжувала дочка (1922 р. н.), яку батько змалечку привчав до пластової науки життя [6, 32]. Крім успішної організаційної діяльності, А.Річинський відзначився вмінням знаходити підхід до різновікової молоді, здатністю зацікавити й заохотити, підготувати виховників.

Окрім того, А.Річинський був одним з ідеологів руху за українізацію православної церкви на Волині. Саме з іменем цього громадського діяча слід пов'язувати початок боротьби за розмосковлення православ'я у Польщі. При його сприянні 5-6 червня 1927 року в Луцьку було організовано та проведено Церковний з'їзд мирян української Православної церкви в Польщі [20, 2]. А.Річинський був у складі президії. Цей з'їзд став новою віхою у боротьбі за реалізацію ідеї українізації церкви та її демократизації.

А.Річинський виступив на з'їзді з двома доповідями на теми "Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення в Польщі" [16, 8] та "Справа канонічного устрою православної церкви". Сформульовані ним положення увійшли до "Проекту резолюції з'їзду". В останній делегати вимагали від Синоду переглянути становище церковного життя українського православного населення в Польщі, задовольнити вимоги українців про вживання рідної мови під час богослужінь та дозволити переклад літургічних книг на українську мову, призначити священиків-українців та ін.

А.Річинський спільно з іншими прихильниками українізації церкви дебатували з митрополитом Діонісієм навколо цих питань близько двох років. Нарешті, на початку 1929 року А.Річинський оприлюднив заяву про розрив з вищим церковним керівництвом у Варшаві і вийшов із Митрополичої Ради. У відповідь на такі дії рішенням Синоду Православної Церкви в Польщі 15 квітня 1929

року було "відлучено від церкви лікаря Арсена Річинського" за "порушення миру в церкві". У Володимир-Волинському соборному храмі його піддали анафемі.

Українська громадськість сприйняла цю акцію вкрай негативно: в українській пресі було опубліковано багато листів на його захист [3, 110, 112]. Лише 22 березня 1930 року, після неодноразових звернень А.Річинського та його прибічників до Синоду, борця за українізацію було реабілітовано і прилучено до Церкви [19, 335].

Займаючись громадською діяльністю, А.Річинський не полишав і пластових справ. Він був одним з тих, хто добивався дозволу у Волинського воєводи Владислава Меха на проведення зустрічі пластунів Волині і Галичини в с. Олександрія Рівненського повіту 19-20 серпня 1927 року [13, 3]. Під час роботи з'їзду невтомний комендант 7-ї ОПК розкрив перед громадськістю проблеми "гострої боротьби між українцями і москалями" та "низької поінформованості батьків у справах Пласту". Пластовий виховник також виступив ініціатором укрупнення Володимир-Волинської ОПК, що сприяло б налагодженню тісних зв'язків з віддаленими куренями та покращенню рівня праці в них [25, 1-10]. Крім того, А.Річинський був одним із небагатьох світлиців Олександрійського з'їзду [2, 39]. Багато зроблених ним знімків друкувалися у пластовій пресі 20-30-х років.

Наслідком зусиль А.Річинського було переведення Пласту, після заборони у 1928 році, на нелегальні методи роботи. Під його керівництвом у підпіллі працювало майже 300 юнаків і дівчат [7, 6]. За порадою коменданта, пластуни збиралися під виглядом різних курсів, здебільшого сільської кооперації [6, 1]. Дівочий пластовий курінь ім. Лесі Українки А.Річинський включив до складу жіночої культурно-добродійної організації "Союз Українок" [6, 49], яку очолювала його дружина Ніна Річинська [26, 108]. Пластунки проводили сходи в помешканні Річинських по вул. Луцький 60 у Володимирі-Волинському. У грудні 1929 року організатор українського скаутингу виконував обов'язки делегата підпільних Пласту і "Просвіти" до Центрального комітету УНДО та інших керівних органів українських організацій у Львові [6, 49].

А.Річинський був учасником першого Установчого з'їзду УУПС, який проходив 12 квітня 1930 року. Тоді ж його було зараховано до складу 1-го куреня УУПС ім. Степана Тисовського [14, 24-25]. У серпні 1930 року "дійсний сеніор" Арсен Річинський відвідав перший табір пластових сеніорів у Підлютому [10, 27], де, крім виконання загальних таборових обов'язків, прочитав курс санітарної служби [14, 26].

Наприкінці 20-х років А.Річинський вступив до УВО, а пізніше - і до ОУН. Він активно вибудовував підпільну організаційну мережу. Наставник молоді зосередив увагу на відборі кадрів із пластового середовища для УВО та ОУН, збирав за дорученням Крайових Екзекутив цінну для націоналістів інформацію про стан роботи державних установ [6, 43]. А.Річинський організовував та проводив акції проти закриття "Просвіти" і діяльності пропольсько налаштованого українського товариства "Рідна хата" [6, 49, 83], виховував та готував численні кадри, які мали захищати політичні та культурні інтереси українців; керував акціями саботажу святкування Дня незалежності Другої Речі Посполитої (1 листопада) [7, 5; 8, 1-3зв.]. Через своїх інформаторів А.Річинський також збирав дані про можливі облави на членів нелегальної "Просвіти". Він субсидював довірених йому пластунів, в обов'язки яких входило виїжджати на місця і попереджати просвітян про небезпеку [6, 81].

Як засвідчують архівні документи, діяльність А.Річинського була під постійним наглядом польських карально-репресивних органів. В його найближче оточення були заслані таємні співробітники поліції, які повідомляли про кожен крок провідника української молоді. Ім'я А.Річинського в переліку активістів ОУН по Володимир-Волинському повіту, складеному воєводським відділом безпеки у 1934 році, стоїть першим [15, 151]. Наприкінці 30-х років доктора ув'язнили у відомому волинському концтаборі Береза Картузька [17, 2530].

У вересні 1939 року на Волині встановилася Радянська влада. А.Річинський був заарештований міським відділом НКВС 20 жовтня 1939 року у Володимирі-Волинському та засуджений особливою нарадою при НКВС СРСР 5 травня 1942 року за статтею 54-3 КК УРСР на 10 років виправно-трудоих таборів. Ув'язнення він відбував в Інстаборі до 1949 року. З 1949 по 1956 роки А.Річинський проживав на спецпоселенні в Казахстані. Помер видатний пластовий, громадсько-політичний, церковний діяч 13 квітня 1956 року і похований на кладовищі станції Джусали Кзил-Ординської області Казахстану [12, 373].

А.Річинський – автор статей на пластову, освітньо-виховну і суспільно-політичну проблематику. Серед його монографій: історія церкви та релігійної думки "Проблеми української релігійної свідомості" (1923р.), книга присвячена Пласту "До щастя, слави і свободи" (1930р.), краєзнавчий доробок "Старий город Волинь" (1938 р.) та ін. Крім цього А.Річинському належить ряд церковних творів, які увійшли до його музичних збірок: "Скорботна мати", "Українська відправа", "Колядки". Він був редактором і видавцем неперіодичних волинських часописів "Нова дорога" (1918 р.), "На

варті" (1925-1926 р.), "Рідна Церква" (1927 р.), "Наше братство" (1929 р.)

Як організатор Пласту, талановитий педагог, ініціативний виховник Арсен Річинський відіграв помітну роль у культурно-освітньому і громадсько-політичному житті Волині 20-30-х років ХХ століття. Окремі сторінки життя невтомого патріота заслуговують на подальше вивчення і відновлення в історичній пам'яті українського народу.

Використані джерела

1. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ті роки ХХ ст.) – Луцьк, 2000.
2. Боровський В. До історії українського Пласту на Волині // Літопис Волині. Науково-популярний збірник волинізнавства. – Ч. 10-11. – Вінніпег-Манітоба (Канада), 1971-1972.
3. Власик О.В., Сидорук В.Й., Цятко В.М. "Східні креси" – під знаком польського орла. – Рівне, 2004
4. ДАВО. - Ф.1, оп.2, спр.309.
5. ДАВО. - Ф.46, оп.9, спр.1325
6. ДАВО. - Ф.1, оп.2, спр.1858.
7. ДАВО. - Ф.1, оп.2, спр.1838.
8. ДАВО. - Ф.46, оп.9, спр.1321
9. ДАВО. - Ф.300, оп.1, спр.95.
10. Із спогадів учасників табору УПС у Підлютому. Білостоцький Тиміш: відвідини Митрополита Андрея // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – 2005. – Ч.2
11. Кучерепа М.М. Рух за українізацію православної церкви на Волині в 1920-х роках // Праці конференції "Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи" – Луцьк, 1992.
12. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання. – Луцьк, 2001.
13. Левицький С. Стріча в Олександрії. // Молоде життя. – 1927. – 15 вересня.
14. Левицький Северин. Фрагмент з історії Уладу Пластунів Сеніорів. // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – 2005. – Ч.2.
15. Monografia O.U.N. na Wołyniu. – Łuck 1935
16. Observator. Церковний з'їзд. // Народний вісник. – 1927. – 16 червня.
17. Річинський Арсен. // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина Т. 7. – Львів, 1998.
18. Стоколос Н. Арсен Річинський і боротьба за українізацію Православної церкви на Волині // Людина і світ. – 1998. – №2.

19. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. — Kraków, 1989.
20. Український церковний з'їзд у Луцьку. // Народний вісник. — 1927. — 14 квітня.
21. ЦДІАУ у Львові. — Ф.389, оп.1, спр.750.
22. ЦДІАУ у Львові. — Ф.389, оп.1, спр.22.
23. ЦДІАУ у Львові. — Ф.389, оп.1, спр.752.
24. ЦДІАУ у Львові. — Ф.389, оп.1, спр.751.
25. ЦДІАУ у Львові. — Ф.389, оп.1, спр.184.
26. Цинкаловський О. Княжий город Володимир: історико-краєзнавчі нариси. — Луцьк, 2003.

А. ГУДИМА, М. АНДРЕЙЧИН (Тернопіль)
ПРАЦЯ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО „ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ” В УКРАЇНСЬКОМУ РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ

1. Непересічним здобутком сучасної української релігієзнавчої думки є повернення із забуття творчої спадщини Арсена Річинського, яку вершить головна його праця „Проблеми української релігійної свідомості”. Як основоположник етнології релігії в українському релігієзнавстві, він заповнив майже трьохсотлітню прогалину в Українському Православ'ї, органічно поєднав історичні витоки, стан і завдання етноконфесійного буття українського народу. Якщо для часів Петра Могили ідея національної Церкви (аж до утворення патріархії) була базовим чинником національної ідеї, то для часів А.Річинського національна ідея стала життєдайним стрижнем національної Церкви аж до відродження держави, що однозначне поняттям „за віру і народ руський” (XVII ст.) та в наші дні „Українській державі — Українську Церкву”.

2. Під впливом обставин колоніальної неволі та засилля домашніх колонізаторів залишається актуальною стурбованість А.Річинського станом релігійно-національної ідеології нашого народу. І, як вирок історичній долі українства, звучать його слова про значення її в духовній самосвідомості, яка завжди додає „народові певності своїх сил і своєї гідності в свою правоту і в своє майбутнє. Навпаки, - зазначає він, - рабське прийняття чужих ідей і чужих поглядів підриває духовні сили і відпорність народу, зтягає його служити чужим богам. Тоді надходить смерть народу” (1, 48; в цитованому виділенні авторів статті). У цьому зв'язку звучить тривожним застереження мислителя, що „досі українська

інтелігенція в цій сфері (надто важливий для існування нації) проявляє *жахливу невідготовленість*" (1, 49).

3. Завдяки історико-аналітичному методу та історіософському осмисленню *„української релігійної вдачі“* (під впливом синтезу *„великих релігійних культур Сходу і Заходу“*), А.Річинський зробив цілком прозоре і водночас, глибоко аргументоване узагальнення про формування релігійного світогляду нашого народу, який *„іде стільки часу, скільки живе народ на своїй території“* (1, 48,90). Од віків його способом життя була землеробська культура на просторах Північного Причорномор'я (за межами рабовласницького світу), яка забезпечила зустріч *практичного гуманізму* наших пращурів з *теоретичним гуманізмом* Євангелії Христа з вікопомних Апостольських часів. Це унікальне явище світової культури забезпечило духовність українства, її вікову самодостатність в протистоянні *„домашнього колоніалізму“*, який за допомогою зміни віровизначення та етноконфесійного обряду прагнув асимілятивного винародовлення України.

4. Геополітичний простір разом із способом життя народу вплинув на світоглядний синкретизм української релігійної свідомості, який підпорядкований не руйнуванню, а збереженню української національної вдачі. Його характерними ознаками є: (1) *„відсутність... посередників між людиною і божеством“*; (2) *„почуття... своєрідної, інтимної близькості між людиною і Богом“*; (3) *„природний оптимізм“*; (4) *„інтуїтивне передчуття внутрішньої єдності світу та ілюзорності... поділу речей“* (1: 92-93, 96-97). Відтак старий світогляд не тільки не був порушений, а й здобув нове підтвердження у Христовому Воскресінні (1, 99). Це зберегло *двовір'я* в обрядах та релігійній свідомості нашого народу. Порівняно з християнським Сходом і Заходом на тлі злиття християнства з народними віруваннями, традиціями побуту і обрядами, що забезпечило неповторну дієздатність одного з *„найкращих досягнень“* Правд Віри в лоні Київської традиції і Східного обряду (2: 268, 756).

5. Не випадково, з метою асиміляції нашого народу, всі недруги його самобутності намагалися (і нині не відмовляються) усунути найбільшу перешкоду – вікові традиції, звичаї та обряди українства. Під московською займанщиною чільне місце зайняла проблема мови богослужіння як знаряддя великодержавної колонізаторської політики. Від неї не відмовляються імперські сили Москви в мареві *„єдиной и неделимой“*. У цьому зв'язку залишається дієвою і недоступною думка А.Річинського про рідну мову богослужіння та церковну літературу, які покликані (у

відповідності з релігійною психікою й давніми традиціями українського народу) одухотворювати предметним критерієм благовір'я: *любов'ю до Бога через земну благодать до ближнього* (1, 117).

6. Зовсім сучасно звучать слова А.Річинського про ревних захисників „єднання всіх слов'ян” під скіпером („правовірного з правовірних”) Візантійсько-Московського Православ'я, яке зберегло в „чистоті” (?) і мову богослужіння, і навіть (?) православну католическу культуру (?). Насправді ж (тоді і зараз) йдеться не про утопічне „єднання всіх слов'ян”, а тільки утримання України у сфері культурних і релігійних впливів Москви за допомогою зросійщення мови, „щоб цим способом (подібно тому, як зробила колись Візантія) поширювати також свій вплив політичний” (1, 129).

7. З особливим акцентом звучать слова основоположника етнології релігії в українському релігієзнавстві про значення активності громадянства, яке здатне породжувати (як це було в XVI-XVII століттях та в час А.Річинського) „церковно-національний рух серед українців”, який хоча й „набирав різних відмін, але по суті був явищем тяглим” (1,149), тобто таким, що забезпечував самозбереження і навіть самозбагачення нашого народу в лоні сакральної і світської культур. У цьому зв'язку і в наш час національного відродження України не втратив значення висновок А.Річинського, що „так (в боротьбі за Помісну Українську Православну Церкву – авт.) виступає й донині ця спадщина віків” (1,149). Тим більше в час засипля Православної Церкви Московського Патріархату в незалежній Україні. На вістрі „канонічного права” (?) на „единую и неделимую Русь” (?) продовжує маячити великодержавна теорія (кінця XIV ст.) „Москва – Третій Рим”. Тоді і тепер культ маси, ідеалізація „благочестивого” православ'я, історичної місії „родини”, що розраховані на простолюддя, прищеплювали зверхника серед „визвольних народів”. З цього приводу А.Річинський зробив глибоко актуальне узагальнення про те, що „Російська месіанська ідея (завжди – авт.) містила два моменти – політичне ослаблення сусідів, а потім – їх асиміляцію за допомогою православної культури” (1,189). Це повинно було забезпечити кінцеву мету підступної експансії – створити з інородця типологічний гібрид „общероса”, що співзвучно і з нашими днями, коли мова заходить про „русскоязычное население”. Тому „в справі Незалежності України „переконати” наших противників можуть з нашого боку тільки організована сила й доконані факти, але не слъозлива проповідь братерства племен, солідарності демократії та інших гарних речей, які тільки дезорієнтують і розслабляють власне громадянство” (1, 259).

8. Реалізацію „організованої сили і dokonаних фактів” А.Річинський бачив у відродженні національної Церкви. Адже самодостатня палітра вікових традицій, народних звичаїв і обрядів зберігала й живила ідею самобутньої „віри батьків”. Вона черпала з них своє буття і щедро повертала носіям українськості. Тому „формула А.Річинського” „універсальний зміст релігії, виявлений Церквою, насправді природно виражається в конкретних національних формах”, оскільки „всесвітня ідея християнізації людства на практиці шириться й висловлюється насамперед за допомогою живої мови, національної культури і звичаїв кожного народу” (1, 259) має засадничо методологічне й світоглядне значення у поглядах на християнство в його історичному становленні, розвитку та сьогоденні. Це означає, що А.Річинський вперше по суті визначив ґносеологічні параметри національної Церкви в історії українського релігієзнавства, що, в свою чергу, має засадичне значення в осмисленні джерел, історії та шляхів духовного і національного відродження нашого народу.

9. Як знавець богослов’я, ідею національної Церкви А.Річинський засвідчує Святим Письмом. Оскільки „Бог не є ані одиницею, ані чимось однорідним”, то „Бог один, але він є многота і різновидність”. Отже, „Божий замір”, як творця, полягав у творенні многоти й різнорідності народів, що стало якраз виявом „особливої ласки Божої до людей” (1, 260-261). Тому „церква і нація, як форми організації людства, не можуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі. Вони своїм предметом мають Вічне” (1, 369).

10. Щоб це стало надбанням самосвідомості мас, необхідно підняти релігійно-національну свідомість й поглибити підлогу (фундамент – авт.) тої свідомості, а саме – „матеріальну й духовну культуру Української Землі”. Це здатна зробити, як програму дій визначає А.Річинський, „тільки самостійна держава”, яка „забезпечує кожному народові повний і свободний розвиток його індивідуальності” (1, 375).

11. Чого бракує українській національній вдачі, яка б єднала всі верстви суспільства, незважаючи на конфесійні уподобання? Це – віри в свою правду, в конечність своїх хотінь, а також „політичної культури, так необхідної для співпраці консервативних і поступових кіл громадянства”, щоб виполоти нашарування минулого, які „викривляли нашу національну психіку” (1, 381-382). А виполоти їх можна, лише відновивши „давнє Українське Православ’я з його духовним розумінням християнства, з його народницькою структурою, з його світлими традиціями й поєднавчою тенденцією” (1, 258). Це означає – відродити в Церкві український національний Дух, щоб „всі українці – православні, уніати, євангелики –

почувалися братами і одновітцями, членами однієї Христової громади, яка не терпить ніяких конфесійних поділів". Це означає, що „українська релігійна ідея – це ідея синтетичної національної культури” (1, 410) і лише вона (і тільки вона) здатна освячувати буття українського народу.

Використані джерела

1. Річинський Арсен Проблеми української релігійної свідомості – Тернопіль, 2000.
2. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні – Т.1.- Рим-Нью-Йорк, 1965.

П. МАЗУР (Кременець)

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ

24 травня 1999 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову за №883 “Про присвоєння Кременецькому медичному училищу імені Арсена Річинського”, в якій говориться: “Прийняти пропозицію Міністерства охорони здоров'я, погоджену з Міністерством освіти та Тернопільською обласною державною адміністрацією, про присвоєння імені Арсена Річинського Кременецькому медичному училищу і надалі іменувати його - Кременецьке медичне училище імені Арсена Річинського”.

Коли на Перших Річинських читаннях в одному з виступів звучало: “Арсен Річинський, хто він?”, то сьогодні, на п'ятих Річинських читаннях можна поставити питання: “А як це було? Як було?”

Пригадую, осінню 1997 року, десь на початку листопада місяця до заступника директора Ольги Семенівни Тугарової перетелефонував тоді професор Луцького педуніверситету Петро Кризак. Півніше на мек ім'я надійшов лист від професора Арсена Гудими із Тернопільської медичної академії. І по телефону, і в листі говорилося про те, що у вас на Кременеччині народився Арсен Річинський. Далі йшлося про те, що Відділення релігієзнавства Інституту філософії Національної Академії наук України хоче провести конференцію, учасників якої слід прийняти негайно. На той момент ми відмовили, бо конференцію слід було підготувати і домовились із вченими НАН України про проведення Перших Річинських читань на базі училища весною 1998 року. Був підготовлений збірник наукових праць “Арсен Річинський - ідеолог українського православ'я” і 22 квітня 1998 року у м. Кременці були проведенні Перші Річинські читання.

Звичайно, перед тим ми провели певну пошукову роботу. Хстили для себе дізнатися, а хто ж є Арсен Річинський і чи десь якісь інформації про нього. У Кременецькому краєзнавчому музеї нам, на жаль, не дали про Річинського і взагалі Річинських ніякої інформації, бо ж її у них не було. Наша поїздка у с. Тетильківці, де народився видатний науковець і громадський діяч, теж дала мало інформації, бо старожиливі, які б пам'ятали його батька, який служив у цьому селі дяком, уже не було. Відтак на рідній землі Арсена Річинського практично не лишилося хоч якогось сліду про нього.

Проте Перші Річинські читання все ж відбулися в Кременці на базі нашого училища. Всі учасники читань разом з донькою А. Річинською Людмилою відвідали родинне село її батька.

На читаннях був прийнятий підсумковий документ Перших Річинських читань. В ньому говорилося про створення постійнодіючого комітету з проведення Річинських читань, очолити який доручили мені. В цьому ж документі написано: "Порушити клопотання перед Кабінетом Міністрів України про присвоєння імені лікаря-вченого Арсена Річинського медичному навчальному закладу в м. Кременці Тернопільської області". Завдяки фінансовій підтримці Ірини Рекуш на перших Річинських читаннях кінематографісти із Тернополя зняли документальний фільм про життя і творчість Арсена Річинського.

Почалась велика і копітка робота з присвоєння училищу імені Арсена Річинського. Були численні поїздки у Кабінет Міністрів, рішення сесії обласної ради про присвоєння імені і 24 травня 1999 року було підписано відповідну Постанову.

Зрозуміло, що присвоєння нашому училищу імені Річинського поклало на наш колектив великий обов'язок з проведення нами роботи по популяризації та вивченню творчого спадку Арсена Річинського. Уже у 2000 році на Других Річинських читаннях було репрезентовано перевидану основну працю його життя "Проблеми української релігійної свідомості", яка визначила долю його і сім'ї, бо ж саме за неї мислителя-патріота ув'язнювала як польська влада, так і більшовицька.

У 2002 році під час проведення Третіх Річинських читань на стіні нашого училища було відкрито меморіальну дошку на честь нашого видатного земляка. Водночас меморіальну дошку було також відкрито у м. Володимирі-Волинському на будинку, який побудував за свій кошт і де працював лікар Арсен Річинський до 1939 року. В цьому ж році була перевидана вдруге праця мислителя "Проблеми української релігійної свідомості".

У вересні місяці 2004 року на базі Інституту філософії НАН України в м. Києві відбулися Четверті Річинські читання. Відтак

географія Читань розширюється на всю Україну, вийшовши за межі м.Кременця та Тернопільщини.

Як відомо, і вперше, і вдруге книга Арсена Річинського „Проблеми української релігійної свідомості” була перевидана з тими купюрами, які зробив польський цензор. Відтак, навіть при повній можливості, там не були надруковані уривки, вилучені цензурою. Як з'ясувалося опісля, у вилученому були думки щодо україно-польських відносин, які виявилися не до душі поляку-цензору. То ж перше видання книги 1933 року було видрукуване з врахуванням його капризів. Вийшло воно у світ в Тернополі у друкарні А.Салевича і С-ка по вул 3-го Мая ч. 5

До великої нашої радості в 2003 році в Тернопільському обласному архіві було знайдено той рукопис праці „Проблеми української релігійної свідомості” Арсена Річинського, над яким працював цензор. Допоміг його відшукати тернопільський професор Арсен Гудима. З'явилася можливість побачити працю мислителя у новому видруку без купюр. Над цим тепер працює група науковців.

Чому так прискіпливо повів себе польський цензор? Давайте перечитаємо останніх 56 рядків праці, вилучених редактором? Що могло не сподобатися в „Проблемах української релігійної свідомості” представникам і польських поневолювачів і радянських загарбників настільки, що автор праці перебував спочатку в польських в'язницях, а потім до кінця життя в радянських таборах і висилках? А звучить тут глибока віра Арсена Річинського в майбутню незалежність України. “Коли Україна здобуде державну незалежність, а українська громадська думка піднесеться понад усі церковні роздори, – тоді для нас настане пора вийти поза рамці вузько-національного життя на світові шляхи. Ставши самостійним, міжнародним чинником, Україна матиме голос і послух, й впливатиме на формування світової загально-церковної думки згідно зі своїм покликанням і своїм синтетичним ідеалом християнства...” [1, 279]

На вилучених польським цензором сторінках звучить також віра в історичну місію українського народу: “Віriamo, що Нарід Український має своє історичне завдання, й сповнить його”[1, 280]

Сьогодні, через п'ятнадцять років незалежності нашої держави, кожному українцеві слід запам'ятати і виконувати слова Арсена Річинського: “Надходить наша будучність. Але мусимо її ще здобути - вірою у своє діло, перевихованням народу в новій идеології, відвагою у боротьбі і муравлиною працею” [1, 280].

Закінчуючи книгу, автор, мабуть, передчував, яка доля чекає його. Життя своє, прекрасний лікар, справжній будівничий Української Церкви і оберігач української культури, закінчив на

засланні в Казахстані. Там він був і похований. Останні 20 рядків книги звучать як Реквієм, як віра у те, що життя прожите не даремно: "Серед усіх перешкод і труднощів, кпинів одних і прокльонів других, скажемо слідом за незабутнім Фіхте: "Ні, не покидай нас... втішна думка про те, що всяка наша праця і всяке страждання служитимуть для нового удосконалення й щастя нашого роду, що ми працюємо для нього й працюємо не даремно; що на тім місці, де ми нині мучимося, гинемо і — що ще гірше — грубо помиляємося й грішимо, розцвіте колись рід, який відважиться на все, чого він захоче, бо він хотітиме лиш одного добра, — а ми в той час у вишніх оселях радітимемо, дивлячись на наше потомство й пізнаючи в їхніх чеснотах кільчення кожного зерняти, посіяного нами. Одушевляй нас, Надіє, на той час... Влий відвагу і високий ентузіазм у наші підприємства, й коли нам судилося згинуть у них, най піддержить нас думка: я виконав свій обов'язок, — най потішить нас інша: ні одне зерно, посіяне мною, не гине у моральному світі; у день жнив ми побачимо його плоди й сплетемо собі з них безсмертні вінки!" [1, 280].

Звичайно ж, коли ми брались до цієї роботи, ми не думали про славу, то не думали про те, що наше училище буде носити ім'я великого патріота Арсена Річинського, ми не думали про нагороди.

На сьогодні ми вже знаємо, що воскресили до пам'яті ім'я лікаря, вченого, релігієзнавця світового значення. Коли у 2000 році я повертався до Кременця з делегацією Світового Форуму українців з Києва, то по дорозі мені прийшлося довго розмовляти із академіком Миколошем Мушинкою з Чехії. Це той вчений, який відновив ім'я нашого етнографа Володимира Гнатюка, за що, власне, його, будемо говорити так, як воно було, соціалістична Чехословаччина, "нагородила" тим, що будучи академіком, він працював кочегаром. Академік М.Мушинка вислав мені п'ятитомник "Нариси української православної церкви", де всі тридцять років минулого століття та історія розвитку української православної Церкви пов'язані з ім'ям Арсена Річинського. Там дуже багато є про нього.

В 2004 році в училище передали журнал "Лікарський вісник" українського лікарського товариства Північної Америки. Тут є стаття: "Історичні нариси. Арсен Річинський: лікар і безкомпромісний патріот". Статтю написав лікар-хірург Василь Марчук, який вчився в державній гімназії у Володимирі зі старшою дочкою Арсена Річинського - Славою. Хочу навести закінчення цієї статті, де автор пише: "У 1998 році відбулися перші присвячені йому читання - з нагоди 65-річчя видрукованої праці "Проблеми української релігійної свідомості" в м. Кременці. Було видано збірник праць "А. Річинський

- ідеолог українського православ'я" Уряд України присвоїв ім'я А. Річинського Кременецькому медичному училищу.

Другі читання відбулися у вересні 2000 року. В 1998 році в Ужгороді під час VII Конгресу світової федерації українських лікарських товариств було передано збірник праць Перших читань президентів СФУЛТУ д-ру Павлу Джулю. Представники Кременецького медичного училища були запрошені виступити на VIII Конгресі СФДТ, який відбувся у Львові - Трускавці в серпні 2000 року. Виступ відбувся на секції „Історія медицини”, був тепло сприйнятий. В музеї училища оформлено розділ, в якому розповідається про життєвий і творчий шлях А.Річинського.

Третє читання його імені відбулося 12-13 червня 2002 року і закінчилися відкриттям меморіальних дошок у Крем'янці та Володимирі-Волинському - на вулиці Луцькій, де в 1939 році проживав Арсен Річинський - великий патріот, гуманіст, лікар." (Стаття передрукована з американської газети "Свобода" за 22 листопада 2002 року. - Стор. 34.) [2, 69-70].

Коли я прочитав цей уривок, то знайшов фотографію, де зображено, як у 1998 році я вручаю доктору, родом, до речі, зі Зборівського району, Павлу Джулю книжку "Арсен Річинський - ідеолог українського православ'я". Відбувалось це в Мукачівському замку пізно ввечері. Є в мене і фотографія, де ми сфотографовані на пам'ять з тодішнім Президентом СФУЛТ-у доктором Павлом Джулем одразу після вручення книги.

Весною 2000 року інформація про Арсена Річинського нами була передана в інтернет, після чого нас запросили виступити у Львові. Згадався мені цей виступ у м. Львові у 2000 році на VIII конгресі СФУЛТ, коли після виступу мене довго не відпускали, давали чисельні запитання. Купили одразу ж екземпляр книги Арсена Річинського, яку я мав із собою.

Відтак все, що ми робимо, світова громадськість оцінює і висвітлює в своїх працях. В травні 2004 року громадськість Кременця і все наше училище відзначили п'яту річницю з дня присвоєння йому імені Арсена Річинського. Серед багатьох привітань, які надійшли в училище, було привітання від керівника Відділення релігієзнавства ІФ НАН України, Президента Української Асоціації релігієзнавців професора Анатолія Колодного. Він пише:

"Дорогі річинківці!

Всеукраїнська Асоціація релігієзнавців, науковці-релігієзнавці Академії наук України щиро вітають Вас з п'ятою річницею набуття Вашою навчальною інституцією славного імені Арсена Річинського — невтомного борця за утвердження Православ'я.

Ви плідно несете це ім'я. За Вашої участі і завдяки Вам вже проведено багато заходів із вшанування Вашого славного земляка, поширення його праць, виховання української свідомості. Нам приємно творчо співпрацювати з Вашим колективом, визначати шляхи подальшого розвитку Українського православ'я на основі плідних ідей Арсена Річинського. Віримо, що ця співпраця буде продовжуватися. Хотілося б відтворити постать Арсена Річинського у всій її повноті. А відомо, що він залишив помітний слід і в медицині, і в мистецтві.

14 листопада 2006 року прах Арсена Річинського перевезено в Україну для перепоховання.

Використані джерела

1. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. Володимир-Волинський, 1933.
2. Марчук В. Історичні нариси. Арсен Річинський: лікар і безкомпромісний патріот. // Лікарський вісник. Журнал українського лікарського товариства Північної Америки. – Ч 1 - 2004.

П. МАЗУР, Г. ГОЛУБ (Кременець)

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ І ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

В час національного відродження в Україні організація виховної роботи у вищому навчальному закладі вимагає формування у студентів любові до рідної землі, її історії. В час, коли до людей, які прагнуть пізнати правду про минуле, починають повертатися діла тих, хто був поганьблений зумисним замовчуванням, найкраще це робити, вивчаючи історичні постаті кращих синів України, їх тернистий життєвий шлях.

У 20-30-х роках минулого століття серед історичних діячів нашого народу одне з чільних місць посідає непересічна постать Арсена Річинського – лікаря за фахом, громадського діяча за покликанням, ідеолога Українського Православ'я за етноконфесійними переконаннями.

Поряд із тим, Арсен Річинський у 20-30-х р. був організатором і керівником повітової управи пластунів. У праці під назвою "До щастя, слави і свободи" він писав: "Чи вдасться витворити нам сильні характери, з великим почуттям відповідальності, а zarazom – сміливі відважні, скорі в рішенню, енергійні в діланню – від того буде значною мірою залежатиме наша будучність" (1, 9).

Присвоєння імені Арсена Річинського нашому навчальному закладу поставило перед колективом училища ряд завдань і дало нові можливості у вихованні студентів в дусі патріотизму.

До дня підписання Постанови Кабінету Міністрів було виготовлено Прапор училища. Освячення і вручення Прапора відбулося у травні 1999 року. Свято відбулося біля пам'ятника Т.Г. Шевченку в День міста.

В музеї училища оформлено розділ, де діє фотовиставка про життєвий і творчий шлях Арсена Річинського, зберігаються оригінали рукописів наукових праць з медицини нашого земляка, копії ним написаних історій хвороб, рецептів, листків непрацездатності та листів лікарських призначень, виписаних його рукою, ноті музичних творів авторства Арсена Річинського.

Виготовлення символіки, оформлення музею, створення фільму про Арсена Річинського сприяло тому, що в училищі відпрацьована ціла система виховної роботи, побудована на вихованні у студентської молоді гордості від того, що вони навчаються у навчальному закладі, який носить ім'я цього видатного українського патріота.

Однієї з особливостей медичної професії є те, що працівник має свою форму – білий халат і косинку або шапочку. Першого вересня традиційно відбувається урочиста лінійка з приводу свята Дня знань. Після того у першокурсників починається двох-трьохтижневий період навчання, коли їм не дозволяється одягати білий халат. За ці тижні в кожній групі відбуваються виховні години, де вивчається біографія Арсена Річинського, студенти знайомляться з його науковою і творчою спадщиною, відвідують музей училища, переглядають фільм "Арсен Річинський – ідеолог українського православ'я".

По закінченню знайомства першокурсників з історією училища, біографією і творчістю Арсена Річинського урочисто проводиться свято білого халата. Відбувається це, як правило, в районному будинку народної творчості, де збираються студенти і працівники училища, а також батьки першокурсників. Перед Державним Прапором України та Прапором Кременецького медичного училища студенти першокурсники приймають Присягу студента училища і їм вперше дозволяється одягнути символ медичного працівника – білий халат.

Пізніше студенти повертаються до вивчення біографії і творчості Арсена Річинського на загальноосвітніх і клінічних предметах. За результатами наукових пошуків щорічно проводяться конференції. Кращі роботи беруть участь у регіональних студентських читаннях серед вищих навчальних закладів I-II рівнів

акредитації Тернопілля. Засновано іменну стипендію Арсена Річинського, яка присвоюється кращим студентам навчального закладу. У бібліотеці училища оформлена виставка літератури про життя і діяльність Арсена Васильовича. Червоною ниткою у вихованні українського патріотизму проходить вислів А.Річинського, закарбований ним на сторінках своєї праці "Проблеми української релігійної свідомості": "Чим більше людина інтелектуально обдарована й розвинена, тим яскравіше і з більшою силою виступають особливості її національної вдачі. Тому геній завжди з психологічного боку є глибокою національним, і тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти, позбавлені національних прикмет" (2, 162).

Не менш урочисто відбувається вручення дипломів Винуватці свята приймають присягу випускника медичного училища і урочисто прощаються з Прапором училища.

На всіх урочистостях студенти і викладачі виконують Гімн училища "Місто юності", написаний викладачем іноземних мов, кандидатом філологічних наук Анатолієм Янковим, у якому є слова:

Арсена Річинського славне ім'я

На прапорі нашому гордо сія.

Нев'янучі квіти у ранній росі –

Його милосердя і святість душі.

Важливим виховним моментом було проведення в училищі у 2000 році Других Річинських читань, де було репрезентовано перевидану головну книгу його життя "Проблеми української релігійної свідомості", а також проведення в червні 2002 року у містах Тернополі – Кременці – Володимир-Волинську Урочистої Академії та Третіх Річинських читань, присвячених 110-й річниці з дня народження Арсена Річинського. На стіні навчального корпусу училища по вул. Словацького, 12 було відкрито меморіальну дошку, де золотими літерами викарбовано напис:

Арсен Васильович Річинський
1892-1956

Відомий український вчений – релігієзнавець,
лікар, просвітитель, творець духовної музики,
в'язень тоталітарних режимів 30-50рр.

В час національного та державного відродження українського народу розроблена система виховної роботи дозволяє виробити у студентів почуття патріотизму, любові та гордості за

державу, місто і навчальний заклад, де вони проживають і навчаються.

Використані джерела

1. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002.
2. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Володимир-Волинський, 1933.

Ю. ПАЄВСЬКИЙ (Червоноград) АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ БУВ МОЇМ ХРЕСНИМ БАТЬКОМ

Я людина дуже далека від питань релігієзнавства. Тому навіть не знаю, як перед такою солідною аудиторією тут виступати. Вийшло так в житті, що, як бачу, дуже відома людина, навіть я не знав те, що вона настільки відома, Арсен Річинський був моїм Хресним батьком. Родина Річинських і родина Паєвських (це – прізвище моїх батьків) багато літ, десь з 20-х роках минулого століття, були як одна сім'я, тобто були в дуже добрих стосунках між собою, наскільки в добрих, що наведу для засвідчення цього приклад. Батько мій, Денис Паєвський, жив на Волині як емігрант з Радянського Союзу: в 20-х роках м.ст. він втік на Захід, а потім вернувся в Польщу. По спеціальності він був, як кажуть нині, бізнесмен. Коли він зібрав стартовий капітал і хотів відкрити свою фірму, то ще не мав польського громадянства. Тому свою фірму він відкрив, зареєструвавши її на Річинського. Справа в тому, що в Польщі був якийсь часовий ценс, тобто стільки років треба було бути мешканцем цієї країни, щоб одержати право на відкриття своєї фірми.

Я Арсена Річинського фактично не пам'ятаю. Зрозуміло, що немовля не могло щось запам'ятати, а коли його заарештували більшовики, то мені тоді не було ще й чотирьох років. Але знаєте, навіть в трьохлітньому віці все ж щось таке залишається в пам'яті. Іноді це просто якісь туманні спомини. Наприклад, я пам'ятаю, що на день народження Річинський мені подарував шоколадного коня. Такого коня, як котеня маленьке. Той кінь був з гіркого шоколаду, не дуже може навіть і смачний, бо він був не з наповнювачами. Але на ньому була металева вуздечка. Знаєте, багато в сім'ї моїй з того, що було колись, не залишилось, а ось деякі дрібнички сімейні – мамині і батькові – та ще й кусочок тієї вуздечки залишилися. Ось він. Я вам показую. Ця вуздечка від іграшкового коника зберігалася у нас 50 років. Розумієте, тут не йшлося про цінність металу, з якого вона

виготовлена (а це – срібло), а малося на увазі насамперед те, що то є єдина річ, яка залишилася як пам'ятка про хресного батька.

Була ще друга річ. Був у мене хрестик, який мені при хрещенні Річинський подарував. Такий він круглий, зрізани рамена, дійсно золотий. Я його все дитинство носив, але коли в 1952 році, попав в руки КДБ, то разом з пістолетом – з гранатами, з автоматом, забрали й хрест. Більше я його не бачив.

Не боюсь того слова сказати, що родина Річинських належала до еліти нашої нації. І ви певно знаєте, є такий звичай, що завжди, коли сім'я вибирає хресного батька для своєї дитини, то вона його вибирає з того середовища, до якого сама належить. Так воно і є. При цьому я не хотів би, щоб ви мене неправильно зрозуміли, думаючи, що, при нагоді розмови про Річинського, я хочу засвітити сім'ю своїх батьків. Мені нема такої потреби. Я розумію, що Річинський дуже видатна особа, але про моїх батьків на Гуцульщині до цього часу багато більше є публікацій, ніж на Волині про Річинського. Але так вийшло. І це не дивно, бо ж окупанти всіх мастей і в різні часи прагнули в першу чергу обезглавити націю, знищивши її еліту.

І ось паралельні дві сім'ї – Пасєвських і Річинських. По-перше, тільки прийшла совєтська влада, арештовують Річинського. Хотіли арештувати і мого батька, але, бачите, Річинські були більше теоретики, а мої батьки були більше практики. Якщо мій батько зумів ще у 20-му році, буквально голий, вибачте, перейти Збруч, а за 8 літ стати найбагатшим на Волині, то це засвідчує його здатність і вміння. Мій батько втік. Перейшовши Буг, він попав в німецький концтабір. Річинського забрали ж і він більше не повернувся. По-друге, через рік, весною 1940 року, був великий вивіз. Це був такий захід такий, коли вивозили небажаних осіб десь до Росії. Хто в момент того вивозу зник чи якось викрутився, то вже два тижні міг ходити вільно, бо ешелони вже пішли. Так ось Річинських тоді вивезли, а мати взяла мене за руку (якраз і братик ще мав народитися) і втікла на Гуцульщину. За два дні перед тією кампанією нас тут вже не було, а там – ще не було. Ми так уникнули вивозу. Ми так три рази уникали. Але це вже інша справа.

Я знаю за Річинського тільки те, що мені розповідала про нього мати й батько, частково із розповідей про нього Ніни Павлієни, його дружини. Я з нею зустрічався два рази в 1992 році, маю навіть записані ті розмови на касеті. Але то чисто сімейні розмови, я не можу їх оприлюднювати. Але при тій нагоді я розпитував багато і за Арсена Васильовича. В книжці про Річинського сказано, що він один раз в Березі Картузькій сидів. Фактично він сидів там два рази. Перший раз його посадили туди в

1935 році. Не знаю, може це й не треба розповідати, але мені роз'яснила Ніна Павлівна, як та Береза Картузька для Річинського виглядала. Не було якогось спеціального суду, а просто – була постанова якогось там прокурора. На її основі людину садили на три місяці, але після трьох місяців могли знов продовжити ув'язнення ще на три, потім знов продовжити. Воно, видно, так і було. Я й з інших джерел про таке дізнавався.

Так ось Річинського тоді посадили. Ніна Павлівна кинулась їздити тоді до воєводи Луцького. Там якийсь був пан Філіжинський, який мав якісь зв'язки з ними. І вона тоді все ж визволила Арсена Васильовича, хоч три місяці він відсидів. Кажуть, що там були жахливі умови. Річинський не був такий вже й худий мужик, але за три місяці він схуд в Березі Картузькій на 15 кг. Так Ніна Павлівна мені про нього розповідала.

Якби я знав, що колись мені прийдеться розповідати про Арсена Річинського, я б тоді більше у неї розпитав. Може й мати мені щось побільше розповіла б.

Зрештою із заслання він так і не повернувся. Дуже відмучилась без нього з двома дітьми Ніна Павлівна, але, дякувати Богу, дожила до 90 років. Мою ж маму розстріляли в 1945 році.

Ось такі долі нашої інтелігенції.

Не можу тут вам деталі якісь значимі і особливі з життя Річинського розповісти. Не знаю, на жаль, я їх. Але можу на основі моїх бесід впевнено ще додати. По-перше, він мав знайомих багатьох відомих людей. Так, як розповідала Ніна Павлівна, до них приїжджав Донцов. Вони були з ним знайомий особисто. Серед знайомих був також греко-католицький священник Кладочний, який було одержав дозвіл сповідати в'язнів Берези Картузької. Він майже рік там займався священничою діяльністю і рік жив на квартирі у Річинського. Він був фанатично відданий греко-католицизму. Пані Ніна розповідала, Річинський постійно сперечався з отцем. Погляди в Річинського були більше зорієнтовані на об'єднання, а той був фанатик з фанатиків. Багатьох знатних людей прізвища Ніна Павлівна називала. Я не всі їх пам'ятаю, але одне можу засвідчити – він мав дуже широке коло знайомств.

Ось і все, що я можу розповісти про мого хрещеного батька. Ним був Арсен Річинський.

Розділ II. НАЦІЯ І РЕЛІГІЯ В БАЧЕННІ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

О. БУЧМА (Київ)

РЕЛІГІЯ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ НАЦІЇ (в проекції творчої спадщини А.Річинського)

Визначальною рисою сучасної світової спільноти є взаємозалежність народів і держав. Економічне, соціальне, культурне, релігійне, політичне буття кожної держави нині є невід'ємними структурними елементами єдиного світового устрою. Творення глобального інформаційного простору, викликане впровадженням загальносвітових стандартів в техніку і технології, поглибленням міжнародного поділу праці і кооперації виробництва, детермінує нові проблеми, зокрема такі як глобальна екологічна безпека людства, небезпека ядерної війни та ін. Відтак світові процеси глобалізуються.

Водночас позірною є й інша тенденція – посилення устремління народів і націй до суверенітету, відновлення втрачених традицій, мови, культури, які стимулюють їх (народи) до розвитку та оновлення. Помітну, а інколи й провідну роль в реалізації як першої, так і другої тенденцій відіграє релігійний чинник. Пояснення цього факту ймовірно криється в генетичному зв'язку релігійних та етнічних ідентичностей.

Так, релігійні спільноти, щоб набути статусу Церкви, звертаються до всіх елементів національного буття, а то й переступають його межі і поширюють своє вчення в усьому світі. Навіть будучи зорієнтованими на певний соціальний клас, вони все одно апелюють до всієї нації чи світу в цілому. В історії траплялося, що суто релігійна спільнота з часом трансформувалася в етнічну, а кордони етнічних спільнот співпадали з межами релігійних. Багато націй та етнічних меншин й нині у своєму бутті ґрунтуються на релігійні критерії диференціації. Це можна пояснити тим, що "релігійні ідентичності спираються на об'єднання культури та її елементів – вартостей, символів, міфів і традицій, часто кодифікованих в обрядах та ритуалах. Вони прагнуть об'єднати в одній громаді вірних усіх тих, що визнають певний символічний код, певну систему вартостей і традицій віри та ритуалу, сукупно з посиланнями на позаемпіричну реальність"(1,15).

Але релігійна спільнота могла й дезінтегрувати, розколоти етнолінгвістичне населення. Світові релігії, що за своєю сутністю є надетнічними, універсальними, з одного боку, здатні пристосовуватися до наявних етнічних спільнот, а з іншого – можуть

стирати етнічні особливості. Подолати цю розбіжність і об'єднати спільноту на новій політичній основі спромігся націоналізм як актуальна якість нової сукупності людей, що має власні назву, історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, масову культуру, економіку, єдині права та обов'язки для всіх членів нації.

Традиційно в науковій літературі розрізняють дві моделі нації – західну(політичну) і східну (етнічну) (1, 20 –21). Компонентами стандартної західної моделі нації є історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія. Ця модель передбачає, що особа має право вибору того, з якою нацією себе ідентифікувати.

Елементами етнічної моделі нації, що сформувалася в Східній Європі та Азії, є: спільне походження, воля народу, народна культура, рідна мова, звичаї і традиції. Тому індивід, який приєднається до чужої спільноти, завжди залишатиметься членом спільноти генетично йому рідної. Як бачимо, в першому випадку домінують громадянські елементи, а в другому – етнічні, хоча і одні й другі присутні в кожній з моделей, але в різних пропорціях. Особливо загострюються ці пропорційні протиріччя в сучасних умовах і виявляються в протистоянні глобалізації й антиглобалізації, яке часто фокусується на релігії. Тим паче, що релігія в людській історії “виявляє себе насамперед через її національний контекст. Вона покликана формувати у представників певних етносів осмислене уявлення про їх національну ідентичність, захищати її, бо ж ігнорування останньої призводить до дезорієнтації особи в її суспільному бутті, а то й суспільної нестабільності” (2, 220).

Відтак, релігія може виконувати інтегруючу, націоконсолідуючу, націозберігаючу й націовідтворюючу функції. Проте виконання цих функцій на благо однієї нації може призвести до руйнування засад національного буття іншої. Так, професор А. Колодний, визнаючи, що релігії взагалі не існує, слушно зауважує: “Це лише філософи й теологи дають узагальнююче її визначення і характеристику. Релігії поділяються на природні, національно-державні і світові. Але всі вони, функціонуючи в певному географічному, соціальному, побутовому та культурному середовищі, з необхідністю здобувають специфічне етнічне забарвлення. Так, немає православ'я взагалі. Догматично воно єдине, але у всьому іншому – національно самобутнє. Нав'язане Москвою “руське православ'я є по суті російським”(2, 221). Так, Радянська влада, коли дещо захиталася у своєму бутті, то задля самозбереження перейменувала „російське” на “руське”, “саморозпустила” Українську Автокефальну Православну Церкву й

організувала "входження" українських греко-католиків до нібито "матірної" Руської Православної Церкви (2, 221).

Українське суспільство поступово стає відкритим – відбувається індивідуалізація (приватизація) духовно-практичних його компонентів. Прикладом цього є й приватизація релігії. Як у політичних, так і в релігійних сферах пріоритетними є свобода вибору та принципи консенсусу. Але саме вони є умовами існування та ефективного функціонування демократичного державного режиму. В усіх сферах суспільного життя, в тому числі і в релігійній, колективні форми історичного розвитку, колективний історичний суб'єкт втрачає свої позиції й спостерігається активізація індивідуального суб'єкта (громадянина, віруючого тощо), особисті інтереси, цілі, потреби якого домінують вже над груповими, колективними.

Посилення когнітивного компоненту психологічної структури особистості (приватизація, індивідуалізація, домінування "Я" над "Ми", перенесення протистояння "Ми" – "Вони" в площину "Я" – "Вони") підштовхує процес експансії масової культури, яку в цілому сприйняло християнство (й використовує її досягнення для власних модифікацій, трансформацій, а зрештою - з метою самозбереження чи мімікрії до зовнішніх обставин) і яка знаходить серйозний спротив ісламу, який характеризує масову культуру як повернення до язичництва.

Україна традиційно є християнським суспільством з чіткими православною і греко-католицькою домінантами. Водночас вона знаходиться під вагомим впливом ісламського ареалу. Зважаючи на зниження рівня народжуваності і збільшення смертності, які відбуваються з геометричною прогресією, що є наслідком сексуальної революції, переможну ходу фемінізму і руйнування основ традиційної моралі, відзначаючи, що для ісламського середовища (в якому панує дух традиційних цінностей і буква закону, що їм відповідає) спостерігається підвищення рівня народжуваності, та враховуючи вище визначені аспекти суспільного поступу, можна припуститися думки, що ісламський чинник з часом відіграватиме політичну роль в суспільно-політичному житті України.

Оскільки український національний характер, в силу своєї ментальної та соціально-психологічної специфіки, інтровертний з наголосом на емоційній компоненті і жіночому началі, то суспільство, з метою самозбереження, намагаючись попередити ісламізацію духовного простору, ймовірно стане більше відкритим до тих християнських конфесій, які апелюють передусім до збереження сімейних і моральних цінностей не тільки на словах, а й у справах (маються на увазі баптисти, адвентисти, п'ятидесятники

та інші конфесії протестантського спрямування). Бо "Церква виявилася неготовою дати відповідь на моральну кризу суспільства, за візантійською традицією вона вступила в союз із владою" (3, 74).

В Україні православ'я під впливом переважно політичних причин взагалі поділене на ворогуючі церкви. Власне, всі соціальні інститути, які за своїми функціями повинні забезпечувати нормальний рівень практично-духовного життя суспільства, а це - школа, Церква, наука, армія, виконавча та законодавча влада, засоби масової інформації, "опинилися в глибокій політичній кризі" (3,74). Відтак відсутні дієві структури громадянського суспільства.

За таких умов наростатимуть автократичні тенденції не тільки як чинник збереження влади за елітою, але і як спроба суспільної стабілізації. Але авторитаризм виключає плюральність, тому він змушений йти на союз (причому - відкритий) з Церквою, яка, в свою чергу, претендуватиме на переваги в площині як міжконфесійних, так і державно-церковних відносин. Але ж це є неприпустимим в демократичній державі.

Таким чином, спільна наднаціональна координація у сфері економічних, політичних, культурних та інших відносин знаменує тенденцію переходу від ізоляції до глобалізації людської спільноти, що характеризується як засвоєння й оволодіння єдиним світовим простором і визначається становленням нового типу відносин у системі "людина-світ". Це детермінує питання місця і форм участі у даному процесі України, яка, внаслідок зміни світоглядної парадигми й ціннісних орієнтацій, опинилася у стані не тільки соціально-економічних, а й духовно-культурних флуктацій, тобто випадкових відхилень від ustalених норм.

Упорядкування й стабілізація культурно-цивілізаційного поступу України на мікрорівні (розбудова демократичної соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості) і входження до нової макроструктури як рівно- і повноправного члена світового співтовариства можлива при наявності певного дисипативного чинника.

За умов руйнації і розпаду монолітної системи взаємозв'язків між соціально-економічними, політичними і соціокультурними структурами в державі, роль цього чинника за певних обставин може виконати релігія, яка, охопивши всі сфери людського буття (окрему людину-особистість, сім'ю, економіку, політику, виховання тощо), була б каталізатором створення глобальної системи саморегулювання відносин людини з навколишнім середовищем, суспільства - з природою.

Проте зауважимо, що сучасну релігійну ситуацію, яка характеризується станами контакту, зіткнення й конфлікту, можна вважати кризовою. Кризові процеси у релігійній сфері супроводжуються відтворенням старих усталених стереотипів і догм, нетерпимістю, гіперкритицизмом щодо інших поглядів, вірувань, конфесій тощо, відсутністю самокритичності, месіанством (претензією на абсолютну істину) та фактичним сповіданням подвійної моралі. Це, в свою чергу, призводить до загострення як між- так і внутріконфесійних відносин, роз'єднання церкви і суспільства, релігії і культури, сприяє суспільній дезінтеграції. Можливою причиною цього явища є об'єктивоване усупільнення релігійних відносин, що переставали виконувати свої специфічні функції й перетворювались у механічний спотворений придаток суспільних відносин.

Вихід з такого становища можливий через становлення міжцерковного діалогу та діалогу між державою й церквою, які будувалися б на принципах толерантності, взаємоповаги, порозуміння, дотримання свободи совісті та права вибору. А для цього необхідне створення усталеної світоглядної позиції на засадах релігійного плюралізму, яка орієнтувала б не на феномен релігійної відмінності, а на формування нової цілісності як поліфонії багатоманітності релігії. Лише за таких умов релігія може претендувати на роль рушія суспільно-цивілізаційного розвитку і каталізатора у вирішенні глобальних проблем людства й дієвого чинника буття нації.

Намагаючись вирішити актуальні і болючі питання сьогодення, корисно і варто, хоча б інколи, гортати сторінки історії. Адже саме там часто й криється та відповідь, що уможливила б віднайти шляхи творення механізмів розв'язання багатьох суспільних протиріч, відповідь, яку шукали і пропонували нащадкам мислителі минулого, діячі, що своєю працею, силою своєї думки прокладали дороговказ у майбутнє.

Багато з вищезокреслених суспільних, національних, соціальних та інших проблем, що є актуальними як в українському так і світовому контекстах, передбачив Арсен Річинський, який по-науковому підійшов до їх аналізу і розв'язання у своїй книзі "Проблеми української релігійної свідомості".

Червоною ниткою в концепції А. Річинського проходить ідея єдності християнських церков, яку в сучасних умовах можна було б проінтерпретувати як спробу релігійної (християнської) глобалізації.

На його думку, процес християнізації в своїй історії відбуває декілька етапів. Перехід до нового етапу має відбутися внаслідок синтезу розрізнених християнських віросповідань — справжньої

релігійної унії. Порівняно з приналежністю до якоїсь однієї церкви, цей етап є вищим щаблем християнізації. Саме на ньому можуть бути розв'язаними різноманітні міжконфесійні суперечки й непорозуміння.

На цьому етапі усуваються всі проблеми, пов'язані з вибором віросповідання та питання істинності тієї або іншої Церкви. Річинський висновує, що всі вони (Церкви) "правдиві, бо Христова Церква одна" (4, 409). При цьому він наголошує, що для такого єднання є достатній ґрунт в Україні, бо "православний українець скоріше знайде спільну мову з українцем католиком, аніж, наприклад, католик-українець з католиком-поляком" (4, 409). Згадуючи В. Соловйова, який одночасно належав до Православної і Католицької церков, Річинський припускається думки, що "християнин може належати водночас до різних Церков і зовсім не мусить вибирати з них якусь одну" (4, 410).

Водночас Річинський відстоює ідею взаємозв'язку і взаємовпливу релігійного й національного чинників. Підтримуючи і розвиваючи тезу Д. Донцова, висловлену ним в праці "Патріа чи Еклезія", що "Маса апостолів крутиться серед нашої нації, які в ім'я світлих фраз готують їй руїну, щоб всі витвори нашої стихії – в культурі, політиці, релігійному житті – зробити філіями чужої" (4, 411), він здійснює своєрідний національно-антропологічний реверанс. Річинський переконаний в тому, що релігійна єдність є запорукою національної цілісності, але, з іншого боку, він наголошує на тому, що оздоровлення Церкви (хворобливість якої викликана розколами, ідеями релігійної винятковості, обрядовим буквоїдством тощо) відбудеться з її наближенням до народу, тоді, коли вона "стане не тільки Божою, а й людською установою" (4, 411).

У своїх візіях протестантизму мислитель наголошує на такому негативізмі, що резонує в сучасних умовах наростаючою багатоманітністю, а саме - на послуговуванні протестантськими конфесіями тільки російськими релігійними виданнями (а наразі можна додати ще й західними), чим гальмується поступ релігійно-національної свідомості народу.

Яким же чином досягти міжконфесійної злагоди і порозуміння? Річинський підкреслює – це можливе на етичному ґрунті, бо не догми і вірування, а єдина мораль і спільна культура єднають людей та уможливлюють творення соціальних організмів і загальний поступ людства. Перехід від духовних сфер до суспільних, від чинників начебто понаднаціональних до "живих національних суспільств" творить злагоду в релігійному середовищі. На думку мислителя, це під силу націям молодим, бо старішим націям складніше поступитися своїми культурними здобутками,

своїми звичаями тощо. Такою нацією є українська. Її завдання – нести цю синтетичну місію. Річинський переконаний в тому, що світового значення творчість українського народу – у майбутньому.

Річинський прогнозує, що в Українській Церкві існуватиме кілька обрядів, які відповідатимуть теперішнім різницям православного, католицького і протестантського віросповідань. В Україні він знаходить ґрунт для реалізації такої плюралістично-релігійної ідеї.

Відстоюючи національну ідею і перебуваючи на позиціях націоналізму, А.Річинський водночас застерігає від того, щоб головною метою українського церковно національного руху було лише запровадження української мови богослужіння. Він наголошує, що "не раз священик, українізуючи парафію й здобувши славу пастиря-народника, тим легше потім штовхає на службу чужим божкам. З іншого боку, не далеко зайдуть ті миряни, що обмежуються тільки жаданням українзації обряду, а не дбають про відродження в Церкві українського духу... про необхідність примирення й поєднання ворогуючих течій християнства" (4, 425 – 426).

Не оминув увагою Річинський і проблему світських релігій. Так, російський соціалізм він називає „начебто новою релігією" з виразним месіанським елементом, що проповідує не друге пришествя Богочоловіка, а Чоловікобога (4, 229–230).

Українська релігійна ідея – це ідея синтетичної християнської культури. Цю тезу не раз наголошує Річинський. Її можна досягнути шляхом соціально-економічних, культурних, загальнодержавних змін, але для цього необхідна перебудова не лише в суспільному, а й у приватному житті.

Відтак, Арсен Річинський відкривається нам як прогнозист сучасних суспільних процесів і предвісник ймовірних варіантів розв'язання пов'язаних з ними проблем. Його ідеї антропологічного повороту в релігії, інкультурації, єдності церков (і передусім на основі моральності) набагато пізніше прозвучали з вуст інших релігійних діячів і в умовах уже іншого, нового суспільства, що глобалізується.

Таким чином, про А. Річинського можна говорити як не лише національного філософа-релігієзнавця, а й як глобаліста, що в чомусь зміг передбачити ті процеси, що знаходилися від нього на відстані десь півстолітнього часу й намагався з'ясувати місце України і місію української нації в суспільстві, що перебувало в стані латентної глобалізації.

Використані джерела

1. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. –К., 1994. – С. 15.

2. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005.
3. Афонін Б.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності). - К., 2002.
4. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002.

В. ПАНАСЮК (Чортків)

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ - ЕТНОЛОГ РЕЛІГІЇ

Останнім часом значну увагу дослідників привертає наукова та публіцистична спадщина А. Річинського як ідеолога та організатора українського церковно-національного руху на Волині в 20-30-ті роки ХХ ст. (Див. 1). Під цим кутом зору аналізується науковцями й найвизначніша праця А. Річинського «Особливості української релігійної свідомості», хоч, визнаємо, майже недослідженою залишається богословська і філософська складова у релігійнознавчій спадщині А. Річинського. У статті буде простежено становлення вчення А. Річинського про взаємозв'язок релігійного і етнічного у Біблії, зокрема про націю як Богом установлену вічну реальність. Основою для написання статті є видані в останні роки твори Арсена Річинського.

Глибоко проаналізувавши і визначивши особливості Українського Православ'я, зокрема його принципову окремішність від російського, А. Річинський поставив питання, чи не суперечить це універсальній природі християнства, для якого не існує «ні єлліна, ні юдея», і чи не вимагало б це рішучого усунення всіх національних різниць, перетоплення всього людства у релігійний Інтернаціонал?

Підтримку така позиція знайшла в редакції католицького тижневика «Нова зоря» (Львів, 1926-1939), на сторінках якого декларувалося, що національний рух, спрямований на забезпечення, мовляв, «зелених» інтересів народу, має відійти на другий план перед релігійною вірою, яка стремить до загального, вічного щастя. А. Річинський натомість показав, що такий підхід, послідовно розвинений, призводить до цілковитої негачі національного моменту, як людського, «суєтного», суперечить панівним тенденціям часу, процесам самовизначення націй не тільки в політичному а насамперед в духовному відношенні. Це – по-перше. А по-друге, це не реально, бо ж на ділі навіть католицтво засвоюється кожним народом інакше й набуває у кожного своєрідних національних прикмет (3, 19-20).

Не задовольнила А. Річинського й розроблена Олександром Лотоцьким більш виважена концепція співвідношення національного і релігійного церкви й нації, згідно з якою універсальний зміст християнства, природно, виражається у тих чи інших національних формах. Наслідком цього є становлення і розвиток у людській історії національних церков — Болгарської і Грецької, Грузинської і Російської, Румунської та інших, зокрема й Української (4).

У цьому випадку, зауважив А. Річинський, ми маємо знецінення національного як тимчасового, службового, несуттєвого, ілюзорного. Національне лише толерується Істотним, а вічним, реальним є релігія, явлена у Вселенській Церкві. У поняттях Канта вона є «ноумен» а нація — «феномен». Єдино правильною позицією є визнання нації, національного складового ноуменального світу причетними до реального вічного світу Божої благодаті (2, 273).

У пошуках істини дослідник звернувся до Святого Письма, зокрема до аналізу книги Буття мовою оригіналу. Бог там виступає як Елогім (дослівно - «боги») та Ягве - Грядущий (в однині), а інколи в парі — Ягве — Елогім. Діє ж *Елогім* як один Елогім *створив*, *сказав*, *бачив*, *назвав*, *зробив*. Відтак Бог, зробив висновок А. Річинський — це Єдність у багатоманітті. Бог — це многота (множинність) і різнорідність. Підтверджує сказане і дія Ягве-Грядущого (в однині) як множинності: *„сказав Ягве дійдемо вниз і помішаймо їх мови“*.

Цей самий сюжет у Законі Божому протоієрея Серафима Слобідського інтерпретовано дещо по-іншому: „У творенні світу однаковою мірою брали участь усі три Лиця Пресвятої Трійці - Отець Син і Святий Дух як Триєдиний Бог, Єдиносущий і Нероздільний. Слово «Бог» у цьому місці в оригіналі поставлено у множині — «Елогім», тобто Боги (однина Елоак чи Ел - Бог), а слово «сотворив» — «бара» поставлено в однині. Таким чином, первісний текст Біблії з перших своїх рядків вказує на єдиносущність Лиць Святої Трійці, кажучи: „На початку сотворили Боги (Три Лиця Святої Трійці) небо і землю“ (6). Тобто тут ми бачимо більш стисле догматичне розуміння книги Буття, богослов'я ж А. Річинського вільніше, що відкриває йому шлях до наступних творчих пошуків.

Єдність у множинності як визначальна характеристика Бога Творця з необхідністю стає домінантою створеного Ним світу і найперше людини, яка була створена „в образ Божий“. Богоподібність людини, за словами А. Річинського, стоїть в якомусь таємничому зв'язку із сутнім роздвоєнням людини — початком множинності й різнорідності. Досконала людина як така є єдністю у множинності, передовсім союзом протилежностей чоловіка та жінки.

„І нарече назву їм — людина в той день, як сотворив їх" (Бут. 5: 1-2) Роздвоєність ця не тільки фізіологічна, вона закладена в найглибшій основі людської психіки. Повна (цільна) людина — це союз статей, що взаємно доповнюють себе тілесно й духовно, це — духовно-тілесне подружжя. Людина, як „образ Божий", є багатопостасною (2, 274). «Багатоманітності й різнорідності макрокосмоса — Божої природи — відповідає багатоманітність й різнорідність мікркосмосу — людської істоти», — підсумував свої пошуки дослідник (2, 278).

Розділеність за статтю зумовила, а Бог людям заповів: множитися й наповнювати землю. Навіть після гріхопадіння Боже благословення кожного разу виявляється розмноженням. Старозавітним патріархам обіцяно велике потомство, з яких постане „множество народів". „Я — Бог Всемогутній. Будь плідний і розмножуйся — народи і множество народів вийдуть від тебе" (Бут. 35:11). Отже, на думку А. Річинського, Божий задум, як розкриває його Біблія, полягає у творенні многоти й різнорідності народів (2, 275).

Першим етапом у цьому була череда поколінь, яка виростала з одного коріння і мала спільну відповідальність до третього й четвертого, а то й до десятого коліна. Так постає рід. Він єднає живих і мертвих, творить його воля Бога. „Того часу, говорить Господь, буду я Богом усім родам Ізраїлевим, а вони будуть моїм народом" (Єр. 31:1). А з родів і поколінь на сторінках Біблії, зазначив А. Річинський, постає «народ — єдина соборна особистість понад час і простір, з єдиною моральною свідомістю і спільною відповідальністю» (2, 275-276).

А.Річинський не полишив знамениту фразу: «була вся земля — мова одна і слово одне» (Бут. 11:1), яку часто інтерпретують на означення ідеального стану що був до гріхопадіння і буде в кінці віків. Для нього — це лише вихідне положення, точка відліку. Як із пари прабатьків розмножується рід людський, так само з перших слів виростає мовне розмаїття світу. Це - не плата за гріх, це - не допуск Божий. Порізнило мови Боже Провидіння. Воно ж опікується долею народів і кожному з них визначає життєвий шлях, місце осідку й своєрідну роль у світі. На підкріплення сказаного дослідник навів численні приклади із Святого Письма, де Господь визначає кожному народу місце проживання, причому не тільки для обраного народу, а й для невірних (2,276-277).

Більше того, А. Річинський зауважив, що в Біблії кожен народ має свого ангела-опікуна народної долі. Пророк Даніїл говорить про ангелів юдейського, грецького і перського народів (Дан. 10:13-14,20-21; 12:1). І Мойсей у своїй передсмертній пісні каже що „Всевишній наділяв спадщину народам і розселив синів

людських, і визначив оті кордони народів за числом ангелів Божих" (Втор. 32, 8).

З волі Божої - і розселення народів, і покарання їх за гріхи. Народи у Біблії несуть моральну відповідальність за свої дії. Святе Письмо, за словами А.Річинського переповнене прикладами, коли за проступки народи потрапляють в неволю або в розсіяння на чужині. Згодом, коли опам'ятаються, Бог повертає їх до рідного краю (2, 277).

У Новому Завіті, підкреслив дослідник, ще раз сказано, що кожний народ має виважену для нього епоху й межі його осідку. Там ще й вказано „передвічну мету національної диференціації людства „Від однієї крові сотворив (Бог) всякий народ людства («пан етнос» без пояснювального члена означає «будь-який народ», а не «увесь народ»), щоб пішли вони по всій поверхні Землі, визначивши наперед призначені часи й кордони оселення їх, аби шукали Господа »" (2, 277).

У визначенні А.Річинського будь-яка нація — це «єдина соборна особистість». Вона виростає і є продовженням в історії людської істоти. Як єдність багатоманітності та різновидності, нація тотожна людині. Тому знаменитий текст апостола Павла про „різницю дарів, служінь і дій", а Дух - один і Христос - один, і Тіло - одно, безпосередньо звернений до окремих членів общини Коринту (1 Кор. 12, 4-31) у А. Річинського перенесено на світ націй. Він добачив у ньому „ідеал соборної єдності, де кожна особистість (людина, нація) мислиться як необхідний член єдиного тіла (церкви), а цілісність виявляється у гармонійній спільноті різнорідних індивідуальностей" (2,278).

Вища мета існування нації, за словами А. Річинського — розкрити якийсь момент вічного Буття, залежно від природних дарувань особливої місії й чинної енергії кожного народу. Тому й мають вони, як сказав апостол Павло, різні здібності, нахили, сили (1 Кор. 12,4-31; Ефес. 4, 17).

Кожна людина і кожна нація, одержавши свій *талант* (Мт. 25,14-30) мусить сповнити відповідну мету на Землі. Для цього, пише А.Річинський, мало знати, потрібно вольове напруження і здатність відчувати, а це досягається вихованням. Народ, як той євангельський недбалый раб, може змарнувати свої сили й дарування, не виконати своєї провіденційної місії. Такий народ приречений на смерть. Смерть і забуття чекають і людину, яка відкидає значення національності, не виконує свого призначення, не допомагає своєму народові у служінні Богу (2, 280- 281).

Біблія знає початок людської історії, знає вона і завершення — Страшний Суд, коли надійде «година народів» (Єз.30,3). Про це

говорить Старий Завіт, підкреслено це і в Новому, коли всі народи прийдуть і поклоняться у день Суду, тоді, за словами А. Річинського, обновиться всяке сотворіння й просвітліє вічною правдою. Ніщо не згине - ні тілесність, ні національність, а навпаки — лише тоді досягне завершенної повноти свого буття. Кожний народ під проводом свого ангела стане тоді до відповіді. Народи, які не змарнували своїх „талантів" і які словнили своє „служіння" й своїм чинним уділом у виконанні Божого плану заслужили бути вписаними в книгу життя, увійдуть у Новий Єрусалим (2,281-283).

У підсумку своїх дослідів про взаємодію релігійного та етнічного на сторінках Святого Письма, Арсен Річинський зробив такі висновки перший — „нація є соборною особистістю ноуменального порядку. Тому нація безсмертна, як і душа людська". З першого впливає другий, більш практичний — „ігнорувати національний чинник і виправдовувати це негативне ставлення до нього нібито релігійними міркуваннями — невільно, бо якраз Святе Письмо виразно стверджує *абсолютне, невмируще* значення національності" (2,282).

Таким чином, ми простежили формування А.Річинським оригінального вчення про націю як установлену Богом вічну реальність. В основі богословських пошуків А. Річинського, за визначенням провідного українського етнологіа релігії Людмили Филипович, лежить основний принцип єдності світу, Божого і людського, принцип єдності в множинності («многості»). Множинності Божої природи відповідає многоіпостасність людської істоти, а відтак — й етнічна множинність та різноманітність людства. Від цього походять й інші множинності (церкви, суспільства тощо) [5, 71].

Глибоке і адумливе дослідження Святого Письма крок за кроком привело А.Річинського до розкриття Божого плану: з'яви з Божої волі людини, родів і народів, надання їм різних „дарів, служінь і дій", а відтак і відповідальності: у свободі здійснювати свій вибір, змарнувати свій „талант" чи виконати призначене, перейти у Вічність чи зазнати забуття. У підсумку це дозволило А. Річинському зробити висновок першорядної ваги: „Церква і Нація, як форми організації людства, не зможуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі. Вони своїм предметом мають Вічне" (2, 384).

Використані джерела

1. Арсен Річинський - ідеолог Українського Православ'я. —Київ-Тернопіль-Кременець, 1998.
2. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості.- Київ-Тернопіль, 2002.

3. Річинський Арсен. На манівцях // Український богослов.- Вип.2 — К., 2003.
4. Лотоцький О. Національний елемент в християнстві // Духовна Бесіда. — 1925. — №2.
5. Филипович Людмила. Етнологія релігії. — К., 2000.
6. Слобідський Серафим, протоієрей. Закон Божий, — К., 2003.

П. КРАЛЮК (Острор)

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

Однією з проблем, яка найбільше цікавила А.Річинського, було питання про роль національного моменту в релігійному житті, про співвідношення національного й релігійного. Це питання так чи інакше розглядалося в ряді його праць, зокрема "На манівцях", "Проблеми української релігійної свідомості" та інших. На дане питання звертали увагу дослідники, зокрема, А.Колодний, О.Саган, П.Кондратик, П.Яроцький, аналізуючи творчість А.Річинського.

Розглядаючи погляди мислителя на вказану проблему, варто зазначити, що вони формувалися під впливом двох основних чинників. Перший чинник - православна релігійність А.Річинського, яка була закладена ще в дитинстві. Адже він виховувався в родині священика, а це не могло не позначитися на його поглядах. А.Річинський завжди шанобливо ставився до релігійної традиції, неодноразово акцентуючи на цьому увагу.

Проте не можна вбачати в його особі догматика-ортодокса, який сліпо дотримується канонів. Тут приходимо до другого чинника - українського національного руху. А.Річинський під впливом різноманітних факторів сформувався як національно свідомою особистість. Він сам брав участь в національному українському русі під час визвольних змагань 1917-1920 рр., а в міжвоєнний період був одним із активістів "Просвіти" на Волині.

Дія цих чинників призвела до того, що А.Річинський намагався поєднати не зовсім поєднувані речі - релігійне та національне. Принаймні, він сподівався знайти тут якийсь оптимальний синтез.

Очевидно, варто мати на увазі, що національний символічний світ (національна уявна спільнота) в певному сенсі є альтернативою релігійному символічному світу. На це не безпідставно звертав увагу Б.Андерсон [1, 29-36]. Про це також говорили релігійні діячі.

А.Річинський не погоджувався з думкою священників, передусім католицького віровизнання, "що національний рух, спрямований на забезпечення... "земних" інтересів народу, має відійти на другий план перед релігійною вірою, яка стремить до загального, вічного щастя". На його думку, "такий погляд, послідовно розвинений, призводить до легковаження або й цілковитої негачії національного моменту, як мирського, "суєтного", що сміє відтягати побожного християнина від головної його мети - спасіння душі" [2, 20].

Схоже, А.Річинський відгадував сенс "ненаціональної" позиції духовенства, яке в такий спосіб ставило конфесійні інтереси вище національних, вважаючи, що національне має підпорядковуватися конфесійному. Така позиція ним категорично не сприймалася. Він звертав увагу на ті процеси, які відбувалися в суспільному житті і які, на його думку, не варто ігнорувати. "Нині ж ми є свідками, - писав він, - процесу, спрямованого до самовизначення нації не тільки в політичному, але ще більше - в духовному відношенні". Ігнорування ж цієї тенденції, яку А.Річинський вважав "природною", веде до "своєрідного релігійного інтернаціоналу". Проте такий "інтернаціонал" може існувати лише в теорії. На практиці маємо інакшу картину: християнство в своїх різновидах "засвоюється кожним народом інакше й набуває у кожного своєрідних національних прикмет; у свою чергу, воно впливає на формування національного характеру тих народів, які були довгий час під його виховавчим впливом" [2, 20].

З наведеними міркуваннями важко не погодитися. Дійсно, та чи інша течія християнства, прийшовши до того чи іншого етносу, намагається адаптуватися. При цьому вона приймає певні традиції, що існують серед цього народу. В такий спосіб відбувається "етнізація" чи "націоналізація" християнства. Тобто реально християнство не може існувати в "чистому вигляді", а може існувати в певній національній формі. А.Річинський вважав (і цілком справедливо), що ця національна форма чи не найбільше виявляється в обрядовій сфері. У той же час ідеологічна сфера є "відносно чистою" від етнічних впливів.

У праці "Проблеми української релігійної свідомості" А.Річинський багато уваги приділяє конкретним виявам релігійності українців. Зокрема, він акцентує увагу на тому, що в плані обрядовому вони зберігають чимало дохристиянських елементів. І саме цей "язичницький" пласт чи не найкраще виражає українську ментальність (3).

Значну увагу звертає А.Річинський і на мову богослужіння, послідовно відстоюючи при цьому думку, що такою мовою має бути

мова народна. Як відомо, А.Річинський був одним із активістів, які виступали за українізацію православної церкви на Волині в міжвоєнний період. При цьому українізація передбачала перехід саме на українську мову богослужіння.

Водночас А.Річинський справедливо зазначає, що та чи інша релігія (передусім малися на увазі різновиди християнства), будучи прийнятою певним етносом, справляла вплив на нього, ставала важливим чинником формування його ментальності, національного характеру. Дійсно, релігія, яка орієнтує на безкритичне сприйняття своїх положень, достатньо ефективно впливає на творення символічного світу, який, зі свого боку, "запрограмовує" діяльність представників етносу, пропонуючи ті чи інші "сценарії поведінки".

Із вищесказаного бачимо, що А.Річинський певним чином усвідомлював "конфлікт" релігійного та національного. Він відзначав той факт, що священнослужителі не сприймають ідею рівності національного й релігійного чинників, вважаючи релігійний чинник домінуючим, а національний - другорядним чи маргінальним.

А.Річинський же веде мову про рівноправність релігійного та національного. Він вважає, що вони здатні впливати одне на одного: мовляв, релігія здатна "онаціональнюватися" (вплив національного чинника) й водночас у свою чергу впливати на національний характер. У даному випадку А.Річинський обстоював їх гармонійну взаємодію. Саме тому він робив такі висновки: "Отже, релігія й національність перебувають під обопільним життєдайним впливом, а їх походження в глибинах людської душі є дуже близьким; тому лиш їхня гармонія - не нехтування котроїсь із них - забезпечує творчий розвиток і людини і нації" [2, 20].

І все ж такий висновок А.Річинського видається дещо дискусійним. Тут, швидше, маємо намагання видавати бажане за дійсне.

Використані джерела

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. - К., 2001.
2. Річинський А. На манівцях // Український богослов. - 2003, - №2.
3. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. - К.-Тернопіль, 2000.

ПРОБЛЕМА ЦЕРКВИ І НАЦІЇ ЯК ДВОХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЛЮДСТВА У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

Ознайомлення із працею „Проблеми української релігійної свідомості” Арсена Річинського показало, що підняті дослідником питання початку ХХ ст. ще більше актуалізувалися на початку ХХІ ст. - в період утвердження Української незалежної нації, коли з прийняттям Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” ще в 1991 році посилювався вплив релігійного чинника на свідомість українського суспільства. Назване дослідження А. Річинського, без перебільшення, є величезним внеском в українське теоретичне і практичне релігієзнавство. Важливою також є наукова редакція й упорядкування його провідними сучасними вченими у сфері національно-релігійних питань А.Колодним, О.Саганом, А.Гудимою, без чого воно залишалося б невідомим для читача й історії в цілому й була б неповною важлива складова християнського чинника - універсальне сприймання євангельського віровчення через призму національного колориту.

Сучасна поліконфесійність (візьмемо тут для розгляду тільки християнство) є доволі строкатою і різноманітною, а в деяких - питаннях навіть діаметрально поляризованою. Найвиразніше така протилежність проявляється в національних питаннях під час політичних перипетій. Згадаймо події Помаранчевої революції, коли перед українським соціумом постав вибір майбутнього вектору України. Найбільш зацікавленою й активною у певному виборі, як відомо, була Православна Церква Московської юрисдикції, що переконливо засвідчило перевагу політичних мотивів в її релігійній діяльності на Україні. Аналіз зовнішніх практик релігійних організацій цієї конфесії на теренах України та її друкованого вчення з перекручуванням історичних фактів засвідчують те, що, як і за радянських часів, сьогодні через Московське православ'я проводиться великоімперська антиукраїнська політика, продовжується асиміляція українців, чим нищиться їх національна самосвідомість, і водночас насаджується загальнослов'янська російськість, що, в свою чергу, дестабілізує внутрішнє життя Української держави, перешкоджає її природному розвитку й нівечить ще уцілілу від Російського трьохсотлітнього колонізаторського панування українську релігійну і національну індивідуальність.

Певні застереження в контексті української релігійно-національної культури викликає і діяльність релігійних організацій протестантського напрямку християнства, релігійні центри яких

знаходяться поза межами України. Проведене нами соціологічне дослідження християнських конфесій на Луганщині та вивчення їхньої діяльності вказують на (в більшій чи меншій мірі) упереджене ставлення adeptів протестантизму до питань національності. Називаючи себе християнами-космополітами, вони є індіферентними до української проблематики, української історії, мови, висміюють традиції своїх батьків, які вже є і не настільки безсутьтєвими й пустими з погляду християнства. На відміну від Російської Федерації, яка оголосила протестантські релігійні конфесії п'ятою колоною Америки в Росії, Україна, з огляду на свою толерантність та віротерпимість навіть не аналізує їхній вплив на свідомість української громадськості в рамках національних інтересів, а гостинно сприяє їхньому розвитку і діяльності. Сьогодні, на наш погляд, попри відсутність якихось експертних заключень чи наукових доведень з цього приводу, можна стверджувати однозначно, що, попри свої позитивні моменти, християнські конфесії протестантського віровизнання не формують національну свідомість українців, не відновлюють їх генетичну пам'ять, не виховують в душі українського характеру, ментальності та природної релігійності, яка за А. Річинським є відмінною в кожного народу і необхідною для повноти християнства. Вони насаджують на хиткий пострадянський свідомості свою поверхову спонтанну релігійність, яка ще не має власної традиції.

Не сприяє утвердженню української самобутності і католицька форма християнства, котра доволі активно розвивається на теренах України. Очевидно, що інтереси Риму не змінилися, змінилася тільки методика їх поширення. Зрозуміло, що таке явище на даному етапі українського буття є негативним. Воно не консолідує суспільство й не скріплює націю в один моноліт, а навпаки - розділює. Таким чином, зауваження А. Річинського, що „релігійна залежність є першим етапом до залежності політичної” [2, 305], яке неодноразово справджувалося в історії людства, змусило б замислитися Український уряд і суспільство в цілому над релігійними аспектами сьогодення. Щодо даної проблематики, то А. Річинський ще на початку XX ст. довів, що „наднаціональне” християнство (це засвідчує і контекст світової історії) обстоюють ті, хто в такий спосіб прагне маскувати національну гегемонію одних і баламучення інших. Він аргументовано довів, що формування національних типів християнства йде без порушення гармонії між життям релігійним і національним, оскільки індивідуалізація вічної правди у різних національних формах не тільки не заперечує єдності християнства, а й доводить його справжню універсальність і повноту [2, 361]. Відтак Вселенська Церква мислима лише як

єдність національних Церков, а заперечення Церквою національного начала є її власним самозреченням [2, 369]. Більше того, на основі Біблії визначний етнолог виводить 10 вичерпних висновків щодо безсумнівності значення відмінних національних форм у релігійному житті й абсолютну вартість та співпрацю всіх націй у побудові царства Божого. Зрада ж релігійно-національного ідеалу, яка за Св. Писанням називається „блудуванням“, за А. Річинським, тягне за собою неминуче покарання [2, 291-293].

Також видатний етнолог-релігієзнавець довів протиприродність і антирелігійність націоналізму, який вивершує свій народ до якоїсь „обраності“, „месіанськості“. Національні почуття зароджуються дуже близько від джерел релігійної віри, а їхні паростки тісно сплітаються з релігійними пориваннями. „Тому Церква і Нація, як форми організації людства, - зазначає А. Річинський, - не можуть бути ані чужі, ані, тим більше, протирічити собі. Вони своїм предметом мають Вічне“ [2, 369].

Які ж висновки можна зробити для сучасного релігійно-національного сьогодення Української держави з позиції Арсена Річинського? Вже на основі вищезазначеного видно, що А. Річинський обстоює ідею відродження „власної Української Церкви“, для якої потрібна міцна церковна організація і обов'язково за участю держави й мирян, що є особливістю Українського християнства. „Відновити слід давнє Українське Православ'я з його духовним розумінням християнства, з його народницькою структурою, з його світлими традиціями – громадською активністю, релігійною терпимістю й поєднавчою тенденцією“, - пише він [2, 258]. Тобто, продовжуючи говорити словами етologa, „єдиний вихід, який диктує нам логіка подій, це необхідність рішучого відмежування від будь-яких московських (сьогодні й інших іноземних) впливів. Слід не тільки берегти особливість української релігійної вдачі, а й свідомо поглибити її..., старанно виполоти російські (чужі) нашарування, що викривили нашу національну психіку [2, 257-258].

Є певна невідповідність між наявним ще твердженням, що український народ, попри жахливі церковні і релігійні спустошення, чи не єдиний у світі зберіг правдивий християнізм, дух Христової Благовісті, євангельський дух в народі [1, 709], та реальними фактами масового напливу релігійних іноземних місіонерів для навчання Біблії і євангелізації українців. Останні й насправді навчають Біблії, навчають й інших цивілізованих моментів, однак духовний та моральний рівень громадськості, як свідчать різні статистичні дані, все ж продовжує різко падати.

Отже, прищеплення чужого світогляду при запереченні власного природного не є позитивним для особистості, а відповідно і для нації. Тут мав рацію А.Річинський, коли підкреслював, що такий процес призводить тільки до викривлення психіки. Ключовою, на наш погляд, сьогодні повинна бути думка Арсена Річинського про гармонійне поєднання двох форм організації людства – Церкви і Нації (якщо вони будуть українськими) та створення зрештою своєї ідеологічної бази, оскільки із зростанням національної свідомості згуртовуючим націю чинником є вже не стільки єдність походження, скільки єдність загально-національної ідеології [2, 273], а водночас й усунення браку якогось творчого чинника, що допоміг би їх політичній консолідації. Тільки виразне усвідомлення кожним християнином-українцем історичного призначення свого народу здатне надихнути на великі справи, що зорієнтовані на здійснення того всенародного історичного завдання, яке йде від Бога [1, 707].

Використані джерела

1. Мельник В. Релігія і життя (поезія, проза, драма, публіцистика, релігійні статті). – Тернопіль, 1999.
2. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – К., 2000.

Р. ШЕРЕТЮК (Рівне)

ЯЗИЧНИЦЬКІ ТРАДИЦІЇ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ДУХОВНОСТІ (за працею Арсена Річинського „Проблеми української релігійної свідомості“)

Вивчення релігійно-світоглядних особливостей української етноконфесійної духовності займає важливе місце в дослідженні процесу християнізації Руси-України. У період поширення християнства на Русі глибокі язичницькі традиції синтезувалися з ним. Цей феномен отримав назву релігійно-язичницького синкретизму або двовір'я.

Розкриття та аналіз феномену двовір'я знайшли своє відображення в наукових доробках істориків, релігієзнавців, філософів. З-поміж російських науковців, праці яких мають особливу наукову цінність при розгляді питання феномену двовір'я, слід назвати Є.Аничкова, М.Аристову, О.Афанасьєва, М.Нікольського, Г.Носову, Б.Рибакова. До кола українських дослідників, які займалися проблемою витоків української етноконфесійної духовності, слід віднести Я. Боровського, М.Брайчевського,

М. Грушевського, А. Колодного, М. Костомарова, М. Котляра, Г. Кулагіну, І. Огієнка, М. Поповича, Л. Филипович та інших.

До проблеми функціонування в Українському Православ'ї язичницького контексту в охристиянізованому вигляді звертався визначний український мислитель Арсен Річинський у своїй праці „Проблеми української релігійної свідомості“ [12]. Заслужують на увагу декілька акцентів у поглядах А. Річинського на цю проблему.

По-перше, аналіз світоглядних особливостей християнства на Русі в період його ствердження дозволяв досліднику говорити про нього не як про „процес християнізації поган, а як поганізацію самого християнства“ [12, 118].

По-друге, А. Річинський вважав, що в часи після запровадження князем Володимиром Святославичем „великої й ризикованої“ релігійної реформи, „процес християнізації народу... ще аж ніяк не починався“ [12, 119].

По-третє, дослідник вважав, що „дохристиянський ритуал й досі заховується в народних низах, хоча під впливом постійної боротьби духовенства він значною мірою зазнав своєрідного забарвлення“ [12, 142]. Перетворення старих язичницьких свят та обрядів на нові християнські свята й уявлення А. Річинський пояснював низьким культурним рівнем православного духовенства, яке вбачало суть віри у виконанні обрядових практик, не будучи в стані опанувати ідейний зміст релігії [12, 143].

По-четверте, підвалиною Українського Православ'я А. Річинський називав оригінальну українську християнську обрядовість і визначив її складові [12, 362-371].

До першої групи дослідник відніс звичаї, що носять виразні сліди дохристиянського світогляду. Вони виникали на основі головних дохристиянських ідей: уява про близькість людей до Бога (відчинення царських врат потягом усієї літургії), віра в тісний зв'язок людини і природи (освячення зілля, квітів і т. ін.), віра в потойбічне життя та зв'язок з померлими (відзначення певних днів з часу смерті, дохристиянські звичаї відвезення тіла на цвинтар у санях тощо), велика роль магічного світогляду, домінування культів вогню й води та ін.

До другої групи дослідник відніс церковно-народні звичаї, що виникли вже в християнські часи і були пов'язані з новою ідеологією та новими звичаями. В основі багатьох з них також лежали дохристиянські ідеї рівності людей перед Богом, власне прочитання Святого Письма (читання Євангелія обличчям до людей, проведення хрещення та хіротонії (окрім єпископії) над кількома достойниками одразу).

Третя група формувалася на основі звичаїв та обрядів місцевого значення (святкування дня літнього Миколи, який відсутній у грецькій церкві, звичай давати по два християнські імені та одному мирському, переймання деяких особливостей Західної Церкви).

Зазначимо, що всі ці аспекти творчого доробку А.Річинського знаходять виразне підтвердження при дослідженні відомої пам'ятки писемної культури Галицько-Волинських земель XIII ст. – Галицько-Волинського літопису.

Одним із надзвичайно яскравих проявів язичницької ідеології був поховальний обряд східних слов'ян. Російський історик М.Нікольський щодо синкретизму язичництва та християнства в цей час зауважив, що „навіть чи можна говорити про двовір'я – настільки живо і яскраво до цього часу у деяких місцевостях зберігаються стародавні погляди та звичаї” [14,30].

Цілу низку язичницьких звичаїв, що збереглися в християнському середовищі, ми можемо простежити на прикладі поховального обряду, який описує автор Галицько-Волинського літопису. Йдеться про смерть волинського князя Володимира Васильковича та його поховальні проводи: „А коли світала п'ятниця, то тоді преставився благовірний і христоролюбивий великий князь Володимир, син Васильків, онук Романів, княживши після отця двадцять літ. Помер ж він у Любомлі-городі у рік 6797 [1289], місяця грудня в десятий день, на святого отця Мина” [15,444].

Поховальні обряди, про які розповідає літописець, мають багато архаїчних рис. По-перше, це стосується звичаю обмивати покійника і надягати на нього новий одяг. Він пов'язаний з уявленнями людей про те, що на тому світі людина з'являється у тому самому одязі, в якому вона померла” [2,345]. Тому й не дивно, що Володимир Василькович був одягнений так, що „достойть цесарям”, адже за стародавніми уявленнями потойбічні потреби ні в чому не відрізнялися від земних.

По-друге, автор літопису фіксує існування дуже давнього язичницького звичаю слов'ян проводити покійника в останню путь на саних. Літописець два рази відмічає цю обставину. І якщо перша згадка про сани видається нам цілком логічною (смерть князя Володимира сталася в грудні), то друга – прямо вказує на їх ритуальне використання („поставили тоді його на саних у церкві”). Дослідники вважають, що цей звичай виник у ті давні часи, коли воза ще не винайшли і сани були чи не єдиним транспортним засобом – як зимою, так і влітку [3,250]. Пізніше він набув виключно ритуального характеру. У зв'язку з ним виникає навіть вираз „сидіти на саних”, тобто готуватися до смерті [15,454].

Звичай везти померлого на санях зберігався в Україні та Росії до XVII ст., а подекуди був зафіксований навіть у XIX ст. [1,326]. Щоправда, з часом ритуальне значення цього звичаю призабулося. Так, в одній із етнографічних розвідок на Глухівщині, що проводилася вже в наш час, дослідникам вдалося його зафіксувати: труну до кладовища тут везли на санях. А ось пояснення щодо їх використання було вже зовсім іншим: „щоб тіло не трясло, не порушити спокій померлого“ [16,39-40].

Наступна ілюстрація реліктів „язичеської старовини“, що знайшли відображення в поховальному обряді за часів утвердження християнства, пов'язана зі звичаєм оплакувати покійника. „Джерела такого ритуалу ховаються в глибокій давнині язичества, коли існувала особлива каста жінок, які плакали і голосили над небіжчиками, прибуваючи на похорон за першим покликом“ [1,158].

Галицько-Волинський літопис подає нам інформацію про оплакування небіжчиків. Смерть волинського князя Володимира Васильковича спричинила сильні емоції як близького оточення князя, так і простих людей. Вже згадувані жителі Любомля так відреагували на цю подію: „А городяни, од малого і до великого, – мужі, і жони, і діти, – з плачем великим провели свого володаря“. Далі автор подає своєрідний перелік тих, хто оплакував цього „благовірного“ князя: „А на другий день, як одспівали заутреню, прийшла княгиня його [Ольга], і сестра його Ольга, і княгиня Олена, черниця. З плачем великим прийшли вони, і весь город зійшовся, і бояри всі, і старі і молодії, плакали над ним...“

І плакали по ньому володимирці, споминаючи його добросердя до себе, а ще більше слуги його плакали над ним, сльозами обливаючи лице своє.

Княгиня ж його безперестану плакала, стоячи перед гробом, сльози свої проливаючи, як воду, так голосячи [і] примовляючи: „Цесарю мій благий, кроткий, смиренний, справедливий! По правді наречено було тебе у хрещенні ім'ям Іван. Всею доброчесністю ти подобен єсь йому. Багато обид ти зазнав ти од своїх родичів, [та] не бачила я тебе, господине мій, ніколи ж, щоб ти за їх зло яким злом воздавав, а, на бога покладаючи, ти все переносив“.

Та найпаче плакали по ньому ліпші мужі володимирські, кажучи: „Добре б нам, господине, з тобою вмерти! Дав бо ти таку свободу, як ото й дід твій Роман. Він ізбавив був [нас] од усіх обид, а ти, господине, ревно наслідував був його і пішов по путі діда свого. А нині, господине, ми вже більше не зможемо тебе бачити, уже бо сонце наше зайшло для нас, і в обиді всі ми zostалися“.

І плакало тоді над ним усе множество володимирців – мужі, і жони, і діти; німці, і сурожці, і новгородці; і жиди плакали, немов при

взятті Єрусалима, коли вели їх у полон вавілонський; і нищі, і вбогі, і чорноризці, і черниці: був бо милостив він до всіх убогих" [9,444-445].

М.Грушевський певним чином розрізняв поминальні плачі за князем Володимиром Васильковичем: голосіння княгині він називав таким, що відбувався „в чисто християнських формах”, а плач володимирців - прикладом „громадських, офіціальних плачів, одправлюваних місцевою старшиною ” [5,147]. Саме він мав ознаки язичницької традиції.

Зазначимо, що в язичницькій поховальній обрядовості соціальний момент відігравав найістотнішу роль. Для неї характерне сприйняття смерті не як вузькосімейного, а як громадського, суспільного явища [2,143]. Голосити над померлим було обов'язковим ритуалом, у якому роль громади була чи не найголовнішою. Власне, участь громади в оплакуванні є однією з архаїчних рис цього жанру фольклору: „Громада-рід могла загубити своє значення в суспільно-господарчих справах, але вона продовжувала зберігати свій авторитет в обрядово-культовій, зокрема, як бачимо, у взаєминах між живими та померлими. Оплакування небіжчика розглядалося як справа, що заторкувала інтереси цілої громади” [11,129].

Дуже цікавою і показовою водночас є фраза володимирців, які у своєму поховальному плачі звертаються до князя Володимира Васильовича: „А нині, господине, ми вже більше не зможемо тебе бачити, уже бо сонце наше зайшло для нас, і в обиді всі ми zostалися”. Вона ніби доносить до нас відгомін давнього язичницького культу поклоніння Сонцю. Сонце в народній свідомості певним чином асоціювалося з князем і володарем природи. З неї людина себе ще остаточно не виокремлювала. Паралель „сонце – князь” зберігалася й пізніше: так стверджувалася в народній свідомості ідея священності, богоданості князівської влади. Згадаймо, наприклад, що Володимира Святославича в народі називали „Красним Сонечком”, підкреслюючи тим самим його ласкавість та турботу за своїх підданих. У „Слові о полку Ігоревім” є такі слова:

„Сонце сяє в небі ясному,
Ігор – князь – у Руській землі” [3,423]

Як бачимо, тут дуже чітко простежуються паралелі „сонце – князь” та „небо – руська земля”, надаючи цим поняттям рівнозначного змісту.

Одним із завершальних елементів поховального обряду, описаного в Галицько-Волинському літописі, є „запечаткування”

гробу. Що ж то за звичай такий – „опечатувати” гроб? Про що, власне, пише літописець?

Описуючи давньоарійський звичай ховати покійника в землі, О.Котляревський наводить з цього приводу фрагмент поховальної пісні з Рігведи (600 р. до н.е.): „Жрець, здійснивши заклинання смерті..., кладе камінь (підкреслено нами. – Р.Ш.) між померлим і колом живих, як видимий знак межі царства життя і смерті, яку не сміє переступити остання...” [20,178]. М.Нікольський, описуючи язичницький поховальний обряд слов'ян, одним із елементів його називає „запечатування”: „...могили „запечатували” великим каменем (підкреслено нами. – Р.Ш.), щоб покійник ні вдень, ні вночі не виходив звідти” [10,50]. Д.Зеленін називає „запечатування” вже „напівцерковним звичаєм” і описує так: „...після того, як покійника опустять в могилу, священик під особливі церковні піснеспіви робить залізною лопатою знак хреста (підкреслено нами. – Р.Ш.) над могилою, а потім хрестоподібним рухом кидає на труну землю” [6,350]. Вважалося, що лише „опечатавши” могилу, можна уникнути повернення покійника, бо інакше він може вийти і лякати людей. У митрополита Іларіона знаходимо наступне: „Стародавні похоронні обряди позосталися в нас і за християнського часу, набравши тільки трохи й нового. Могили стали запечатувати чотирма Хрестами (підкреслено нами. – Р.Ш.) по кутах, які роблять заступом” [7,327].

Отже, з часом відбувалася певна трансформація давнього язичницького звичаю „запечатувати” могилу. І якщо світоглядний аспект залишився незмінним (оберігати живих від мертвих), то ритуал став іншим. У цьому ми вбачаємо прояв синкретизму язичництва та християнства – архаїчні вірування були наче „одягнені” у формально-церемоніальні шати християнства. Ми вочевидь переконуємося, як під прикриттям „християнської форми” ще довгий час зберігалися й зберігаються досьогодні стародавні елементи поховального обряду.

Проаналізувавши записи автора Галицько-Волинського літопису про поховальні обряди та проводи, можна зробити наступний висновок: світоглядна культура Галицько-Волинського князівства в період християнізації зберегла багато архаїчних уявлень. Наведені та потрактовані фрагменти Галицько-Волинського літопису переконливо вказують на синкретизм світогляду літописця та традиційність етнічної віри в християнському віросприйнятті Бога, світу і людини.

Таким чином, сліди староукраїнського язичницького світогляду в поховальній обрядовості християн-українців збереглися упродовж віків. З цього приводу Арсен Річинський писав: „В народі й досі тісно сплітаються християнські погляди з давніми

поганськими. Народна традиція сильніша від церковних приписів"[12,365].

Використані джерела

1. Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян. – К., 1992.
2. Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
3. Великий неспокій: Друга половина XII – XIII ст. / Упоряд. і передмова В.М.Рички. – К., 1992.
4. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995.
5. Грушевський М.С. Історія української літератури: У 6-ти т., 9 кн. – Т.1. – К., 1993.
6. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М., 1991.
7. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історико – релігієзнавча монографія. – К., 1991.
8. Котляревский А.А. О погребальных обычаях языческих славян. – М., 1868.
9. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є.Махновця. – К., 1989.
10. Никольский Н.М. История русской церкви. – М., 1983.
11. Петров В. Український фольклор: заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно - календарного циклу // Берегиня. – 1997. - №1-2.
12. Річинський А.В. Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники А.Колодний, О.Саган. – Тернопіль, 2002.
13. Семенов О. „Хто йде, той горе знайде” (поховальні звичаї та обряди сіл Глухівщини: їх минуле й сьогодення) // Берегиня. – 2001. - №2.

В. ШЕВЧЕНКО (Київ)

ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО (за матеріалами книги „Проблеми української релігійної свідомості”)

В історії християнської Церкви взагалі, а України – зокрема, православно-католицькі взаємини посідають надзвичайно важливе місце. Драматичні, як факт церковно-релігійного життя, вони привертали увагу значного числа вчених різних галузей знань та дослідницьких інтересів. Не став винятком в цьому контексті і Арсен Річинський – відомий український релігієзнавець, чиї погляди на проблему єдності християнської Церкви в переважній більшості, як

ми вважаємо, є науково вивіреними, змістово оригінальними та прогностично значущими. Під таким оглядом нам би хотілося актуалізувати кілька положень дослідника, які прямо чи опосередковано корелюються з унійною проблематикою в її українському вияві. Для цього нагадаємо, що Україна, за влучним визначенням І.Лисяка-Рудницького, цілком правомірно вважається класичною країною унійної традиції [1, 520]. Розташована на межі двох світів, під якими розуміємо православний Схід та католицький Захід, вона стала суб'єктом впливу як грецької (православної), так і римської (католицької) Церков, що, зрештою, і викликало на церковно-релігійних теренах Руси-України гостру міжконфесійну полеміку та неодноразові спроби православно-католицького примирення, а то й об'єднання. При цьому, обумовлюючи свою власну дослідницьку позицію щодо унії, Арсен Річинський виходив з того, що

- „... кожный народ відповідно до своїх здібностей творить окрему духовну культуру й тим самим додає щось своєрідне до скарбів культури світової” [2, 372];

- національні типи християнства сформувалися історично й існуватимуть довечно;

- ні відмінні типи християнства в їх модусному (папацезаризм та цезарепапізм) і національному самовираженні, ні „різниця дарувань, служінь і діяльності” [2, 372], що їх обумовили, не можуть служити перешкодою до примирення християн;

- насправді розкололася не Церква, а тільки християнське людство [2, 376];

- конфесійне самовдоволення і православних, і католиків слід подолати, бо „православний та католицький світи самі по собі не посідають всієї повноти і потребують взаємного доповнення” [2, 376];

- лише в „гармонійному поєднанні ... різнорідних об'єктивацій вічної Правди полягає правдива універсальність християнства” [2, 381].

При цьому, зважаючи на синтетичну вдачу українського народу, тобто ту його здатність, що викликала до життя появу Української Греко-Католицької Церкви, Арсен Річинський особливо наголошував тезу Григорія Двоєслова, згідно з якою в єдиній вірі різниці звичаїв аж ніяк не може шкодити Святій Церкві.

Перебіг поточних подій, що на вселенському рівні виразно закрюювалися на унійні перспективи, слугував дослідникові додатковим і далеко не останнім оптимізуючим фактором. Згадати б 1914 р., коли у Спліці (Далмація) було ухвалено об'єднати християнські Церкви; VI унійний конгрес у Велеграді, що тривав з 13

до 17 липня 1932 р., благословення Римського Папи Фотія II щодо скликання церковного собору під його власною орудою, щорічні конференції «Віри та устрою» за участю католиків, православних і протестантів тощо. Вагомою підставою унійних позиціонувань правило для А. Річинського й усвідомлення ним того безперечного факту, що християнська культура й мораль є за своєю суттю спільними, а також твердження С. Булгакова про те, що в містичному розумінні православно-католицьке роз'єднання існувати не може, бо християнські церкви, а вірніше - їхні вірники, об'єднані Святою Євхаристією та повнотою тайн.

Однак дослідник не тільки прагнув синтезувати погляд на врегулювання широкого спектру унійної проблематики, але й висловив чимало власних порад щодо механізму реалізації ідеї унії, закликаючи, зокрема:

- уникати політиканства й множення політичних божків, які нерідко сіють смути й розбрат на етапі налагодження міжконфесійного діалогу;

- дбати про відвернення віросповідного фанатизму при вирішенні питань православно-католицького об'єднання;

- розвивати міжконфесійну стратегію богословського мислення, виходячи з необхідності поєднання в християнстві надбань кожної Церкви.

Зрештою, оглядаючи церковно-релігійне минуле України в її унійній проекції та окреслюючи перспективи православно-католицького примирення, А. Річинський розрізняв синтетичний й еклектичний характер унії. При цьому перший із них він поєднував з ліквідацією церковних розбратів і вважав у його реалізації історичне покликання українського народу „З нашого погляду, - заявляв мислитель, - справжня релігійна унія, тобто ідеальний синтез дотеперішніх християнських віросповідань, що анулює раз і назавжди будь-які церковні розбрати, була б без сумніву вищим щаблем християнізації, ніж приналежність до якоїсь однієї Церкви, що залишається в чварах. Та й гарні це апостоли унії, - з пересадою додавав учений, - що годяться тільки на польське її видання й відгороджують православних українців від української унії китайським муром!" [2, 408]. Природність унійного процесу, його релігійний імператив, взаємна бажаність примирення та рух назустріч один одному в цьому контексті мислились дослідником як обов'язкові сегменти вселенського об'єднання християн.

Натомість під еклектичним об'єднанням А. Річинський розумів механічне поєднання елементів, вважаючи, зокрема, Берестейську унію своєрідною спілкою польських політиків та українських єпископів-автократів [2, 407]. „Коли б апостоли унії вели

справу у згоді з нашою національною традицією, не обминули мирян. – зауважував А. Річинський в розділі „Становище українського синтетичного ідеалізму”, – не надуживали фізичної сили (І.Потій, Й.Кунцевич), коли б чужі політичні чинники не скомпрометували цілої справи своєю підтримкою й не робили з унії засобу денационалізації, то хто знає, чи український народ не зміг би вже тоді впорядкувати своє релігійне життя так, щоб не втягтися у церковний розбрат” [2, 407].

Водночас, в доволі широкому спектрі розмірковувань А. Річинського про унію та про способи її досконалого привернення, не важко знайти положення, які можуть видатись дискусійними. Так, озираючи історичне минуле України в його проекції на об'єднавчу проблематику, вчений стверджував:

– Схід і Захід поділені не догматами й канонами, а лише різницями духовного типу та досвіду [2, 408].

– релігійна нетерпимість, була наслідком політичних відносин, а зовсім не суперечностей між українським православ'ям і правдивим католицизмом [2, 408].

– „майбутнє галицької унії залежать від того, чи будуватиме вона релігійне життя на старих українсько-візантійських основах” [2, 408].

У кожному разі, зневаження віросповідної складової православно-католицької полеміки аж ніяк не може сприяти остаточному врегулюванню проблеми примирення християнських церков. Навпаки, вертикалізація погляду на сутність дилеми: йти за євангельським покликом Ісуса Христа „Щоб усі були одно” (Мф 17: 21), а чи ж залишатись на засадах антиунійної ортодоксії, є не тільки цілком придатною й конструктивною, а власне такою потребою, на основі якої уявляється можливим теоретичне ґрунтування існуючих проблем та їх методологічне забезпечення.

Особливого відзначення потребує й наголошення А. Річинським на ролі національного фактора в релігії, що безпосередньо кореспондується з проблематикою православно-католицьких взаємин і виступає їх оптимізуючим сегментом. „Релігійна психіка корінних „націоналів” (навіть різних віросповідань), – зауважував дослідник, – все-таки має більше спільного між собою, ніж релігійний характер одновірців різних народностей. Тому православний українець скоріше знайде спільну мову з українцем-католиком, аніж, наприклад, католик-українець з католиком-поляком” [2, 409]. Життєва практика, за якої українські греко-католики силою обставин, а то й з доброї волі перебували в сопричасті з українськими православними, й навпаки, коли православним вірникам відлялись тайни греко-католицькими

священиками, видавалась А. Річинському цілком природною і, зрештою, стала засновковою обставиною для твердження про те, що церковні розколи, релігійна винятковість та обрядове буквOIDство є глибоко противними українській вдачі [2, 410].

Але слід відразу ж зазначити: виходячи з власного розуміння необхідності та механізмів православно-католицького примирення, А. Річинський не був схильний легковажити їй, ближче приглядаючись до системи унійних залежностей, зазначав, що в слов'янському світі першої третини ХХ ст. ще не витворилися тривкі осередки культурної гравітації (здатність до синтезу): кожна з сторін розуміє об'єднання як навернення інаковірних до своєї „єдино спасенної“ Церкви» [2, 408]. До того ж, на думку А. Річинського, певні небезпеки для унії приховувала й синтетична вдача українського народу. Їх сутність полягала в тому, що українська психіка, релігійний світогляд та мистецтво, як і вся наша історія, аж надто багато засвоїли з духу своїх колонізаторів, у зв'язку з чим можуть витворитися додаткові труднощі на шляху до успішного розв'язання проблеми православно-католицького примирення на теренах України [2, 410].

Та все ж, незважаючи на обтяжуючі фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного порядку, А. Річинський з оптимізмом дивився в майбутнє. Мислячи глибоко, системно й широко, він вірив у світлу добу православно-католицького примирення, у той ідеал унії, здійсненням якої опікуватимуться такі її видатні речники ХХ ст., як слуга Божий митрополит Андрей Шептицький, кардинали Йосиф Сліпий та Мирослав Іван Любачівський, а також нинішній предстоятель УГКЦ блаженніший Любомир Гузар. Під таким оглядом в особі А. Річинського маємо шанувати провідного релігієзнавця, людину толерантної й глибокодумної вдачі, чії ідеї, застереження й поради не стратилися на науковій вартості дотепер, в часі, коли знову актуалізуються думки про необхідність міжхристиянського примирення на позитивному базисі православ'я та католицизму, в якому містицизм першого та організаційно-устроєва структура другого слугують за взір.

В цьому ж контексті прочитується нами й релігійне доручення українського народу, який, на впевнення А. Річинського, покликаний до виконання синтетичної місії на євразійському пограниччі, на тому пограниччі, де він стоїть молодий, сповнений віри „у всеприсутність та інтимну близькість Бога-Добродія, світового Господаря-Промислителя" [2, 421] і має таки „житися з обома світами, з обома відмінними культурами, мусить засвоїти їхні цінності й органічно їх перетравити. Бути не містком, де

схрещуються шляхи зі Сходу й Заходу, а Пантеоном Сходу й Заходу" [2, 391].

Практичним вислідом і водночас одним з теоретичних засновків вченого у справі досягнення міжцерковного порозуміння з цілковитою на те підставою можуть вважатися заповітні слова А.Річинського в їх позачасовому вимірі. „Перш ніж говорити про офіційне і правне з'єднання, треба досягнути духовну згоду розуму і серця. Кожний християнин повинен відтак почати з праці над тим зближенням у своїй власній душі – пізнати, зрозуміти, шанувати, полюбити наших поділених Братів. Ієрархічне, видиме поєднання матиме надію на успіх лише тоді, коли довір'ям і любов'ю досягнеться єдність в душах. Кожний з нас, як і найнезначніший, так і найбільший впливовий, повинен бути чинником поєднання" [2, 420].

Використані джерела

1. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
2. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2002.

П. ПАВЛЕНКО (Київ)

ХРИСТИЯНСТВО СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕТНОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А.РІЧИНСЬКОГО

Арсен Васильович Річинський, на превеликий жаль, належить до тієї когорти українських геніїв, імена яких були довгий час затертими на скрижалях української історії. Не широко знайомі, а тому й не популярними в Україні, є вони й досі. І напевно чи кому з них прийшло б коли в голову, щоб це вже в незалежній Україні – тій Україні, про яку такі патріоти, як зокрема й Арсен Річинський, тільки мріяли у своїх молитовних прагненнях, імена і справи великих українських патріотів, які своєю мученицькою жертівністю віднесли себе до пантеону апостолів української звитяги, залишаться належним чином не вшанованими. Причина цьому є надто простою: такі генії-патріоти, як пан Арсен і їхній творчий доробок, цій Україні не особливо є потрібним, оскільки писали вони про велич українського духу, міркували про особливу місіюну роль України у світі. Своєю вірою у божественну її долю вони запалювали серця українців, перетворюючи їх на прометеїв українського патріотизму, орачів ниви українського національного будівництва. Сучасна ж Україна, бодай що вона є ось вже 15 років вільною і незалежною, тільки з чималою долею натяжки може

вважатися українською, оскільки споконвічні прагнення українського народу як титульної нації так і залишаються у всьому своєму комплексі не зреалізованими, більше того – почуття високого українського патріотизму витлумачуються в суспільстві й досі (як це було і в радянський час) як неприйнятні і навіть ворожі.

Сьогоднішнє українське суспільство характеризує передусім те, що чимала частина етнічних українців як громадян України не ідентифікують себе в українському етнокультурному просторі. Це проявляється в тому, що ці громадяни обстоюють, якщо й не антиукраїнські, тобто здебільшого проросійські щодо етнічного погляди, то, так би мовити, «нейтральні» чи «пасивні», а саме – універсалістські, космополітичні, інтернаціональні, необільшовицькі чи проросійські.

Одначе й антиукраїнські позиції в колі окремих сучасних етнічних українців, і їхнє відверте нейтрально-негативне ставлення до мови, а разом з тим і до української держави та української ідеї, є тільки наслідками колишньої царсько-російської (і передусім радянсько-більшовицької) антиукраїнської політики на наших теренах. І якщо, царський режим вів духовну війну проти українського народу в культурній площині, схилиючи його в різний спосіб зрікатися свого культурного коріння і, перш за все, української мови, з тим, аби успішно той асимілювався в російському культурному (і мовному) просторі, то радянсько-більшовицький режим бив у саме серце нації: на фоні послідовної антиукраїнської політики серед українського народу було оголошено й тотальну війну проти релігії як сфери духовного буття. У такий спосіб разом з культурною сферою українців радянський тоталітаризм руйнував ще й сферу їхнього духу, тобто його світогляд, його свідомість, саму ідею самоусвідомлення себе народом, нацією.

Більш ніж впевнено можна зауважити, що такого фізичного і духовного геноцидів, які відчув на собі український народ впродовж всього 70-літнього радянського правління, він за всі тисячоліття своєї історії не зазнавав ніколи. Так, були тяжкі часи неволі, були голодні роки, були жакхливі епідемії і війни, але все це жодним чином не калічило духовного стрижня нації, більше того – часом навіть виступало зміцнюючим його засобом. І лише радянський тоталітаризм спромігся у всій своїй повноті на абсолютну дикість, якої ще не знало до цього людство. Поруч з масовими фізичними знищеннями, які були визначені чи обумовлені так званою політичною, «класовою необхідністю», відбувалося викорінення етнокультурної свідомості особи й цілого народу, тотальне знищення релігійно-світоглядної сфери.

Навіть вже за доби незалежності український соціум не спромігся скинути з себе ярмо тоталітаризму. І далі відбувається тупцювання в полоні інерційних процесів навколо радянських

ідеологічних штампів з їх ідеями так званого інтернаціоналізму і з їх відповідним стилем та методологією керівництва державою. Від дня здобуття незалежності і впродовж більш ніж десятиліття по цьому українська правляча еліта, частина української інтелігенції інерційно ще стояла (та й ще продовжує стояти) на позиціях існування водночас і радянської (чи прорадянської, пробільшовицької) культури, і універсальної ліберальної (скоріше, проамериканської, як і західноєвропейської) глобалізованої культури, в межах яких розвиток справді української етнічної культури (та й будь-якої взагалі) є доволі обмеженим, вихолощеним від плесання української національної ідеї і справжніх національно-патрістичних почуттів.

Та що й казати, коли в Україні, згідно з чинною Конституцією (Розділ I. Загальні засади Ст. 15) відсутня власна національна ідеологія. Виходячи з цього, ми так і не знаємо, яку саме Україну будемо, яке буде її майбутнє, якою буде її доля. Одне можна сказати точно: поки це не є українська Україна, це не та Україна, в якій мають бути матеріалізовані мрії та ідеали генів української соборності, споконвічні прагнення українського народу до свободи (і передусім до свободи реалізації українського духу). За 15 років нашої незалежності ми, на превеликий жаль, вже переконалися в цьому.

А Річинський як у воду дивився, коли писав: «Українська інтелігенція рабськи тримається московських взірців, й навіть якщо й хоче мислити самостійно, все одно мислить чужими категоріями. ... На жаль, коли українська інтелігенція засвоїла якраз плебейське поняття демократизму, а в соціальному законодавстві йшла за московськими взірцями, то це було доказом її духовної залежності від росіян – народ залишався без проводу. Брак державно-творчої верстви й своєї власної ідеології незабаром призвів до катастрофи: духовний полон закінчився військовою окупацією, а «блудування» за чужими божками – перемогою чужої релігії (войовничого матеріалізму)» (1. 378).

Ці його слова є актуальними й сьогодні. Звернімо увагу, що саме «брак державотворчої верстви й своєї власної ідеології», як це слушно зауважує мислитель, призвів свого часу до катастроф поневолення і занепаду України. Нині ми бачимо, по суті, те ж саме: той самий брак державотворчої верстви і відсутність своєї власної ідеології, визнаної і проголошеної на загальнодержавному рівні.

Наявний сьогодні в Україні етнічний нігілізм провокує не лише відповідний стиль поведінки етнічних меншин, а й водночас і поведінку більшості релігійних організацій, передусім окремих етнічних релігій, неорелігій, нетрадиційних релігійних систем і неохристиянських конфесій. Нині релігійні спільноти нетрадиційного і неохристиянського толку, замість того, аби консолідувати суспільство, ставлять себе здебільшого у конфронтацію з ним – з

чинними в ньому традиційними світоглядними, культурними і моральними нормами.

«Людей взагалі» ніколи не було і не буде. Нації відрізняються одна від одної власними культурними виразами і, що характерно, насамперед рідною мовою. Зауважимо, що в системі ідентифікацій (політичної, соціальної, класової, родової, расової, релігійної тощо) якраз етнокультурна ідентифікація посідає найголовніше місце. З цього приводу слушними є слова А.Річинського: «Кожний народ відповідно до своїх здібностей творить окрему духовну культуру й тим самим додає щось своєрідне до скарбів культури світової». І далі він зауважує: «Оскільки в основі духовного життя лежить релігійний світогляд народу, його питомий спосіб світовідчуження, то кожний народ неоднаково засвоює навіть одну й ту ж саму релігію, бо кожний знаходить у ній щось для себе найвідповідніше, найближче. Кожний розвиває в ній якусь окрему ділянку, залишаючи інші для інших народів з іншими здібностями й іншими запитами. Зрештою ця різниця дарувань, служень і дій витворює різнонаціональні типи християнства»(1, 358).

Відмітну рису релігійної ситуації в сучасній Україні складають процеси, по-перше, знецінення традиційних релігійно-світоглядних і морально-етичних норм, обстоюваних традиційними релігіями і конфесіями. По-друге, відверта антиукраїнська позиція, з одного боку, одних релігійних спільнот, а з іншого – апатична чи нейтральна позиція до всього українського інших. І, по-третє, активне зростання в межах неопротестантизму й неохристиянства релігійних спільнот, так званого, культового типу і «вільних церков», які, по суті, є такими собі «клубними» утвореннями, що не мають ні чітко визначеного віровчення, ні центрального керівництва, ні навіть часто керівника громади. Однак саме останні є доволі стійкими утвореннями, на відміну від інших релігійних організацій. Більше того, увага держави до таких «клубних» організацій, до тих віровчень, які обстоюються ними, мусить бути постійною, оскільки через них за короткий час проходить надто багато людей і особливо молоді. Підкреслимо, що «клубний дух» в більшості таких громад є далеким від патріотичного: під релігійними ідеалами, часом, приховується негативізм до української етнокультурної сфери, обстоювання проросійських почуттів або відвертий космополітизм. Зазначимо тут принагідно, що в релігійній літературі таких конфесій важко одначе віднайти такі поняття, як "космополітизм" чи "космополіт" (останні все ж вважаються явищами політичного порядку), але універсалістський, космополітичний характер цих релігійних утворень очевидний.

Зважаючи на це, суспільство мусить бути уважним передусім до появи різного роду нових релігійних рухів, виходячи вже з того, що деякі з них, які сьогодні пропонують своїм вірним дотримуватися щодо держави і суспільства принципу «нейтральності», завтра можуть перерости в численні рухи, як це ми сьогодні маємо з харизматичним рухом неохристиянського спрямування. Якщо їм, зважаючи на цю пасивну щодо українського позицію (розумій – антиукраїнську!), не вказати на це сьогодні (і навіть в разі необхідності не обмежити їхню діяльність юридично), то завтра їх численні прихильники запросто можуть якісно впливати (і не виключено, що й навіть на політичному рівні) на суспільні процеси в Україні. В результаті космополітизм, етнічний універсалізм чи необільшовизм, з одного боку, і, відповідно, тероризм та екстремізм, з іншого, можуть стати легальними.

Релігійні рухи, які обстоюють сьогодні, з одного боку, пасивні щодо українського, а з іншого – християнсько-космополітичні чи християнсько-універсалістські погляди і мовою богослужбового вжитку яких є російська, жодними чином не ідентифікують себе з російською культурою як такою. Вони суто за мовною ознакою належать до, так званого, російськомовного населення як певної спільноти, яка себе переважно не ідентифікує етнічно, але яка водночас стоїть на позиціях необільшовицької культури як глобалізованої пострадянської культури з російською мовною домінантою і не більше, бо ж не здійснює ставку на жодну з етнічних культур і передусім на російську.¹ А "глобальна культура не пишається історією чи історіями. фольклорні мотиви вона використовує й розробляє для зовнішнього оздоблення зорієнтованої на сьогодення й майбутнє "науково"-технічної культури" (2, 164). Вона є тільки підробкою, спробою підміни

¹ Мовний фактор сам по собі ще не виступає ознакою етнічності. З таким успіхом ми можемо долучити до цього й білорусів, і ще представників, скажімо, малих народів Росії та й ряду колишніх радянських республік, які мешкають сьогодні в Україні, бо ж вони є російськомовними. Тут ми маємо справу тільки з певною, космополітично зорієнтованою частиною населення України, мовою спілкування якої є російська і не більше. Є тільки російськомовна частина громадян України, яка ідентифікує себе не з російською культурою (чи не так з російською культурою), а саме з сучасним російськомовним постбілшовицьким універсалізмом, космополітизмом чи, так званим, інтернаціоналізмом, який нині на пострадянському просторі уособлюють і активно популяризують Росія і Білорусь.

етнічних культур, зумовленою прагненням технічно й інформаційно розвинутих суспільств підпорядкувати менш цивілізовані, але культурні держави та етноси.

Називаючи себе «християнськими», такі конфесії і новоутворення не враховують головне, те, що християнства позаетнічного, універсального чи космополітичного ніколи не існувало. На підставі ґрунтовного аналізу Святого Письма і традиційних християнських положень А.Річинський констатує: «Вселенський зміст християнства розкривається в окремих національних формах, сукупність яких творить Христову громаду, де немає вже ні елліна, ні юдея, бо кожний з них однаково причетний до благодаті, але кожний залишився, як і був, елліном чи юдеєм, вносячи свій особливий тон у загальну симфонію. Таким чином, вища мета існування нації – розкрити якийсь момент вічного Буття, залежно від природних дарувань, особливої місії й чинної енергії кожного народу. ... У цьому глибокий зміст загальнолюдської культури» (1, 266-267). І ще: «... Вселенськість християнства у православній розумінні полягає власне в єднанні різнорідних, різнообдарованих і по-різному виконуючих своє призначення національних Церков – членів одного соборного тіла» (1, 265).

Відтак будь-яке суспільство, будь-який народ ніяк не може, та й не повинен(!), йти, як на налігачі, за чужими культурами і релігійними матрицями. З більшою силою це стосується й тих релігійних світоглядних систем, які у своїй основі є вихолощеними від етнічної домінанти, але які водночас прагнуть пустити коріння серед того чи іншого народу. Будемо відвертими – це міні вловильної дії, які зсередини підривають основи буття народу, це – зайди, які своїм універсалізмом, небажанням власне служити тому народові, в межах якого вони існують, нищать його Святиє Святих – оригінальність його культурної спадщини.

Треба усвідомлювати, що людина без етнічної належності існувати не може в принципі. Нівеляція етнічності особи і цілого народу перетворює його тільки на згромадження людей. Зрозуміло, що за таких умов саме поняття "держави" стає умовним, зовнішнім, суто географічно-територіальною формальністю.

«Запозичення чужих національних ідеалів, – зауважує А.Річинський, – асиміляція з чужонаціональним організмом, особливо ж духовне зближення з народом-гнобителем – це заперечення нашого індивідуального «Я», нашої всенародної ноуменальної іпостасі, нашого покликання. ... Нав'язування народів чужої для нього ідеології, примушування його служити чужим національним інтересам, взагалі гноблення іншого народу, це – злочин проти багатопіпастасної природи людської, супроти «образу Божого» (1, 292).

То ж культивация, так би мовити, "людини взагалі", як це обстоюється переважно новітніми релігійними системи, або чого більше — «людини-інтернаціоналіста необільшовицького толку московсько-імперського ґатунку», як це наявне здебільшого серед вірних УПЦ МП, вкрай неприпустимі з відомих вже нам причин.

Вірні неохристиянських громад, репрезентуючи під личиною, так званого, "вселенського християнського братства", по суті постмодерну глобальну культуру і зводячи її в ранг заповіді Христової, змушують в такий спосіб особу цуратися етнічного як елементу дикого "язичництва", навіть "сатанізму", що, мовляв, протистоїть "духові і букві" новозавітного закону.

Як витикає з низки опитувань, під маскою деяких християнських конфесій в Україні проголошується тонко завуальований «хрестовий похід» проти українців, штандартами якого є, з одного боку, неокосмополітизм із його ідеєю неокультури чи глобальної культури², а з іншого — агресивний російський необільшовизм в особі УПЦ МП. Обстоювання в Україні подібного роду псевдохристиянських доктрин можна констатувати як обстоювання етноциду українського народу.

Так, з одного боку, нівелюючи національно-культурні виразники українців, а з іншого — закидаючи сітку необільшовицької русифікації, то про яке "відродження" української нації може йти мова? Із всією відповідальністю можна висновити, що мету різного

² Неокультура чи глобальна культура новітнього часу є плодом тільки техногенної цивілізації і, власне, не має нічого спільного ні зі вченням Нового Завіту, ні з етнічною чи національною культурою як такою, бо ж в ній (глобальній культурі), насамперед, немає місця для особистості, для конкретного "Я", не зауважуючи вже на тому, що вся її суть звільнена від притаманних для звичайної культури стрижнів — вона немає ні етнічного коріння (попри те, що частково спирається на окремі етнічні, здебільшого зовнішні, виразники окремих конкретних культур), ні часу і місця свого походження, ні історії. Вона вкрай глобальна, універсальна і позачасова, а отже, мінлива, безформна, еkleктична, тобто є лише штучним витвором планетарної цивілізації. "Глобальна культура не пишається історією чи історіями: фольклорні мотиви вона використовує й розробляє для зовнішнього оздоблення зорієнтованої на сьогодення й майбутнє "науково"-технічної культури" [2, 164]. Вона є тільки підробкою, спробою підміни етнічних культур, зумовленою прагненням технічно й інформаційно розвинутих суспільств підпорядкувати менш цивілізовані, але культурні держави й етноси.

роду неохристиянських та неоорієнталістських релігій становить виховання людини "без роду і племені".

Важливо усвідомлювати, що сучасний український ренесанс мусить бути перш за все ренесансом духовним. І в цьому відношенні проблема відродження серед українства християнських моральних чеснот мусить складати справу першочергову. У протизагаді цьому, якщо розуміти відродження нації лише суто в матеріальному, навіть матеріалістичному спектрі (як то розбудова економіки, впровадження новітніх технологій, прагнення поліпшити матеріальне становище громадян), нічого доброго зрештою не принесе. Власне, все це вже відбувалося в недалекому минулому, а результат - виховання і звеличення людиноподібного бездуховного монстра, якщо дозволите, матеріального вампіра, людини без совісті, без моралі, без серця.

Тому кризу, в якій перебуває сучасне українське суспільство, справедливо визначити передусім як кризу самої людини. Боляче, але ми стоїмо зараз на руїнах власної культури і духовності, відродження яких мусить становити головну дієву складову національного самоусвідомлення. Відтак девізом і водночас дією нашого національного ренесансу мусить бути приведення народу (кожного його представника) до розуміння своєї культурної, духовної та історичної значимості, як того підмурка, на якому, і тільки на якому, спроможна встояти в світовому вимірі українська нація. І неабияким «рятівним колом» для українського суспільства може послужити повернення українців до загальних основ рідного традиційного українського християнства як одного з наріжних каменів української етнічної культури.

Проголошення в українському суспільстві універсалістських чи космополітичних ідей, завуальованих під маскою релігійних може призвести до занепаду України. Це спричинить загальне, тотальне духовне зuboжіння народу, його культурну і моральну деградацію. Отже, нетипові, непритаманні, нетрадиційні для українців універсалістські нововведення, сіючи на українському ментальному, культурному і релігійному ґрунтах зневагу до національного, презирство до української мови і культури викликають сьогодні дуже сильну затурбованість, породжують складну для вирішення проблему. І не може бути жодного сумніву, що розв'язання цієї складної проблеми в Україні набирає відтак чинника доленосного й історичного. І по тому, як буде розв'язане це питання в Україні, залежить її майбутня доля, її становлення як держави.

Що можна і потрібно зробити, щоб вийти з такої складної ситуації, яка є причиною буксування процесів відродження української етнічної культури, формування української політичної нації, українського державотворення?

1) Передусім визнати на загальнодержавному рівні, що Україна як держава ще перебуває у процесі свого становлення – і становлення її як громадянського суспільства, і як держави.

2) Згідно з Конституцією нашої країни, Україна є демократичною державою, яка сприяє консолідації і розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної мовної та релігійної самобутності всіх корінних і національних меншин України. Україна є державою, в якій кожен має право на свободу думки, слова і світогляду. І все ж, зважаючи на процес подальшого становлення України як держави і передусім на той факт, що процес становлення демократичного суспільства перебуває ще у фазі свого формування, застосування принципів демократії у всій своїй повноті до суспільства, невідготовленого до демократичних норм (розумій – ще не гідного ідеалів демократії), яким сьогодні ще в українське суспільство, розцінюється ним, як певна всюдозволеність. У подібному розкладі виконання справедливих конституційних положень щодо культурного розвитку титульної нації, корінних народів і нацменшин, реалізація права громадянина на свободу світогляду і віросповідання в такому невідготовленому суспільстві, як показує досвід, тільки руйнує титульну націю, нищить її культурну матрицю і зрештою завдає шкоди самій ідеї суверенності.

3) На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства доцільно переглянути й подекуди навіть обмежити діяльність тих політичних, культурних та релігійних організацій, які своєю ворожістю чи нейтральністю завдають шкоди існуванню титульної нації й Української держави. Традиційні релігії нацменшин (а поруч і нетрадиційні, і новітні релігії, неохристиянські рухи, які стоять на позиціях космополітизму) не повинні культивувати серед своїх вірних антиукраїнські або ж пасивноукраїнські (індиферентні чи байдужі щодо українського) почуття. Безперечно, кожен з малих народів в Україні повинен всебічно боронити і розвивати свою культуру. Однак це повинно відбуватися в конституційному полі української державності, в контексті української національної ідеї і вже на тій підставі, що представники цих малих народів в громадянами України. Досвід ряду європейських країн може виступати в цьому для України добрим прикладом.

4) І головне, відродження й розвій в українському суспільстві споконвічно притаманних для українців світоглядних духовних цінностей, ідеалів Добра і Справедливості, моральних норм мусить відбуватися, так би мовити, «не взагалі», не зовнішньо, не лише за формою, як то часто є, а мати під собою конкретну і надійну основу. Вона мусить проголошуватися неодмінно на фоні і в контексті української національної ідеї. Ця основа лише за цих умов

зможє принєсти добрий плід і користь у справі відродження людини й суспільства, виступити надійним фундаментом і гарантом розбудови української державності. А основа така є і це – сфера традиційного українського християнства, яка представлена сьогодні справді українськими традиційними «від роду» «по духу» християнськими конфесіями. Маємо на увазі тут насамперед Українську Православну Церкву Київського Патріархату, Українську, Українську Автокефальну Православну церкву і Українську Греко-католицьку церкву, а поруч з ними ще й низку протестантських конфесій, які, існуючи на українських теренах вже більш, ніж століття і відтак увібравши в себе характерні для української ментальності ознаки, стали традиційними, а це українські лютерани, баптисти, євангельські християни, адвентисти і християни віри євангельської (п'ятидесятники). Для цього треба, щоб держава мала перш за все власну чітку національну ідеологію як доктрину націокультурного становлення і розвитку. Але перед цим українська правляча еліта повинна стати нарешті українською!

В реалізації цієї справи надійним підмурком може (і повинна!) якраз прислужитися етнологічна спадщина Арсена Річинського – великого Патріота, визначного мислителя і знавця української культури. Не без підстав слухними є й сьогодні наступні слова А.Річинського. «Народ без власної національної ідеології – політично й духовно – поневолений. Народ, який проминяє свої духовні цінності на матеріальні вигоди, залишений йому народом-гнобителем, це вже мертвий народ» (1, 285). І дай то нам Боже, щоб ці його слова звучали не як вирок, а винятково як пересторога і як стимул до рішучих дій.

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль, 2004
2. Сміт Ентоні. Національна ідентичність. – К., 1994

Л. КОНДРАТИК (Луцьк) НАЦІОНАЛЬНА ЦЕРКВА ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ УНІВЕРСАЛЬНОГО ЗМІСТУ ХРИСТІАНСТВА

Своїм завданням ми вважаємо дати аналіз поглядів А. Річинського на проблему співвідношення християнського універсалізму і націоналізму та постанови національних християнських церков. Для А. Річинського питання про

співвідношення релігійного універсалізму і націоналізму не було лише теоретичним. Воно мало суто життєвий, практичний характер, оскільки чіпало сферу самостійності українського релігійно-церковного життя. Ось чому необхідно було з'ясувати: Чи таке відокремлення українського народу в його релігійному розвитку оправдане з християнського погляду? Чи сміємо ми плекати свою церковно-національну традицію, творити свою релігійну культуру? Адже ж християнство є світоглядом універсальним. Для нього не існує *"ні елліна, ні юдея"*. То чи не вимагало б вонс, навпаки, усунення національних різниць, переплавлення всього людства в один понаднаціональний зліпок і творення релігійного Інтернаціоналу? Це – питання принципової ваги" (1, 258).

Передусім зауважимо наступне. Свої висновки вчений ґрунтує на аналізі біблійних текстів. Це з одного боку, пояснюється його релігійністю, а з другого – прагненням розв'язати докази тих своїх опонентів, які, посиляючись на Священні книги, обстоювали наднаціональний характер церкви. Звичайно, дослідник використовував й інші матеріали, але в основі лежав аналіз Біблії. Саме такий підхід є унікальним явищем в українському релігієзнавстві.

Для А. Річинського неприйнятним є той принцип взаємин між церквою і нацією, відповідно до якого універсальний зміст релігії, виявлений церквою, виражається у конкретних національних формах. При такому розумінні національні форми релігійного життя мають тимчасовий і службовий характер, а ідеал християнства вбачається у Всесвітній церкві, в якій нівелювалися б всі національні відмінності. Якщо стати на таку точку зору, то тут абстрактне "людство", наголошує дослідник, постає як вічна Надістота з атрибутом єдиноправдивого, реального буття, а нація – як явище поточне, несуттєве, ознака духовної незавершеності. "Вживаючи вислів Канта, – пише А. Річинський, – можна було б сказати, що "людство" і всесвітню Церкву тут вважають за річ ноуменального порядку, а національний поділ людства та існування окремих національних Церков відносять до феноменів швидкоплинного позірного буття" (1, 259). А тому важливо з'ясувати, чи має нація реальне існування, а чи вона є лише феноменом, тобто, оманю, привидом, вродженою незавершеністю людського духу? Тут чи іншу відповідь на це питання мислитель пов'язує з християнським розумінням царства благодаті. Якщо останнє твердження правильне, то нація у майбутньому царстві благодаті зникне й людство стане єдиною Христовою громадою. Якщо ж нація є частиною ноуменального світу, то вона причетна до Реального, тобто вічного, Божого існування. Відтак нація

"залишиться й після загального воскресіння, відродиться в царстві благодаті, безпосередньо пов'язуючи нашу "земну вічність" (як називав Фіхте життя народу) з вічністю у Царстві Божім" (1, 259).

Свій погляд на єство нації А. Річинський ґрунтував на тому засновку, що багатоіпостасності Бога відповідає багатоіпостасність людини, яка знаходить свій вияв і в національній диференціації людства. Її мислитель означає різними термінами, як от: народ, нація, національність, які вживаються як синоніми. Вочевидь, до них можна вжити термін *етнос* і розуміти під ним усталену сукупність людей, що історично склалася на певній території, має спільні риси (в тому числі расові), стійкі особливості культури (включаючи мову) і психологічного складу, а також усвідомлення своєї єдності та відмінності від інших спільнот (самоусвідомлення). Усі ці характеристики етносу ми знаходимо у праці вченого. Наприклад, він стверджує, що для початкової стадії становлення народу важливими є єдність походження і мови, а для зрілої нації – єдність національної ідеології. Та, як уже наголошувалось, визначення нації (яке буде наведене нижче) у нього дається і з перспективи трансцендентного. Таким чином, тут ми бачимо поєднання академічного і релігійного підходів до розуміння нації, а відтак і до проблеми співвідношення універсалізму й націоналізму, які настільки переплетені, що важко піддаються окремому аналізу.

Як відомо, при розгляді історії окремих народів та цивілізацій багато хто з авторитетних мислителів (від Платона й Аристотеля через Ібн-Халдуна, Дж. Віко, Г. Спенсера до М. Я. Данилевського, К. М. Леонтьєва, раннього А. Дж. Тойнбі та Л. М. Гумільова) розглядали їх як окремі системи, здатні до саморозвитку, який рано чи пізно призводить до кризи й загибелі. В цьому річизі варто розглядати й концепцію буття етносу А. Річинського.

Український мислитель дотримувався думки, що кожен народ має свій життєвий цикл, вичерпавши який він перетоплюється з іншими народами і витворює з ними нову спільність, яка вже має інші ознаки і перед якою стоять нові завдання. Таким способом і відбувається поступ національної диференціації людства. Звідси дослідник робить висновок про абсолютну цінність кожної нації та про співпрацю всіх народів у побудові царства Божого. Занепад перестарілої або ж взагалі нежиттєздатної нації так само не означає нищення її безсмертного ноуменального єства, як смерть людини не означає нищення безсмертної душі. Головною ознакою зрілої нації (хоча про умови і час її постання у А. Річинського не йдеться) є, як вже зазначалося, наявність загальнонаціональної ідеології. Тут, напевно, наявними є два аспекти – національна самосвідомість і воля до побудови своєї держави. Ці ідеї співзвучні з поглядами

класика світової соціології М. Вебера та видатного українського соціолога О. Бочковського. Національна ідеологія передбачає усвідомлення своєї окремішності від інших етносів, своєї особливої місії в історії, свого надзвичайного покликання. Певність такого становища нація черпає лише в релігії. А тому і розбудова держави, і її захист, і тут дослідник погоджується з найвидатнішим українським консерватором В. Липинським, неможливі без віри у допомогу вищих сил. "Містична віра в святість своєї справи, в своє послання штовхає людей навіть на вірну смерть і жертвами одиниць заповнює тріумф ідеї, для якої вони віддали життя. Так буває з вояками на війні, з творцями нових течій у суспільстві, але, — наголошує мислитель, — подібну ж містичну віру в себе й своє покликання мусить мати кожен народ, який хоче жити, бо тільки для тієї своєї вищої мети він і мусить жити. Без вищої ідеї народ засуджений на смерть" (1, 280). Відтак, умовою народного добробуту стає вірність загальнонаціональній ідеології, а відмова від неї призводить до занепаду нації.

Не можна не звернути увагу ще й на таке. Роздумування А. Річинського про єство нації прикметні тим, що він повсякчас наголошує на відповідальності нації за здійснення своєї місії у світі, надаючи цій вимозі сакрального характеру. Цим він відрізняється навіть від тих теоретиків нації, у яких таке положення наявне в імпліцитному стані.

У релігійному розумінні відмінність між націями полягає в тому, що кожна з них має свої дарування, служіння, дії. Тому національний поділ людства, за А. Річинським, має глибокий зміст і вічну, передвизначену мету, яка полягає у розвитку спільного, загальнонародного дарування. Саме тому, коли йдеться про соборну єдність, то нація мислиться як необхідний член єдиного тіла (церкви), а цілісність виявляється у гармонійній спільноті різнорідних індивідуальностей. Тому і вселенськість християнства у православному розумінні, на думку українського мислителя, полягає в єднанні різнорідних, різнообдарованих і по-різному виконуючих своє призначення національних церков — членів одного соборного тіла. "Вселенський зміст християнства, — продовжує свою думку А. Річинський, — розкривається в окремих національних формах, сукупність яких творить Христову громаду, де немає вже ні елліна, ні юдея, бо кожний з них однаково причетний до благодаті, але кожний залишився, як і був, елліном чи юдеєм, вносячи свій особливий тон у загальну симфонію" (1, 266). Звідси мислитель висновує, що національні особливості є спеціальним Божим даром, своєрідним, хоча і однобічним виявленням, живим здійсненням вічної Правди. У гармонійному поєднанні цих різнорідних

об'єктивацій вічної Правди полягає правдива універсальність християнства. А тому в "шуканні Господа" різними шляхами, що зумовлено національними особливостями, і проявляється правдива богоподібність людини. Різниця дарувань, служінь і діяльностей постає основою творення відмінних типів християнства, кожен з яких виявляє якусь одну сторону вічного Буття. А тому кожен народ виступає окремим суб'єктом релігійного досвіду. Існують лише різні національні типи християнства, і лише в їх сукупності реалізується універсальна християнська ідея. Ознаками окремого типу християнства є: відмінний напрямок релігійної думки, різниця національної психіки, суттєві особливості народного світогляду: національне забарвлення культу (окрема літургійна мова, спів, музика, релігійно-поетична творчість); місцеві церковно-народні звичаї; особливості внутрішнього устрою й церковного права; своєрідне релігійно-національне мистецтво.

Керуючись такими настановами, А. Річинський стверджував, що в організації Вселенської церкви з самого початку було застосовано етнічно-територіальний принцип. На Сході це затрималося й досі у вигляді кільканадцяти національних посестер-Церков. На Заході Римська церква здійснила централізацію церковного управління, але фактично й там існує у кожній державі окрема церковна організація, відмінна своїми звичаями і обрядами, хоч і пов'язана з іншими не тільки єдністю віри, а й особою Папи.

З наведених міркувань А. Річинський робить висновок, що вищою метою існування нації є розкриття якогось моменту вічного Буття, що наявна залежно від природних дарувань, особливої місії й чинної енергії кожного народу. Народ, який не виявляє певного мінімуму діяльної енергії, марнує свої дарування й сили, не виконує своєї провіденційної місії – засуджений на смерть. Водночас кожен народ несе відповідальність за розвиток своїх дарувань.

А. Річинський постійно вказує на трансцендентний характер нації. Посилаючись на Фіхте, він щораз наголошує, що життя народу – це наша земна вічність. Вона безпосередньо зливається з вічністю царства благодаті. "В останній день, – пророкує мислитель, – оновиться всяке сотворіння й просвітліє вічною правдою. Ніщо не згине – ні тілесність, ні національність, а навпаки – лише тоді досягне завершеної повноти свого буття"(1, 268). Звідси і висновок про абсолютне, невмируще значення національності.

Вищевикладені міркування дали А. Річинському підстави для висновку першорядної ваги: "нація, як підмет відмінних дарувань, зі спеціальним покликанням на світі, з довільною енергією ділання в історії, з обов'язком загально-національної відповідальності перед Богом за свої "таланти", є соборною особистістю ноуменального

порядку. Тому нація безсмертна, як і душа людська" (1, 268).

З наведеного визначення випливає, що християнський універсалізм і націоналізм не суперечать одне одному. А тому не можна на основі якихось релігійних розмірковувань ігнорувати національний чинник. Під націоналізмом, як це випливає з праці дослідника, розуміється ідеологія, спрямована на утвердження нації як суб'єкта історії. А. Річинський розрізняє націоналізм у негативному значенні (хворобливий) і в позитивному розумінні (здоровий). Націоналізм в негативному значенні — це проповідь національного месіанізму, виняткової ролі свого народу в історії, що неминуче передбачає приниження інших народів, насильство над ними. Такий націоналізм є витвором засліпленої самозакоханості, егоїстичного народопоклонства. Для послідовників такого націоналізму, стверджує А. Річинський, народ стає "божищем", і то не весь народ, а лише та його верства, до якої належать ці ідеологи. Таке затьмарення громадянських ідеалів відкриває шлях для матеріалістичного погляду на світ і на життя. Благополуччя нації ідентифікується з інтересами певного класу, зростає моральна невибагливість і соціальний атомізм, коли кожен живе лише для себе. Саме такий націоналізм порушує рівновагу між релігійним і національним чинниками і, крім зазначеного, знижує рівень релігійної думки, формує не відмінний, а локальний тип християнства, прикладом якого для мислителя було Російське Православ'я. Прикладом хворобливого викривлення національного почуття, вважав мислитель, є й приписи Талмуду, які стверджували вищість єврейського народу. Мойсесеві приписи, що мали зберегти в чистоті релігію й національну окремішність євреїв, виродилися в Талмуді в обрядове буквоїдство, сліпий шовінізм і національну винятковість. Проблиски внутрішнього розуміння релігії загубилися й поступилися місцем примітивному матеріалізму релігійних понять (1, 278).

Націоналізм у позитивному розумінні проголошує право кожного народу на самостійний розвиток, вважає цінними своєрідні прикмети національного духу. "Це — націоналізм апостола Павла. Християнська проповідь і організація Христової громади, — пише А. Річинський, — одразу прийняла національний характер, коли Святий Дух зійшов на апостолів і справдилася обітниця, що вони *"говоритимуть мовами"* (1, 298). Такий націоналізм сприяє гармонії між релігійним і національним життям, а відтак індивідуалізація вічної правди у різних національних формах не тільки не заперечує єдності християнства, але й доводить його справжню універсальність і повноту. Оскільки ні один з індивідуалізованих типів релігії не може виразити повноти

християнства, тому його відмінні типи існуватимуть завжди. Дотримуючись таких вихідних положень, А. Річинський приходять до принципового висновку, що "Церква і Нація, як форми організації людства, не можуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі. Вони своїм предметом мають Вічне" (1, 369). Їх різниця, пояснює мислитель, є до певної міри методологічною, бо Вічність, властива життю нації, є більш доступною для нашого розуміння, ніж та Вічність, що є предметом релігії. Тому розростання національних особливостей у відмінних типах християнства є явищем природним і неминучим. Постанова нових релігійно-національних культур є такою ж історичною неминучістю, як і зростаюча національна диференціація людства. Звідси випливає, що Церква не повинна ігнорувати націоналізм, бо він наповнює її життя реальним змістом. Водночас націоналізм не повинен ігнорувати Церкву, інакше він з ідейного руху, що ушляхетнює людську душу, перетворюється у чинник самознищення.

Як уже зазначалося, у підмурок своїх теоретичних положень про взаємодію релігійного універсалізму і націоналізму А. Річинський кладе тексти Святого Письма. Ці доведення побудовані так, що висновки про націоналізм, до яких він приходять аналізуючи Старий Завіт, мають своїх відповідників у Новому Завіті. Так, десять засад націоналізму, сформульованих ним при тлумаченні Старого Завіту узгоджуються із шістьма постулатами новозавітного націоналізму, підтверджують і розвивають їх. Те ж саме стосується і релігійного універсалізму. Силою, котра розсунула рамки вузько-національної релігії іудеїв, було християнство, яке відкрило усім народам доступ до спасіння. Однак, наголошує мислитель, у Старому Завіті віддавна пробивалася думка про участь усіх народів у розбудові Царства Божого, а відокремлення від чужинців було визначальне лише для забезпечення політичної та релігійної незалежності. Особливо універсалістські тенденції відчутні у пророків. Проте, зазначає дослідник, узгодити цей універсалізм зі своїм вузько-націоналістичним світоглядом євреї не змогли. Тому ця колізія закінчилася народженням у лоні іудаїзму нової релігії. Тут варто зазначити глибоку думку мислителя про спорідненість ідеології пророків і християнства, до якої схиляється все більше сучасних дослідників. Йдеться, зрозуміло, про її універсалістський характер.

Нам важливо вказати на те, що А.Річинський особливо підкреслює універсалістські тенденції у пророків, наголошуючи на тому, що їхньою діяльністю кладеться нова ера у розвитку людської історії. Це надзвичайно прониклива думка. Як відомо, цей час відомий філософ К.Ясперс згодом назвав осьовим, коли в період

між 800 і 200 рр. до н.е. відбувся різкий поворот в історії, що призвів до появи людини такого типу, який зберігся і до нині. Нове, що виникло в цю епоху, полягає в тому, що людина усвідомлює буття в цілому, саму себе і свої межі. Перед нею відкривається жах світу і власна безпорадність. Стоячи над безоднею, людина ставить радикальні питання, вимагає звільнення і спасіння. Усвідомлюючи свої межі, вона ставить перед собою вищі цілі, пізнає абсолютність в глибинах самосвідомості і в ясності трансцендентного світу. В цю епоху, зауважує той же К. Ясперс, були розроблені основні категорії, якими ми мислимо до цього часу, закладені основи світових релігій, які і до цього часу визначають життя людей. У всіх напрямках, твердить він, – здійснюється перехід до універсальності. Ці ідеї продовжують розвивати і деякі сучасні українські послідовники німецького мислителя. Ми ж хочемо ще раз звернути увагу на масштабність і точність висновків А. Річинського, які досягаються не кон'юнктурними міркуваннями за будь-яку ціну, а глибоким проникненням в предмет дослідів.

Означене витлумачення текстів стверджувало канонічний характер вчення про націоналізм, тобто його відповідність канонічним біблійним книгам і таким способом нібито вищим смыслом освячувалось, санкціонувалось право кожної етнічної спільноти на свою церковну організацію. Очевидно, за задумом автора, це мало створити також в українській суспільності позитивне канонічно-ідейне та емоційне підґрунтя для створення національної Церкви.

Взявши до уваги сказане вище, приходимо до висновку про поєднання у наведеній аргументації власне наукових й екзегетичних підходів, якщо під останнім розуміти не суто богословське бачення, а тлумачення віруючого дослідника.

Зрозуміло, що мислителю, який намагається поєднати наукові й релігійні підходи до з'ясування того чи іншого питання, важко уникнути суперечностей. Це стосується і обґрунтування А. Річинським національного характеру церкви. Так, в одному випадку нація розглядається як форма багатопостасності людини з окремими даруваннями, служіннями і діями "Зрештою ця різниця служінь і дій витворює різнонаціональні типи християнства"(1, 358). До цього контексту належить і твердження, що в основі культури лежить релігія.

У другому випадку нація розглядається, по суті, як постале природним шляхом етнічне утворення, важливими ознаками якої є ментальність (вдача), культура. Тут простежується думка, що відмінність релігійних поглядів і церковного життя певного етносу зумовлені його ментальністю (вдачею), культурою загалом

Життєвість церкви залежить від її укоріненості в бутті тієї чи іншої нації, а тому не існує якоїсь наднаціональної церкви. Оскільки кожному етносу характерний "питоменний спосіб світовідчування, то кожний народ неоднаково засвоює навіть одну й ту ж саму релігію, бо кожний знаходить у ній щось для себе найвідповідніше, найближче. Кожний розвиває в ній якусь окрему ділянку, залишаючи інші для других народів з іншими здібностями й іншими запитами" (1, 358). Останнє положення є більш обґрунтованим. Не випадково, що саме ця позиція постала вихідною при з'ясуванні відмінностей релігійного життя російського та українського народів. Такої думки він дотримується і при аналізі відмінностей Східної і Західної церков, про що вже йшлося.

Далі. У першому випадку відношення між християнським універсалізмом і націоналізмом розглядається так, що національні церкви постають членами єдиного соборного тіла. У другому випадку воно аналогічне відношенню між людським ідеалом і нацією. Тут А. Річинський посилається на теорію Д. Чижевського, згідно з якою кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених й однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному, оригінальному у своїй однобічності й обмеженості й має вічне, загальне значення. Відповідно, вселенський зміст християнства розкривається в національних формах, сукупність яких і творить Христову громаду (1, 265–266).

Але як не парадоксально це звучить на перший погляд, можна сказати, що ці два підходи збігаються у висновку мислителя про неминучість існування вселенської суті християнства через національні церкви.

Підіємо підсумки. Унікальність підходу А. Річинського полягає в намаганні поєднати наукове й канонічне витлумачення проблеми співвідношення християнського універсалізму і націоналізму, беручи за основу аналіз біблійних текстів. Згідно з поглядами мислителя, універсальний зміст християнства реалізується лише у функціонуванні національних церков. Нація, національні церкви виступають не як зовнішні, формальні, а відтак і незначимі прояви християнства, а як сутнісні виявлення певної сторони вічного Буття. Саме тому нація повинна сповнити якусь вищу мету на Землі, внести свою краплину щастя у світ, піднести нашу духовну цінність і наше пізнання Вічного. Саме в цьому видатний український релігієзнавець і вбачав глибокий зміст загальнолюдської культури.

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ-Тернопіль, 2000.

А. КОЛОДНИЙ (Київ)

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я З ПОГЛЯДУ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

В друкованих виданнях, доповідях на наукових конференціях подеколи ведеться дискусія з приводу правомірності вживання терміну "Українське Православ'я". Говориться, зокрема, що слід вживати поняття "Українська Церква", а не "Українське Православ'я", бо ж перше нібито вжите митрополитом Іларіоном (Огієнком), а друге – ні. Дехто використання терміну "Українське Православ'я" розглядає як ще один з виявів "українського націоналізму", бо ж, дивись, Православ'я є загальнолюдським феноменом і його не можна розтягувати "по національним квартирам" (хоч автори таких міркувань давно натягли його на свою російську націю і свою Церкву як єдину спасительку Православ'я). Звучали також застереження, що на східнослов'янських теренах якогось там "власне українського Православ'я" немає, а є "Православие Русское" ("русское", а не "руське"). Не станемо тут окремо спростовувати ці точки зору. Тут ми згодні з думкою Арсена Річинського, що кожний народ має свій окремий шлях до Бога і тільки на цьому шляху він знайде щастя і виправдання, що, засвоюючи, навіть одну й ту ж саму релігію, кожний народ знаходить в ній щось для себе найвідповідніше, найближче" (1,358). „Вселенський зміст християнства розкривається в окремих національних формах, сукупність яких творить Христову громаду, де немає вже ні елліна, ні юдея, бо кожний з них однаково причетний до благодаті, але кожний залишився, як і був, елліном чи юдеєм, вносячи свій особливий тон в загальну симфонію, – зазначає мислитель. – „Кожний народ сповнює на землі „інше служіння", цебто має своє спеціальне покликання, особливу місію" (1,266).

Насамперед зауважимо, що Українське Православ'я є не тільки специфічним організаційним утворенням – Українською Церквою. Воно, внаслідок особливого функціонування Православ'я як конфесії в умовах складного історичного буття українства, вийшло за межі простої інституційності і постало своєрідним культурно-історичним феноменом з великою палітрою рис, які його репрезентують і виявляють його функціональність. Українське Православ'я сформувалося протягом семи століть (X – XVII ст.ст.) автономного функціонування Київської митрополії в структурі

Константинопольського Патріархату. Постало це Православ'я у самостійній формі вияву не лише на буденному рівні функціонування, а й в тих підсумкових теологічних викладах, які оприлюднив Петро Могила в середині XVII століття в своїх "Катехізисі" та "Требнику".

Розкриваючи ті складові, які характеризують особливості прочитання кожним народом християнства при прийнятті його у свій духовний світ, А.Річинський писав: „Ознакою окремого типу християнства служить відмінний напрямок релігійної думки, різниця національної психіки, суттєві особливості народного світогляду. Назовні – національне забарвлення культу (окрема літургічна мова, спів, музика, релігійно-поетична творчість). Далі – наростання місцевих церковно-народних звичаїв, особливостей внутрішнього устрою й церковного права. Нарешті – своєрідне релігійно-національне мистецтво" (1,367). Культурно-релігійний синтез українця виражають внутрішня релігійність, відроза до обрядового ідолопоклонства, буквоїдства, до вивищення зовнішньої сторони релігії зі шкодою для її ідейного змісту (1,406).

В Українському Православ'ї відобразилися особливості прийняття християнства українським етносом в добу його хрещення, своєрідність пристосування християнства на українських теренах до існуючих до нього тут релігійних вірувань. Український православний в храмі постає як чистий, незаетнізований християнин, а вже на побутовому рівні виявляє себе як християнізований язичник. Православний храм поставав для українця також в ролі культурницької установи, місця спільнотного життя українців. Враховуючи все це, Михайло Грушевський певно тому Православ'я в його українському національному вияві називав "народним християнством".

Українське Православ'я не сприйняло від візантійської православності, як матірньої, і російської, як колонізаторської, ні їх закостенілу ортодоксальність, ні абсолютизацію аскези як єдиної форми праведності, ні негатив до світської художності, ні принизливість щодо жінки, ні цезарепапізм. Для українця Ісус Христос і Богородиця Марія не постають як Цар чи Цариця, а як наділені божественною, скоріше якоюсь надлюдською силою земного світу особи.

Нині, коли постає питання відродження в Україні Православ'я, інколи маємо спрощений підхід до цього процесу. Церква Київського Патріархату і Автокефальна, претендуючи на власне українськість, обмежилися практично лише відмовою від інституційного підпорядкування Московському Патріархату, актуалізувавши при цьому тільки питання української мови в

богослужіннях. Навіть Патріарх Філарет, маючи солідний вишкіл в духовності Московської Церкви і звикши до нього, не бачить, як це бачив і діяв практично в цьому напрямку митрополит Іларіон (Огієнко), те, що могло б зробити зросійщене Православ'я України власне Українським. Нині практично всі три православні церкви України мають московську закуску. Різнить їх мова богослужіння і ставлення до політичних процесів в країні, інституційне підпорядкування. То ж Москва володіє православ'ям в Україні і в той спосіб, що має його тут зросійщеним, далеким від того українського, яке в зрілому вигляді було за митрополита Петра Могили.

Відтак, коли вже понад десять років йде мова про відродження саме Українського Православ'я, то певно що треба повернути у відроджуваний феномен те, що є від роду нашого, українського, відтворити, звичайно з врахуванням вже нашого історичного часу, те, яким постало Українське Православ'я до поглинення його в 1686 році Московським Патріархатом. Тому Православ'я України слід не українізувати, як це дехто радить, а насамперед деоросіянити його, як це радив митрополит Іларіон (Огієнко), точніше - знемосковити. „Відновити слід давнє Українське Православ'я, - наголошує Арсен Річинський, - з його народницькою структурою, з його світлими традиціями - громадянською активністю, релігійною терпимістю й поєднавчою тенденцією - Російське Православ'я чуже для нас не тільки своїм вузько-національним характером, але й своїм єретичним змістом, а російська культура, будучи просякнутою матеріалізмом і нігілізмом, несе спустошення й загибель для нашої душі" (1, 258). „Проповідь же „наднаціонального" християнства, - відзначає А.Річинський, - служить тільки для маскуваннн національної гегемонії одних і баламучення інших" (1, 370). Водночас і утвердження українського церковно-національного руху, наголошує мислитель, не можна обмежувати „тільки запровадженням української мови в богослужіння". Недалеко зайдуть такі миряни, - пише далі він, - що обмежуються лише жаданням українізації обряду, а не дбають про впровадження в Церкві українського духу, забувають про традиційну соборноправність, духовне розуміння релігії, про необхідність прилучення і приєднання ворогуючих течій християнства" (1,410).

Український народ, як це аргументовано доводить А.Річинський, вже заявив себе творцем власних цінностей і „заклав основи своєрідної релігійно-національної культури". Серед тих рис Українського Православ'я, поєднання і практична реалізація яких роблять його самобутнім національно-культурним явищем, слід назвати соборноправність, демократизм, євангелістськість, софійність, побутовість, національністність, народність, відкритість.

Соборноправність в Українській Церкві виражалася насамперед у тому, щоб кожний з її ієрархів не керував самочинно і самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади непрошеним. Всі церковні посади, на відміну від Московського і Константинопольського патріархатів, були в ній виборними. Обрання вільними голосами тієї чи іншої посадової особи в Церкві, з одного боку, певним чином унезалежнювало її від вищих посадових структур, надавало самостійності в діяльності на своїй церковній території, а з іншого — засвідчувало певну рівність з тими, хто її обрав, підпорядкованість своєї діяльності їхній волі. Принцип соборноправності й виборності, зокрема прилучення до вирішення церковних справ мирян і водночас включення служителів культу в громадську діяльність, зумовили перетворення Української Православної Церкви на живий національний організм, що зберігав і концентрував духовні сили народу. Визнаємо, що принцип соборноправності не притаманний жодній нині в Україні існуючій Православній Церкві. Так, в Київському Патріархаті маємо вияв чистої абсолютної церковної монархії. То ж Православні Церкви, як це відзначав ще А.Річинський, лише говорять про своє соборне начало, а в дійсності ж від соборного начала, по великому рахунку, у них залишилася тільки згадка. Саме прагнення Патріарха Філарета будь якою ціною утриматися на своїй посаді служить одним із бар'єрів в об'єднанні православних спільнот України: його на посаді об'єднаної Церкви не хочуть бачити ні московсько-православні, ні автокефали.

Обрядову практику Українського Православ'я характеризував також демократизм. Так, Євангеліє в українських храмах читалося обличчям до вірних і завжди при майже відкритих дверях вівтаря. Певна рівноправність церковних і світських елементів в Українській Церкві стала умовою формування і тривалого функціонування в ній такого унікального явища, як церковні братства. Євангелістськість, як рису Українського Православ'я, розкриває насамперед несприйняття церквою цезаропатизму, що був привнесений у християнство візантізмом. Дотримуючись новозавітних принципів, Церква прагнула зберегти чистоту віри, догматів і канонів християнства, а не букву його обряду. Так, Українське Православ'я вважало неістотною форму обряду хрещення — занурення у воду чи поливання водою. Важливим було саме розуміння догматичної основи цього обрядового дійства. Про євангелістськість Українського Православ'я свідчить також абсолютизація в ньому саме моральних чинників християнства.

Софійність Українського Православ'я А. Річинський виводив із особливостей українського релігійного світогляду, який „віддавна базується на вірі у всеприсутність та інтимну близькість Бога-Добродія, світового Господаря-Промислителя... Божа Сила є імманентною причиною всього у всьому. Релігія українців є не відреченням від світу, а навпаки – пересвітлення і оживлення нашої дійсності подихом вічної Правди“ І далі, „Якщо московську релігійність характеризує втеча від мирської „суєти“, то українці, навпаки, освячують кожну дрібницю свого оточення. Московська релігійна думка шукає Бога над світом, поза межами емпірії... Навпаки, світогляд українців ґрунтується на пересвідченні, що сила Бога – імманентна світові й може себе виявити благодатно на кожному місці в природі і в кожному історичному моменті“ (1,354). Із втілення Божої премудрості в матеріальну природу мислитель виводив і деякі особливості світогляду українців. „Звідси, – зауважує він, – життєрадісний погляд на світ, в цілому прекрасний, а у своєму глибокому єстві – праведний. Звідси й прохання до Бога – замість Раю дай твоєю красою надивуватися на Землі“ (1, 406).

Самобутність Українського Православ'я формувалася на теренах побутового життя народу, його господарчої діяльності. Це й зумовило той факт, що річний цикл свят для українця-селянина відігравав роль не стільки системи віх вшанування якихось християнських святих чи засобу згадки про певні події з християнської історії, скільки в ролі своєрідного орієнтира господарювання, підготовки чи проведення якогось виду сільськогосподарської діяльності. Побутовість Українського Православ'я виражається також у збереженні в контексті його обрядової практики багатьох звичаєвих елементів з народних традицій. У всіх відомих нам вертепних драмах чітко простежуються дві частини – релігійна та інтермедійна.

Національну інституційність Українського Православ'я засвідчувала насамперед його обрядово-культува сфера, власний молитвослов, низка притаманних лише йому обрядів, своєрідне оприйняття ним науки Святого Письма, догматів і канонів християнства. Для нього важливою була не форма обряду, а той догматичний підтекст, на якому постає ця форма. Оціональненню християнства в Україні сприяло також те, що, починаючи з XVI ст., Євангелії та Апостол в її храмах читалися живою українською мовою. Вживання рідної мови у богослужіннях вважалося непорушним Божим наказом. З XVII ст. Церква багато зробила для того, аби наблизити до розуміння народу церковнослов'янську мову. Букви кириличного письма пристосовуються до місцевих умов і потреб, відповідно до української вимови ставиться наголос у

словах. Пристосування церковнослов'янського правопису до живої народної вимови, яке на цей час активно проводила в життя Українська Церква, зауважує А.Річинський, мало позитивне значення, оскільки не лише сприяло формуванню національної свідомості, а й робило зрозумілим зміст церковної служби. Водночас він визнавав те, що теперішня церковно-слов'янська мова зазнала найбільшого впливу саме від мови московської і стоїть найближче до неї. „Ось чому москалі,- наголошував мислитель,- так обстоюють її на українських землях”.

Характерною рисою Українського Православ'я є його соціальність, яку подеколи називають ще народністю. Насамперед вона виражалася в залученні мирян до активної участі в церковному житті. Принцип “служіння народу – це служіння Богу” Українська Церква реалізовувала через такі форми соціальної діяльності, як добродіяння, учительство, просвітництво тощо.

Українці завжди відзначалися толерантністю (віротерпимістю) і відкритістю. Це, зокрема, засвідчує той факт, що саме в Україні свого часу знайшли собі притулок переслідувані в Московії старообрядці, духовори і молокани. Для старовірів “Катехізис” Лаврентія Зизанія став настільною книгою. „Уважне ставлення й терпимість українців до чужих поглядів,- пише А.Річинський,- засвідчують їх глибоко-моральну віру у рівноправність і позитивну цінність кожної людини”(1,409).

Відкритість Українського Православ'я виявилася, зокрема, і в прийнятті ним деяких неосновних канонів католицизму, чину виконання ним окремих таїнств. Це особливо стосується розуміння еклези. Під впливом католицизму в українських храмах тісно прижилася проповідь-казання. Постаючи і розвиваючись на межі зіткнення двох типів християнської культури – латинського та візантійського, відчуваючи впливи передуючої язичницької культури і новонародженого протестантизму, Українське Християнство розвивалося як специфічна синтеза всіх цих культурних явищ.

Відтак Українське Православ'я в добу свого автономного функціонування в структурі Константинопольського Патріархату поставало і формувалося як культурно-історичний феномен із своїми специфічними рисами і виявами. Тому відродження в роки незалежності України Православ'я як власне українського духовного явища передбачає насамперед повернення до тієї самотності, яка виокремлювала його в православному світі перших семи століть другого тисячоліття. Ця самотність не є чимось націоналістичним, а є дійсною, витоквою християнськістю, збереженою в українських формах її вияву. То ж, не даючи незалежність Українській Церкві, Москва відтак боїться відродження Києва як другого духовного

Єрусалиму. Московський Патріархат може ще конкурувати з Києвом політичним, використовуючи для цього свою православну структуру в Україні, а ось з Києвом духовним, який поверне від Москви апостольськість своєї Церкви, свою, започатковану князем Володимиром при хрещенні України-Руси, священну історію, свою високо оцінену православним світом християнську духовність, явно не зможе. Прийдеться тоді починати свою історію з XV століття, з років неканонічного виокремлення Московської митрополії з матірної щодо неї Київської Церкви.

За тієї ситуації, яка склалася в Православ'ї України, держава має визнавати на рівних всі три Православні Церкви, сприяти налагодженню толерантних відносин між ними. Можливий варіант вирішення в Україні православної проблеми - вибудова на основі об'єднання УПЦ КП і УАПЦ на наших теренах Помісної Православної Церкви України і водночас оформлення Українського Екзархату Російської Православної Церкви.

Відтак відродження Українського Православ'я – це не тільки постання церков із прикметником „українська” у назві, а насамперед формування такого специфічного православно-культурного феномену, який був колись і нині має стати органічною складовою духовності українства. Цьому ефективно може слугувати творча спадщина Арсена Річинського. „Щоб виконати своє провиденційне завдання, - пише він, - народ мусить передовсім забезпечити своє існування, здобути для себе терен, створити належну державно-громадську організацію й рішуче усунути з дороги все, що перешкоджає йому виявити повноту свого національного життя”, „закласти основи своєї рідної релігійно-національної культури” (1: 291, 379).

Водночас творчий доробок А.Річинського звучить застережливо щодо тих із придворних Патріаршої служби УПЦ КП, хто під виглядом вірності Православ'ю „рабськи тримається московських взірців, й навіть якщо й хоче мислити самостійно, всеодно мислить чужими категоріями (див.: 2, 8). Через те й досі у нас можна почути, наприклад, що негативне ставлення до західно-європейської цивілізації, властиве москалям, є нібито характерним для загалу слов'ян... Або що українці і москалі у своєму церковно-релігійному житті „взаємно дуже близькі один до одного (хоч немає потреби нагадувати про глибокі відмінності релігійного світогляду одних і других)” (1,378).

Використані джерела

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. — Київ-Тернопіль, 2000.
2. Кому заважає Єдина Помісна Церква? // Голос Православ'я. — 2006. - № 23.

Автори статей наукового збірника

М. Андрейчин – докт. мед. наук, проф., зав. кафедрою Тернопільської медакадемії ім. І. Горбачевського.

О. Бучма – канд. філос. наук, доц., ст.наук. співр. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.Сковороди НАН України (далі - ВР ІФ НАНУ).

Ю. Візітів – викладач Рівненського ін-ту слов'янознавства КСУ.

Г.Голуб – заст. директора Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського.

А. Гудима – канд.філос. наук, проф., професор Тернопільського Інституту економіки і підприємництва.

А.Колодний – докт. філос. наук, проф., заст. директора-керівник Віділення релігієзнавства ІФ НАН України.

Л. Кондратик – докт. філос. наук, проф., декан ф-ту Волинського національного університету ім. Лесі Українки.

П.Крालюк – докт. філос. наук, проф., проректор Національного університету „Острозька Академія”.

П. Мазур – канд. мед. наук, директор Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського.

П.Павленко – канд. філос. наук, докторант ІФ НАН України.

Ю.Паєвський – похресник Арсена Річинського (м.Червоноград).

Б. Семенюк – викладач Кременецького медичного училища імені Арсена Річинського.

В.Шевченко – докт.філос. наук, пров. наук. співр. Відділення релігієзнавства ІФ НАН України.

Р. Шеретюк – ст.викладач Рівненського ін-ту слов'янознавства КСУ.

О. Ющишин – співробітник Луганської облдержадміністрації.

П.Яроцький – докт.філос.наук, проф., заст.керівника Відділення релігієзнавства ІФ НАН України.

ТЕКСТИ КУПЮР ПОЛЬСЬКОГО ЦЕНЗОРА РУКОПІСУ КНИГИ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО „ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ”

Арсен РІЧИНСЬКИЙ – знаний громадський діяч першої половини ХХ ст., який активно обстоював Помісність Української Православної церкви, теоретично обґрунтував самобутність Українського православ'я. Його праця «Проблеми української релігійної свідомості», видрукувана в 1933 році навіть з купюрами, викликала незадоволення польської влади, яка панувала тоді на західноукраїнських землях. Три рази А.Річинського ув'язнювали. За цю ж працю в 1939 році талановитого етнолога релігії було ув'язнено вже більшовицькою владою.

Праця «Проблеми української релігійної свідомості» в роки незалежності виходила в Тернополі у світ двічі – у 2000 і 2003 роках. Але книги ці мали неодноразові засвідчення конфіскації цензором окремих абзаців.

І ось у державному архіві Тернопілля вдалося віднайти той рукопис, саме по якому пройшлася рука цензора. Прочитавши викреслене, переконаємося, що останньому не подобалася впевненість А.Річинського у «нашій всенародній місії», коли «Україна, зрештою, здобуде державну незалежність», його віра в те, що «Народ Український має своє історичне завдання і сповнить його».

Нижче подаємо вибірку деяких купюр праці, які вилучив цензор. При цьому зазначено за тернопільським виданням 2002 року «Укрмедкниги» та сторінка, до якої відноситься вилучений фрагмент.

Уривки з книги Арсена Річинського “Проблеми української релігійної свідомості”, конфісковані польським цензором у 1933 році

сторінка 52:

Подібно ж Український Церковний Комітет, обраний 1927 р., замість організаційної праці займався більше балачками: деякі його члени пізніше то відпекувались зовсім від церковних справ, щоб не понизити своєї “радикальної” опійності, то перебігали до кперикально-хрунівської “могили” православ'я. Непідготованість нашої інтелігенції разила очі, коли після анатемі киненої на автора, члени Українського Церковного Комітету, замість виразно і твердо зайняти самостійну – єдиної достойної зрілої нації – позицію, задумувались над тим, чи вони ще можуть “формально” раду радити вкупі зі своїм “виклятим” головою... Соймові церковники весь час провадили (й провадять) опортуністичну політику супроти

московської церковної верхівки в Польщі, навіть направляли автора "каятися" і врешті таки добилися анулювання тої анатеми – хоч і без "каяття" дорогою обостороннього компромісу, щоїно потім для них стало ясно, що це було зовсім непотрібне. Тепер наші інтелігенти занурилися у теревенях про "Всешутейшій Собор", забуваючи, що при теперішній системі виборів і соборному регуляміні це буде знову тільки "Театрон або Ганьба історична", відіграна по замовлених лібретто замовленими артистами. Вони дають накинути собі, як семинаристам, писання "рефератів" про ... ношу духовенства(!) або кількість парафій, а цілим забули не тільки про старі традиції українського церковно-національного руху, але й про замовчувані варшавським синодом основні питання польського православ'я, досі неполагоджені: про підстави автокефалії та канонічність єпископату. Тільки при таких умовах міг статися огидний факт "прольонговання" царської анатеми на Гетьмана Мазепу варшавським синодом (1932р.), члени котрого вже забули, як вони самі оголошували автокефалію (1925р.) якщо та автокефалія законна і фактично існує то царська анатема нас не обов'язує, – а якщо вважати цю анатему ще й досі важною, то тим більше нас обов'язує надалі канонічна залежність від Матірної Церкви, де ж тоді автокефалія?

сторінка 390

Віriamo, що існування Українського Народу з його національними властивостями є ділом Божого Промислу, який споконвік визначив нам місце і час на землі. Обов'язком нашим – зберегти свою національну особистість і виявити її вагому цінність і красу, отже, передовсім – піднести релігійно-національну свідомість народу й поглибити підлогу тої свідомості; матеріальну й духовну культуру на Українській Землі. А через те, що тільки самостійна держава забезпечує кожному народові повний і свободний розвиток його індивідуальності, – мусить державницька ідеологія об'єднати українців без різниці соціального становища й політичних партій, бо ці різниці природно виступають у своїй державі, але зовсім неприродно й згубно ділять нарід тоді, коли він ще не здобув незалежності й не став господарем у своїй хаті. Зрештою у визвольних змаганнях закон національної солідарності зобов'язує однаково всіх. Не розуміють цього хіба недоумки та наймити чужої ідеї. Коли Мазепа злучився зі шведами проти Москви, запоріжці пішли за гетьманом, даючи приклад поєднання революційного

пролетаріату з українською аристократією, а забуваючи соціальні протиріччя в ім'я національної солідарності

Віriamo, що коли вже Нарід Український покликано з небуття, то має він, без сумніву, своє спеціальне історичне завдання у колі інших націй, тому Франко прирівнює його до стріли в руках Єгови, яка вже має означений напрям лету. Лише треба усвідомити й сповнити цю провиденціальну місію народу, не "блудити" за чужими божками й чужими ідеалами, не "кадити бовванам єгипетським".

Від історичної Росії ми засвоїли звичку до сліпої покори (= і обезцінили консервативну вдачу хліборобської верстви), від історичної Польщі перейняли нахил до громадянської анархії, зникло почуття законності (= чим обезцінили свій поступовий елемент).

сторінка 398

Противники закидають нам, що український церковно-національний рух має не стільки релігійну цілю, скільки стремить до політичного зміцнення українства. В дійсності якраз навпаки: вважаємо політичне, культурне і економічне зміцнення українства (включно до сотворення незалежної Української Держави) необхідним середником до сповнення вищих завдань, покладених Провидінням на наш нарід. Для нас не Церква є служницею політики (як це сталося з Російською Церквою та її дублікатом у Польщі), а вся наша політика має бути спрямована до одної найвищої мети – віднайдення й сповнення нашої всенародної місії. Така є Вища Воля й так мусить бути. Якщо би ми ухилялися від цього обов'язку, тим самим як нація винесли би самі собі смертний вирок.

сторінка 426

Коли Україна здобуде державну незалежність, а українська громадська думка піднесеться понад усі церковні роздори, тоді для нас настане пора вийти поза рамці вузьконаціонального життя на світові шляхи. Ставши самостійним міжнародним чинником, Україна матиме голос і послух, впливатиме на формування світової загально-церковної думки згідно зі своїм покликанням і своїм синтетичним ідеалом християнства, тим самим вона стане

заборолом проти матеріалізму і руїницького обезвладнюючого нігілізму. Не претендуємо на роль вибраного Народу-Месії, але віримо, що Народ Український має своє історичне завдання й сповнить його. Месіаністичний націоналізм усюди збанкрутував, як це ми бачили на прикладі сусідів, але тим міцніше стоїть місійна національна ідея, що твердить про спеціальне призначення кожного народу, його особливу роль у колі інших націй та його абсолютну цінність.

Серед подібного походу матеріалізму й нігілізму заховаймо творчий ідеалізм. Серед світу, пориженого церковними роздорами, несемо ідею синтезу християнських культур. Серед хаосу понять і захитання всіх авторитетів і цінностей зберігаймо ясну провідну ідею й віру в її невмируще значення. Серед загальної зневіри й песимізму впевнено й радісно глядімо на прекрасний Божий світ, а кожна річ і кожна подія у ньому говоритиме нам про його глибоку праведність, – як жива стеблинка в руках Ваніни була (на його думку) найкращим доказом божого існування. Зигзагуютою, тернистою дорогою йде поступ релігійної свідомості людства, усе ще не мало боротьби й терпіння, жертв і розчарувань, але тільки жертвами міцніє й шириться велика ідея, лише розп'ята на хресті вона розливає аромат по всьому світу.

Надходить наша будучність. Але мусимо її ще здобути – вірою у своє діло, перевихованням народу в новій ідеології, відвагою у боротьбі і мурашиною працею. Серед усіх перешкод і труднощів, кпинів одних і прокльонів других, скажемо слідом за незабутнім Фіхте: "Ні, не покидай нас, святе паллядїю людства – втішна думка про те, що всяка наша праця і всяке страждання служитимуть для нового удосконалення й щастя нашого роду, що ми працюємо для нього й працюємо не даремно, що на тім місці, де ми нині мучимось, гниємо і – що ще гірше – грубо помиляємось й грішимо, розцвіте колись рід, який відважиться на все, чого він захоче, бо він хотітиме лиш одного добра, – а ми в той час у вишніх оселях радітимемо, дивлячись на наше потомство й пізнаючи в їхніх чеснотах кльчення кожного зерняти, посіяного нами. Одушевляй нас. Надіє на той час почуттям нашого достоїнства і дай нам відчуття це достоїнство бодай у наших заложеннях, якщо наш теперішній стан цьому суперечить! Влий відвагу і високий ентузіазм у наші підприємства, й коли судилося нам згинутися у них, най піддержить нас думка: я виконав свій обов'язок, – най потішить інша жодне зерно, посіяне мною, не гине у моральному світі, у день жнив ми побачимо плоди й сплетемо собі з них безсмертні вінки!"

*Публікацію підготували
А.Гудима, А.Коподний, О.Саган*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Відповідальні за випуск:
А.Гудима, А.Колодний, П.Мазур

Віддруковано в ВАТ „ПАПІРУС”
офсетним способом друку.
Наклад 150 прим. Замовлення 1083

01001 Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
Відділення релігієзнавства Іф НАН України

Кременець Тернопільської обл.,
вул. Словацького, 12
Медичне училище імені Арсена Річинського.